UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

Fakulta verejnej správy

Katedra verejnoprávnych disciplín

Hrdinovia práva na Slovensku

Ivan Halász

Košice 2026

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA 1/0487/24/13 „*Posilňovanie ústavného povedomia a autority ústavy v stredoeurópskom kontexte*“

Hrdinovia práva na Slovensku
Odborná knižná publikácia

Autor:
prof. Ivan Halász, Ph.D., DSc.
Katedra verejnoprávnych disciplín, Fakulta verejnej správy, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:
prof. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.
Katedra teórie práva a filozofie práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

prof. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M.
Katedra historického práva a právnej metodológie, Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Publikácia je vydaná Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach na základe licencie Creative Commons (CC) **CC BY-NC-SA Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0** Licencia umožňuje dielo voľne zdieľať a upravovať len s uvedením autora, bez komerčného použitia a za podmienky, že všetky odvodené diela budú šírené pod rovnakou licenciou.

Za odbornú a jazykovú stránku publikácie zodpovedá autor.

Dielo bolo vytvorené na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Fakulte verejnej správy.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk
Dostupné od: 26.10.2026

DOI: https://doi.org/10.33542/HPN-0558-0

ISBN 978-80-574-0559-7 (tlačená verzia)
ISBN 978-80-574-0558-0 (e-publikácia)

Obsah

Úvod ... **4**

1. Individuálni hrdinovia práva na Slovensku ... **9**

Adam František Kollár (1718-1783) ... 10

Jozef Hajnóczy (1750-1795) ... 17

Štefan Marko Daxner (1822-1892) ... 30

Ján Palárik (1822-1870) ... 40

Viliam Paulíny-Tóth (1826-1877) ... 45

Emil Stodola (1862-1945) ... 53

Štefan Osuský (1898-1973) ... 59

Hana Gregorová (1885-1958) ... 67

Imrich Karvaš (1903-1981) ... 74

Miroslav Kusý (1931-2019) ... 79

József Gyönyör (1920-2003) ... 83

Michal Kováč (1930-2016) ... 89

2. Kolektívni hrdinovia práva ... **95**

2.1 Turiec v boji za práva Slovákov v Uhorsku ... 95

2.2 Charta 77 a slovenskí demokratickí disidenti ... 101

2.3 Katolícky disent, boj za práva veriacich a sviečková demonštrácia 25. 3. 1988 ... 105

2.4 Štúrovská samospráva v boji za demokratický charakter Slovenskej republiky ... 109

3. Dilemy hlavných osobností slovenských dejín a pestovanie ústavného vlastenectva ... **112**

Hlavné osobnosti slovenskej politickej histórie v kontexte ústavného vlastenectva ... 117

Ľudovít Štúr (1815-1854) ... 117

Milan Rastislav Štefánik (1889-1919) ... 128

Milan Hodža (1878-1944) ... 131

János Esterházy (1901-1958) ... 137

Alexander Dubček (1921-1992) ... 145

Gustáv Husák (1912-1992) ... 149

Záver ... **154**

Zoznam použitej literatúry ... **156**

Resumé ... **162**

Úvod

Každá spoločnosť a štát potrebuje svojich hrdinov, ktorí slúžia ako pozitívny príklad pre občanov a takto formujú ich identitu. Nie náhodou sú námestia a ulice amerických, európskych alebo iných miest posiate sochami a pamätnými tabuľami osôb, ktoré spoločnosť považuje za svojich hrdinov. Zväčša ide o osobnosti, ktoré sa zaslúžili o vlastný štát, bránili jeho slobodu alebo pomáhali rozvíjať jeho ekonomický, kultúrny, spoločenský a vedecký život. Rovnako môže ísť o velikánov literatúry, politiky, umenia alebo vedy. Po týchto osobnostiach sú často pomenované ulice, deti sa o nich učia v škole a ich mená sa občas vyskytujú aj v médiách. Prirodzene ani Slovenská republika nie je výnimkou.

Hrdinom alebo osobnosťou sa je možné stať rozličnými spôsobmi. V extrémnych prípadoch môže dokonca dôjsť dokonca aj k strate života, zdravia alebo slobody. Našťastie situácia nemusí byť vždy až takto dramatická. V každom prípade je však k získaniu postavenia osobnosti alebo hrdinu daného spoločenstva potrebná určitá „nadpráca," ktorá často súvisí aj s osobným rizikom. Spoločenský život a politika nie sú výnimkami.

Táto kniha je inšpirovaná knihou nórskeho profesora práva Hansa Pettera Gravera *Právne hrdinstvá*, ktorá po slovensky vyšla v roku 2021, t. j. rok po vydaní jej nórskeho originálu.[1] Graver vychádzal z myšlienky, že právny štát sa nenapĺňa iba existencia inštitúcií. *„Skúsenosti ukazujú, že právny štát si vyžaduje aj ľudí, ktorí sa oň budú starať a v prípade potreby ho ochraňovať. Hoci mnohé spoločnosti uctievajú právny štát ako ideál, tento ideál sa stáva až zarážajúco nepopulárnym, keď sa vníma ako prekážka pre politiku, ktorú podporuje väčšina, či už ide o boj s komunizmom, alebo boj proti islamskému terorizmu či rozvracanie sociálneho štátu, alebo o iné otázky vnímané ako dôležité alebo nevyhnutné pre prežitie spoločnosti. V takýchto prípadoch právny štát potrebuje hrdinov, ktorí ho dokážu brániť, hrdinov ochotných priniesť osobnú obetu v boji za ideály právneho štátu, keď sa stane terčom útoku zákonnými i nezákonnými prostriedkami."*[2]

Cieľom danej publikácie je čitateľom priblížiť osudy takých osobností spoločensko-politického života na Slovensku, ktoré sa v určitej fáze svojho života vzopreli existujúcemu stavu, dominantnej verejnej mienke, zhora predpísanému názoru alebo nejakej forme nespravodlivosti a vlastnými silami sa pokúsili zvrátiť nebezpečné tendencie v spoločnosti a štáte. Nemuseli

[1] GRAVER, Hans Petter: *Právne hrdinstvá. 12 príbehov odvážnych ľudí v talároch*. Bratislava: Centrum enviromentálnej a etickej výchovy Živica, 2021. ISBN 978-80-973870-4-4.
[2] Tamže s. 24.

pritom automaticky stratiť život alebo slobodu, ale určite riskovali svoje pohodlie a často aj sociálnu existenciu. Zároveň nemuselo ísť vždy o úplne bezúhonné osobnosti, pateticky povedané takzvaných „rytierov bez bázne a hany." Ľudský a spoločenský život je totiž komplikovaný, často sa dynamicky vyvíja a ľudia k nemu musia v nejakej podobe vždy zaujať postoj.[3]

Podľa vyššie už citovaného Gravera sa hrdinom stáva človek vtedy, keď sa postaví za dobrú vec. To, čo je dobré, určuje zväčša morálka. Hrdinom sa totiž človek stáva väčšinou z viacerých príčin. Ide tu vlastne o kombináciu osobných vlastností, konkrétnej situácie a morálky. *„ Všetci, ktorí oponujú moci, sa vyznačujú vlastnosťou, že kráčajú proti prúdu a nesprávajú sa ako všetci ostatní. To môže samo osebe predstavovať povahovú črtu, u mnohých to však pramení z ich schopnosti samostatne myslieť a uvedomiť si osobnú zodpovednosť za následky svojich činov."*[4]

Z hľadiska predloženej publikácie sú dôležité konkrétne činy v konkrétnych situáciách, avšak len vtedy, pokiaľ mali individuálne záujmy presahujúci pozitívny obsah a prospešné dopady. Nemuselo vždy ísť o úplne hraničné situácie, ale mal by tam byť prítomný už spomínaný prvok riskovania a nejaká forma postihu. Osobitne je dôležité, aby sa po vykonaní pozitívneho skutku už nespreneverili svojmu pozitívnemu obrazu, čo nemuselo byť vždy ľahké. Prirodzene tu nejde primárne o vývoj ich súkromného života, ale skôr o jeho spoločenskú dimenziu, lebo len tá patrí do pozornosti súdobej aj neskoršej verejnosti.

Primerane pojmu „hrdinovia práva" tu teda pôjde hlavne o osobnosti, ktoré svoje činy vykonali v rámci existujúceho právneho poriadku alebo v prípade jeho ťažkého porušenia štátnou mocou a despotickými silami. Taktiež môže ísť o osobnosti, ktoré sa práve s pomocou práva pokúsili posunúť vpred, avšak pritom riskovali a mohli byť aj postihnuté. Vo väčšine prípadov sa postavili za určité princípy moderného konštitucionalizmu a práva.

Nejde tu teda primárne o bojovníkov za slobodu vlasti proti okupantom alebo za vlastnú štátnosť, prípadne suverenitu. Tá bola totiž vo väčšine tu prezentovaných prípadov daná. Pôjde tu teda skôr o také princípy, akými sú deľba moci, demokracia, právny štát, občianska a národná rovnoprávnosť, alebo suverenita ľudu.

V existencii moderného konštitucionalizmu a jeho princípov spočíva aj príčina časového vymedzenia celej knihy. Hoci pojem ústava (po latinsky *constitutio*) je staršieho pôvodu, v podobe, ako ju dnes poznáme, sa zrodil až koncom 18. storočia pod vplyvom humanizmu,

[3] Tamže s. 29-30.
[4] Tamže s. 29.

liberálnych zmluvných teórií a racionálneho osvietenstva. Najprv sa na nových ideových základoch zrodili ústavy jednotlivých severoamerických britských kolónií, ako napríklad ústava Virgínie z roku 1776. Ďalšími konkrétnymi výsledkami tohto hľadania boli americká ústava z roku 1787 a francúzska ústava z roku 1791. V tom istom roku aj poľsko-litovský Sejm prijal vlastnú ústavu, ktorej tradícia zapustila hlboké korene v tamojšom politickom myslení.

Prvá komplexná slovenská ústava sa zrodila až v roku 1939, ale nešlo o základný zákon demokratického a slobodného štátu. Na ten si bolo potrebné počkať až do roku 1992. Avšak aj hlavné ústavné dokumenty predvojnového Československa sú súčasťou slovenskej histórie, a to o to viac, že na ich príprave a prijatí participovali vždy aj slovenskí politici. Dôležitú úlohu tu v prvom rade zohráva demokratická ústava prvej Československej republiky z roku 1920, ktorú odhlasovali aj politici združení v Slovenskom klube.[5]

Z pohľadu formovania slovenskej štátnosti a jej orgánov má určite osobitný symbolický i praktický význam ústavný zákon o federalizácii Československa z jesene 1968. Tento zákon okrem iného dotvoril mocenské orgány federalizovaného štátu, medzi iným aj moderného slovenského parlamentarizmu. Zaviedol princíp zákazu majorizácie, čím výrazne posilnil postavenie Slovenska v rámci federácie.[6] Zároveň, hneď po prijatí ústavného zákona o federácii bol prijatý aj federálny ústavný zákon o právach národnostných menšín, ktorý síce len rámcovo, ale pomerne veľkoryso upravil ich postavenie.

Súčasťou slovenských ústavných dejín sú však aj uhorské verejnoprávne normy. Uhorsko síce nemalo písanú, t. j. chartálnu ústavu, ale malo vlastné dlhé ústavné dejiny, v ktorých hrali dôležitú úlohu miestne (mestské) a župné samosprávy. Tento fakt sa hlboko zapísal do kultúrno-politického kódu Slovenska. Tradíciu Uhorska v slovenských dejinách napriek všetkým problémom nemožno podceňovať. Výstižne to vyjadril bývalý predseda NR SR Pavol Hrušovský vo svojom prejave z roku 2003: *„Druhou výraznou črtou zapísanou do tváre budúceho Slovenska bol vznik Uhorska v roku 1000. Slovensko sa stalo súčasťou kráľovstva, ktoré deväťsto rokov tvorilo dejiny Strednej Európy. Prorocky znejú slová zakladateľa Uhorska sv. Štefana, ktorý v závete vyzýval svojho syna k rešpektovaniu jazykovej a etnickej rôznosti obyvateľov svojho kráľovstva. Takmer osemsto rokov jeho nasledovníci toto prorocké*

[5] CHOVANEC, Jaroslav – MOZOLÍK, Peter: *Historické a štátoprávne korene samostatnej Slovenskej republiky.* Bratislava: Procom, 1994. s. 99. ISBN 80-85717-02-6
[6] Tamže s. 152-164.

odporúčanie rešpektovali a aj preto bolo Slovensko osemsto rokov nie objektom – ale subjektom uhorských dejín.“[7]

Dôležitým míľnikom vo vývoji moderného konštitucionalizmu v našom regióne bolo preto aj prijatie marcových, resp. aprílových zákonov z roku 1848,[8] ktoré znamenali začiatok dôkladnej transformácie pôvodne feudálneho uhorského štátu na liberálny štát. Medzi iným bolo zavedené modernejšie volebné právo, ktoré už nemalo len stavovský charakter, sformovala sa vláda zodpovedná snemu a bola deklarovaná sloboda tlače.[9]

Neskoršie dualistické Uhorsko, ktoré sa po neoabsolutizme Alexandra Bacha a ústavnom provizóriu v roku 1867 vrátilo na ústavnú platformu z roku 1848, sa síce správalo macošsky k národnostným právam Slovákov, ale predsa len išlo o ústavný a vcelku liberálny štát, kde sa najprv každé tri roky, potom po piatich rokoch konali snemové voľby, existovali súdne poroty a fungoval princíp samosprávy. Túto tradície teda nie je možné úplne obísť a to aj preto, lebo novodobá slovenská politika sa formovala práve v tomto rámci.

Integratívny prístup k vlastným dejinám, ktorý platí aj pre problematiku ústavného vlastenectva presadzoval taktiež jeden najvýznamnejších slovenských historikov Ľubomír Lipták vo svojej štúdii *Neprežité dejiny* z roku 2003. *„Dejiny vstupujú do súčasnosti mnohými bránami, iba jednou z nich je história, kolektívna a individuálna pamäť. Rovnako dôležitá je zdedená reálna minulosť, rôzne inštitúcie, od rodiny po parlament, súbory zákonov, ale aj stav politickej kultúry, mentality, morálky, pravidlá komunikácie a podobne. Teda celý súbor kodifikovaných alebo nepísaných, ako samozrejmá každodennosť fungujúcich väzieb spoločnosti. A, samozrejme, dedičstvom je i materiálna základňa budovaná veľmi dlhodobo; u nás sa do termínu „dlhodobo“ zmestia aj polia vyklčované Keltmi, železnice vybudované za Uhorska, školské budovy z medzivojnového Československa i nemocnice a továrne z rokov komunizmu. Toto hmotné dedičstvo, premietnuté do produktivity, produkcie a životnej úrovne nie je veľké, ale nie je ani malé.“*[10]

Autor práve predloženej publikácie sa taktiež usiloval, aby výberom konkrétnych osobností rovnomerne pokryl celé moderné dejiny Slovenska, teda minimálne obdobie od konca 18. storočia až po súčasnosť. Zároveň sa vždy venoval len osobnostiam, ktoré už majú svoju

[7] HRUŠOVSKÝ, Pavol: *Tvár krajiny*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003. s. 8-9. ISBN 80-7165-386-1.
[8] Uhorským snemom boli prijaté v marci, ale panovník Ferdinand V. ich podpísal a vyhlásil až v apríli 1848.
[9] GÁBRIŠ, Tomáš: Zrod moderného uhorského konštitucionalizmu. In BOBOKOVÁ, Jarmila – RAKYTOVÁ, Jana (Eds.): *Na ceste k modernej ústave*. Bratislava: FF UK, 2025. s. 22. ISBN 9788022344135.
[10] LIPTÁK, Ľubomír: *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Q111, 2008. s. 57. ISBN 978-80-89092-42-0

životnú dráhu úplne uzavretú, teda sú po smrti. Do výberu hrdinov práva nevyberal len právnikov a úradníkov, ale aj politikov a rozličných spoločenských aktivistov a aktivistky, hoci aj s úplne iným, než právnickým profesijným pozadím. Taktiež sa do procesu výberu hrdinov práva pokúsil zintegrovať aj osobnosti z prostredia menšín a ženy. Zároveň v rámci možností dbal aj o konfesionálnu a regionálnu vyváženosť v rámci Slovenska.

Hrdinovia práva však nemusia byť vždy len individuálne osobnosti, história totiž pozná aj kolektívnych hrdinov. Medzi nich môžu patriť napríklad rozličné spoločenské a profesionálne skupiny, hnutia alebo dokonca aj samosprávy, pokiaľ sa v určitom štádiu vývoja vzopreli svojvôli alebo neprávostiam veľkej politiky. Taktiež sem môžu patriť aj signatári protestných petícií a prehlásení, pokiaľ sa v nich pokúšali dovolať pravdy na základe existujúcich právnych možností, a zároveň svojím činom riskovali rozličné postihy. To isté platí aj o účastníkoch demonštrácií za ľudské práva a slobody, proti nespravodlivosti, útlaku a tyranii.

1. Individuálni hrdinovia práva na Slovensku

Každý národ a štát má viacero úrovní svojich hrdinov a iných dôležitých historických osobností. Okrem toho rovnako sa medzi nimi môžu vyskytnúť pozitívne aj negatívne typy, prípadne ich vnímanie v rámci rozličných segmentov spoločnosti môže byť taktiež odlišné. Občas dokonca možno konštatovať, že čím väčšia historická osobnosť, tým viac rozdeľuje spoločnosť. Často len preto, lebo ju ľudia viac poznajú.

V tejto publikácii preto primárne nebude reč o hlavných velikánoch slovenskej histórie a politiky, ani o ich odkaze z perspektívy pestovania slovenského ústavného vlastenectva a to napriek tomu, že práve oni dodnes tvoria hlavné piliere slovenskej národnej a politickej identity. Tomu bude venovaná až záverečná kapitola. Možnosti ich využitia z pohľadu ústavného vlastenectva sú však relatívne ambivalentné a politicky občas môžu mať dokonca aj polarizujúce spoločenské účinky.

Nasledujúce riadky budú preto venované predovšetkým menej exponovaným osobnostiam, ktorých väčšina však pre slovenských čitateľov vôbec nie je neznáma. Taktiež tu ide o viac-menej politické alebo aspoň verejne činné osobnosti s jasnými postojmi. Chtiac-nechtiac však mali – okrem malých výnimiek – väčší odstup od ústrednej moci. Ich život, dielo a postoje pritom majú v každom prípade také dimenzie, ktoré priamo súvisia s moderným konštitucionalizmom a jeho hlavnými hodnotami. Pre svoju menšiu kontroverznosť a všeobecnú známosť preto snáď môžu pôsobiť na rozháranú slovenskú spoločnosť viac integrujúco.

S týmto deklarovaným cieľom súvisí aj výber tu spracovaných osobností. V publikácii sú preto zastúpené rozličné segmenty slovenskej spoločnosti – evanjelici, katolíci i neveriaci, muži i ženy, ľavičiari a pravičiari, príslušníci národnej väčšiny i národnostnej menšiny, aktívni politici i politizujúci intelektuáli. Ich odborné a sociálne zázemie bolo taktiež rozmanité. Prirodzene ide o trochu subjektívny výber, tomu sa je ale ťažké vyhnúť.

Hlavné preto je, aby vybrané osobnosti mali pre spoločnosť na Slovensku nejaký pozitívny, do ústavného kontextu integrovateľný odkaz. Mohlo ísť rovnako o intelektuálne dedičstvo, ako aj o občianske postoje a symbolické politické gestá. Z hľadiska ústavného vlastenectva sú totiž všetky tieto aspekty dôležité.

Adam František Kollár (1718-1783)

Adam František Kollár nebol síce vzdelaním právnikom, ani praktizujúcim politikom, a dokonca pôsobil v časoch osvieteného absolutizmu, keď sa ústavným – legálnym – spôsobom vlastne ešte ani nedalo politizovať, napriek tomu je prehľad o individuálnych slovenských hrdinoch práva vhodné začať práve ním. Jednak išlo o univerzalistického osvietenca, ktorý mal už počiatočné slovenské etnické povedomie,[11] a jednak vo svojich spisoch presadzoval také myšlienky, ktoré sa neskôr presadili po nastolení ústavných pomerov. Okrem toho netreba zabudnúť na to, že síce skutočne neštudoval právo, ale do dejín uhorskej vedy za zapísal ako právny historik, o čom svedčia aj odkazy na jeho meno v dielach neskorších autorov. Hlavné Kollárove spisy, ktoré vyvolali kontroverzie na uhorských snemoch mali taktiež prevažne právny charakter.

Myšlienky s ústavnoprávnou relevanciou Kollár síce presadzoval z poverenia osvietenej panovníčky Márie Terézie ako jej dvoran a úradník, ale doma v stavovskom a feudálnom Uhorsku preto musel znášať negatívne následky svojich názorov. Išlo tu totiž o citlivú otázku rovnomernejšieho rozdelenia daňového zaťaženia v rámci celej spoločnosti – teda prakticky o otázku zdanenia cirkvi a šľachty. Táto otázka úzko súvisela s problematikou občianskej rovnoprávnosti a zrušenia stavovských privilégií.

Kollár sa narodil v Terchovej niekoľko rokov po brutálnej poprave Juraja Jánošíka v katolíckej rodine. Sociálne postavenie jeho rodiny dodnes nie je úplne jasné, ale Kollárovci napriek všestrannému úsiliu nedokázali preukázať zemiansky pôvod, ktorý v Uhorsku otváral mnohé kariérne dvere. Na druhej strane disponovali slobodou pohybu, čo bola na vtedajšie pomery veľká výhoda. Pravdepodobne teda nešlo o roľnícku rodinu pripútanú k pôde, o čom svedčí i fakt, že Kollárov otec v jeho detstve spolu s rodinou odišiel bývať do slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica, kde potom pôsobil ako banský úradník. Svojim deťom zabezpečil vzdelanie a tým aj lepšiu štartovaciu pozíciu do života. Jeden z jeho bratov sa neskôr uplatnil ako banský podnikateľ, druhý brat sa zasa presadil ako dôstojník.[12] Kollárov život a dielo, spolu

[11] Jeho meno sa v rôznych stredoeurópskych dielach vyskytuje vo viacerých jazykových variantoch. Slováci ho poznajú ako Adama Františka Kollára, maďarská literatúra zasa používala označenie Kollár Ádám Ferenc.
V nemeckojazyčných prameňoch sa uvádza ako Adam Franz Kollár. Takáto variabilita v prípade osobností z 18. storočia vôbec nebola zriedkavá. Nielen jazyková podoba jeho mena, ale do istej miery aj jeho historické vnímanie vždy závisí od dobového národného a spoločenského kontextu.

[12] TIBENSKÝ, Ján: *Slovenský Sokrates. Bratislava: Tatran, 1983. s. 13-15. ISBN 118179.*

s prezentáciou celej doby pre slovenskú čitateľskú verejnosť umelecky spopularizoval známy slovenský prozaik Anton Hykisch v románe *Milujte kráľovnú...*[13]

Z Kollárovskej rodiny pravdepodobne najlepšie vzdelanie dostal práve Adam František, ktorý vstúpil do intelektuálne tradične veľmi erudovanej jezuitskej rehole. Presnejšie povedané k jeho vysväteniu už nedošlo, ale dlhoročný vzdelávací proces absolvoval ešte celý. Najprv študoval na nižšom jezuitskom gymnáziu v Banskej Bystrici, potom prešiel do blízkej Banskej Štiavnice, odkiaľ potom prestúpil na jezuitské hlavné gymnázium v Trnave. Odtiaľ pre neho už viedla priama cesta do jezuitského kolégia vo Viedni. Jezuiti mu umožnili študovať na Filozofickej fakulte Viedenskej univerzity, kde sa stal i vďaka svojmu jazykovému talentu odborníkom na orientálne jazyky (t. j. hebrejčinu, perzštinu a turečtinu). Pre panovnícky dvor neskôr robil aj preklady, na lekárskej fakulte zasa vyučoval gréčtinu. Znalosť latinčiny, maďarčiny a nemčiny bola okrem rodnej slovenčiny vtedy v jeho kruhoch evidentná, ale pravdepodobne aspoň čiastočne ovládal aj francúzštinu a taliančinu.

Jezuiti skutočne investovali do výchovy talentovaného mladíka veľa energie, preto bolo pochopiteľné, že boli sklamaní, keď im v roku 1748 tridsaťročný Kollár oznámil, že opúšťa ich rád. Pravda, nebol ešte vysväteným duchovným, ale už viac ako poldruha desaťročia sa tešil plnej podpore tohto vplyvného rádu, ktorý však v monarchii práve vtedy začal mať problémy. Dobré vzťahy medzi nimi sa už nikdy neobnovili.[14]

V čase svojho odchodu z jezuitského rádu mal Kollár už nového patróna v osobe Gerharda van Swietena (1700-1777), ktorý bol liberálne a osvietenecky zmýšľajúcim rodinným lekárom samotnej panovníčky a jej rodiny. Van Swieten okrem toho pôsobil aj ako prefekt cisársko-kráľovskej dvornej knižnice. Jeho prostredníctvom sa Kollár pravdepodobne dostal do kontaktu so slobodomurármi vo Viedni, ktorí boli v tom čase v rozkvete.[15] Vďaka nemu Kollár nastúpil na svoj prvý dvorský post a postupne sa vypracoval až na riaditeľa knižnice. Bola to jeho najdôležitejšia práca, ktorá mu zabezpečila nielen živobytie, ale aj mnohé dôležité spoločenské kontakty.

V prvých rokoch svojho pôsobenia vo Viedni Kollár vyučoval na podnet svojho patróna aj gréčtinu pre univerzitných študentov medicíny. Jedným z van Swietenových veľkých projektov

---

13 HYKISCH, Anton*:* Milujte kráľovnú... Bratislava. Tatran, 1984. Autor uvažoval o sedliackych koreňoch rodiny, ale ani tie nie je možné jednoznačne preukázať. Pozri tamže s. 22-24 a s. 52. ISBN 978-808-1542-329.

[14] Tamže s. 19-21.

[15] Z použitých prameňov sa týmto aspektom menej zaoberal historik Tibenský, ale spisovateľ Hykisch sa na tieto súvislosti viac-menej odvolával. Tento fakt nie je úplne preukázateľný, ale v dobovom kontexte by takéto spojenie nebolo vôbec prekvapujúce.

bola totiž reforma vysokého školstva v celom mocnárstve. Tá však išla poloautomaticky ruka v ruke s eliminovaním jezuitskej dominancie v školstve.[16] Nový Kollárov patrón teda určite nevzbudzoval nadšenie medzi jezuitmi a asi taktiež prispel k ich vzájomným chladným vzťahom.

Kollár na panovníckom dvore pravdepodobne upútal pozornosť predovšetkým svojou znalosťou orientálnych jazykov. Tá bola vo Viedni ako centre ústredných orgánov totiž vždy potrebná. Už v roku 1755 preložil do latinčiny dielo o dejinách Osmanskej ríše. V nasledujúcom roku mu vyšlo v latinčine aj dvojzväzkové dielo o základoch tureckého jazyka, pričom druhý zväzok bol Kollárovým pôvodným príspevkom k danej tematike.[17]

Cisársky a kráľovský knihovník však nezostal len pri tejto užitočnej a relatívne politicky neutrálnej téme. V roku 1762 vyšlo jeho trojzväzkové dielo o dejinách primátu apoštolských kráľov Uhorska, ktoré sa časovo zhodovalo so zmenou politiky dvora v oblasti riadenia cirkvi v Uhorsku. Mária Terézia totiž potrebovala z Uhorska nové príjmy, ktoré sa dali efektívne získať len zdanením cirkvi a šľachty. Bola to citlivá otázka, pretože uhorské stavy zastúpené na sneme v Prešporku len nedávno zachránili dynastiu a najmä mladú panovníčku vo vojne o rakúske dedičstvo a potom jej pomohli aj v sedemročnej vojne.

Mária Terézia teda mala byť Uhorsku za čo vďačná. Rozširujúci sa absolutistický štát a reformujúca sa armáda však potrebovali peniaze. Kollár v spomínanom diele v duchu myšlienky verejného blaha (dobra) a verejnej prospešnosti (*utilitas publica*) argumentoval, že majetky darované cirkvi stoja pod jurisdikciou panovníka, ktorý môže nielen vymenúvať, ale aj prekladať a odvolávať biskupov a iných cirkevných hodnostárov. Autor bol teda jednoznačne proti tradične širokej autonómii katolíckej cirkvi a zasadzoval sa za väčšie štátne (cisárske) zásahy do jej vnútorného života. Podľa Tibenského v citovanom diele Kollár nebol ešte stúpencom osvieteného absolutizmu v rámci celej habsburskej monarchie, ale presadzoval najmä využívanie moci a práv panovníkov pre presadzovanie všeobecného dobra, a preto sa snažil obmedziť vplyv privilegovaných feudálnych vrstiev a silnej katolíckej cirkvi.[18]

V roku 1764 Kollár vydal dielo *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae (O pôvode a trvalom výkone zákonodarnej moci uhorských apoštolských kráľov)*, ktoré vyvolalo v Uhorsku veľký škandál. Rímsky pápež

[16] HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava: Veda - SAP, 1995. s. 153. ISBN 9788088746058.
[17] TIBENSKÝ, Ján: cit. op. s. 32.
[18] Tamže, s. 33-34.

Klement XIII. ju dokonca zaradil na zoznam zakázaných kníh a v Bratislave (Prešporku) ju so súhlasom uhorského snemu verejne spálili na hranici.[19]

Krátka kniha, ktorá vychádzala z platformy zdanenia cirkevného majetku a šľachty, vyšla bezprostredne pred otvorením nadchádzajúceho (a za života Márie Terézie už posledného) uhorského snemu, ktorý zasadal v rokoch 1764/1765. Možno práve to preslávilo túto 174-stranovú knihu v celej osvietenskej Európe, hoci išlo o vedecké dielo z oblasti uhorských právnych dejín a čiastočne aj o aktuálne politické dielo. Táto sláva však autora nepotešila, pretože z neho zároveň urobila hlavného verejného nepriateľa Uhorského kráľovstva, čo znamenalo, že sa dlho neodvážil prekročiť hranice svojej vlasti.

Kollárove meno sa v Uhorsku začalo dôsledne spájať s negatívnym kontextom. To neznamená, že by jeho diela neboli neskôr ocenené rozličnými uhorskými a maďarskými právnymi historikmi, ale na Kollárovu kariéru ako právneho vedca počas jeho života to nemalo veľký význam.[20] Dokonca sa po jeho smrti (už počas jozefínskych reforiem) v Uhorsku objavil pamflet, ktorý obsahoval na jednej úvodnej strane nasledujúcu vetu: *„Meno tohto muža bude nenávidené, kým bude žiť jediný Uhor."*[21] S Kollárovými, vtedy ešte veľmi kontroverznými názormi, polemizovalo v Uhorsku aj niekoľko neanonymných publikácií a to ešte aj počas dvoch či troch desaťročí po jeho smrti. Na druhej strane jeho diela napísané v duchu osvieteného absolutizmu našli určitú pozitívnu odozvu v zahraničí.[22]

Negatívne vnímanie Kollárovej osobnosti v Uhorsku príliš nezmenila ani skutočnosť, že panovníčka využívajúca jeho diela na testovanie vlastných vízií, agilného dvorného knihovníka z pozície neodvolala a rôznymi spôsobmi mu dávala najavo svoju pretrvávajúcu dôveru. Jednak ho naďalej využívala ako odborníka na uhorské záležitosti, a jednak sa mohol spolupodieľať sa na príprave reforiem školstva v 70. rokoch 18. storočia.

Mária Terézia okrem toho definitívne vyriešila otázku jeho sporného šľachtictva. Kollár, ktorý bol medzi uhorskou šľachtou veľmi neobľúbený, totiž napriek svojim žiadostiam a vysokému postaveniu vo Viedni nikdy nedostal od Liptovskej stolice jasné potvrdenie o šľachtictve svojho rodu, ktoré takto nemohol preukázať bez akýchkoľvek pochybností. Preto bolo pre neho veľmi

[19] PIŠÚT, Milan a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Osveta, Bratislava, 1962. s. 117. ISBN 65-082-62.

[20] Z neskorších maďarských právnych historikov to bol napríklad najmä Andor Csizmadia, ktorý publikoval o Kollárovi dokonca v slovenčine: CSIZMADIA, Andor: Zápas Adama Františka Kollára s uhorskou šľachtou. In: *Historický časopis*, roč. XII, 1964, č. 2., s. 215 - 236.

Nebol neznámy ani Ferencovi Eckhartovi, Győző Emberovi či Vilmosovi Fraknóimu.

[21] TIBENSKÝ, Ján: cit. op. s. 163. Autorom brožúry bol pravdepodobne protijozefínsky opát Leo Saitz.

[22] Tamže, s. 162-170.

dôležité, že cisárovná v roku 1777 darovala svojmu vernému, ale dovtedy trochu zanedbávanému poddanému, novú donačnú listinu a erb. Predmetom donácie bola malá dedina v Šopronskej župe obývaná asi 30 poddanskými rodinami. Darovanie šľachtického erbu bolo v zásade obnovením starého, keďže v panovníckej listine sa spomínajú Kollárovci, ktorých Rudolf II. nobilitoval už koncom 16. storočia.[23]

Skutočnosť, že Mária Terézia sa stala oficiálnou krstnou mamou Kollárovej dcéry, malej Terézie, taktiež možno interpretovať ako panovnícku priazeň. Panovníčka sa dokonca zaviazala, že sa v prípade potreby postará o Terezkinu výchovu. Kollár totiž pomerne skoro ovdovel. Dievčatko však taktiež skoro zomrelo a to už v roku 1774, teda ešte pred darovaním majetku v Šopronskej župe.[24] Ten neskôr zdedili potomkovia Kollárovho brata.

Všetky tieto skutočnosti svedčia o tom, že Kollár bol súčasťou kruhu, ktorý presadzoval, podporoval a rozvíjal osvietenské absolutistické reformy v Habsburskej ríši. Samozrejme, nebol jeho najdôležitejším členom, v hodnosti a miere zodpovednosti ho prevyšovali mnohí ďalší, ale predsa len mal priamy kontakt s cisárovnou a jej dvoranmi. Hoci sa väčšina jeho nepríjemnej práce týkala jeho užšej domoviny, t. j. Uhorska, v mnohých ohľadoch mal vplyv aj na zložitejšie záležitosti a reformy celej ríše. Takou bola napríklad jeho práca v oblasti vyučovania orientálnych jazykov, ako aj na reforme školstva.

Kollár sa podieľal na príprave dekrétu *Ratio educationis*, hoci, ako sa neskôr ukázalo, nebol členom rozhodujúcej autorskej gardy. Názory na jeho úlohu sa dodnes rozchádzajú. Kollárovu významnejšiu úlohu v tomto procese zdôraznil maďarský bádateľ Lajos J. Csóka, ktorý už v 30. rokoch 20. storočia publikoval štúdie o Kollárovi.[25] Jeho úlohu v tomto procese však dostatočne nepreukázal ani jeho slovenský životopisec historik Ján Tibenský[26], ani literárny vedec, bádateľ Milan Hamada.[27]

Kollár zohral alebo mohol zohrať skôr významnejšiu úlohu pri reforme latinských gymnázií v ríši, ale nakoniec ani v tomto smere jeho myšlienky nezvíťazili. Cisárovná vymenovala Kollára za člena Dvorskej študijnej komisie a stal sa aj podpredsedom komisie pre prípravu akadémie

[23] Tamže, s. 11.
[24] Tamže, s. 107-111.
[25] Pozri CSÓKA, J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. In: *A cselekvés iskolája*. Pannonhalma, 1936. a CSÓKA, J. Lajos: Kollár Ádám Kollár és az 1777-i Ratio Educationis. *Magyar pedagógia*, 1977. číslo 3-4. s. 388-408. ISSN 0025-0260.
[26] TIBENSKÝ, Ján: cit. op. s. 98-106.
[27] HAMADA, Milan: cit. op. s. 167. Pravda, ani Hamada nevidel priame dôkazy, ale vychádzal skôr z porovnania charakteristík reforiem školstva a Kollárových názorov.

vied a reformu knižníc.[28] Plán akadémie sa vtedy ešte neuskutočnil, hoci väčšina európskych štátov s porovnateľnou silou už takúto inštitúciu mala.

Kollár, ktorý bol v tom čase už dvorným radcom, sa ako zástanca stredoškolského vzdelávania prostredníctvom svetských a laických učiteľov dostal do ostrého konfliktu so svojimi bývalými jezuitskými kolegami, ktorí sa po roku 1773 dostali do ťažkej pozície. Ani to nezlepšilo jeho neskorší obraz v cirkevných kruhoch. Kollár pritom v skutočnosti nebol radikálnym jozefinistom a až do konca života zostal skôr umierneným tereziánskym reformátorom. Bol len o rok mladší ako cisárovná, ale celá jeho bytosť bola spätá s jej politickým kurzom. Modernejšie a teda aj podstatne radikálnejšie, tvrdšie jozefinistické reformy boli jeho habitu vzdialenejšie.[29]

Kollár sa na sklonku tereziánskeho obdobia a vlastne aj života Márie Terézie postupne ocitol na periférii širšieho okruhu jej poradcov. Paradoxne práve po týchto udalostiach sa mu ako vernému a nadšenému poddanému dostalo najvýznamnejších pôct – získal post riaditeľa knižnice, udelili mu šľachtický erb a majetok atď. Treba si totiž uvedomiť, že väčšinu svojich cirkevných a domácich uhorských svetských nepriateľov si získal práve v službách cisárskej a kráľovskej moci. Dvor si to veľmi pravdepodobne uvedomoval.

Kollárove dvorské kontakty a pozadie tvorili však len časť jeho identity. Pochádzal zo slovenského kultúrno-jazykového prostredia, čím sa nikdy ani netajil, slovom ani písmom.[30] Väčšinu svojich vedeckých diel napísal primerane duchu svojej doby síce po latinsky, ale poéziu písal okrem latinčiny aj po grécky. V jeho súkromnej pozostalosti sa zasa nachádzajú listy v rozličných živých jazykoch, medzi inými napísané aj po slovensky.[31]

Kollárova slovenskosť však nemala a vtedy vlastne ani nemohla mať vplyv na jeho politické a spoločenské postoje, lebo v 18. storočí okrem niekoľkých výnimiek[32] nemala ešte skutočný politický obsah. Prirodzene aj on si uvedomoval, že Slovania (Slováci) tvoria po Maďaroch a Nemcoch jednu z najväčších národností vtedajšieho Uhorska. Ohľadne konkrétnej etnicity v rámci Uhorska by podľa maďarského historika Istvána Soósa, ktorý sa Kollárovi obšírne venoval v roku 2000, by bolo ahistorické pripisovať Kollárovi akési moderné maďarské alebo slovenské národné povedomie a vnucovať jeho spôsobu myslenia tento kontext. Kollár sa totiž

[28] Tamže, s. 155.
[29] HAMADA, Milan: cit. op. s. 166-167.
[30] TIBENSKÝ, Ján: cit. op. s. 138.
[31] Tibenský, Ján: cit. op. s. 154-155.
[32] Tieto predstavovali hlavne diskusie ohľadne apológie Jána Baltazára Magina z prvej tretiny 18. storočia, neskôr spory o autochtómnosti Slovákov v Uhorsku, odmietanie tzv. podmaniteľskej teórie o začiatkoch maďarsko-slovenského spolunažívania.

narodil a vyrastal v Uhorskom kráľovstve a zároveň patril k predstaviteľom nemaďarsky hovoriacej kultúry, ktorej príslušníci sa zväčša označovali za Uhrov.[33]

Vo vtedajších pomeroch na Kollárove verejné postoje však vplývala skôr otázka jeho dlho nevyjasneného zemianskeho pôvodu, ako aj ambivalentný vzťah k Uhorsku a uhorskému zemskému vlastenectvu. Posledne menovaná identita totiž mala skutočne politický náboj. Kollár bol totiž aj podľa slovenského vedca Tibenského a maďarského historika Soósa uhorským vlastencom. Tento postoj sa však u neho križoval s postojom lojálneho viedenského dvorana a osvieteného mysliteľa. Soós dokonca v jeho prípade identifikoval cisársky štátny patriotizmus, ktorý bol odlišný od uhorského vlastenectva: *„V Kollárových dielach, úradných i súkromných listoch, nachádzame dostatok príkladov oboch typov vlastenectva. Na jednej strane si bol dobre vedomý, že svojou prácou, vedomosťami a lojalitou musí slúžiť Uhorskému kráľovstvu a kráľovnej, avšak nikdy nezabudol vyjadriť svoju lojalitu cisárovnej a poďakovať sa jej za dary, ktoré dostával za svoje služby. Na druhej strane často s vďačnosťou myslel na vlasť, kde sa narodil, ktorá mu bola kolískou a kde bol vychovaný, kde prežil svoju mladosť, kde mal prvýkrát možnosť spoznať vedy a upevniť svoje široké vedecké vedomosti."*[34]

Ako už o tom bola reč vyššie, Kollár sa čiastočne z úradných povinností, a čiastočne aj z vlastného záujmu, veľa zaoberal verejnoprávnymi otázkami v Uhorsku, ako aj právnymi dejinami Uhorska. Mal aj nápady na oživenie uhorského akademického života, hoci väčšina z nich sa nikdy neuskutočnila. Hoci táto činnosť Kollárovi v očiach uhorskej šľachty a duchovenstva, žiarlivého na jeho privilégiá, vyniesla označenie „zradca", práve preto sa on samotný vždy snažil zdôrazňovať svoju lojalitu voči Uhorsku. Uhorské vlastenectvo však v jeho prípade nebolo v rozpore s už spomínanou silnou osobnou oddanosťou panovníčke, ktorej vďačil za svoju kariéru. Celkovo bol teda lojálnym úradníkom tereziánskeho politického kurzu, ale nezabudol ani na svoje uhorské väzby, čo od neho nikto nečakal, keďže Mária Terézia bola apoštolskou kráľovnou Uhorskej krajiny.[35]

Podľa Jána Tibenského Adam František Kollár v podstate žiadal zmenu formy vlády v Uhorsku, ale bez zmeny celkového ústavného postavenia krajiny v rámci celej ríše. Jeho cieľom bolo hlavne obmedziť moc šľachty a duchovenstva v prospech osvieteného absolutistického panovníka. Vo svojich názoroch pritom nebol v tom čase v samotnom Uhorsku úplne

[33] SOÓS, István*: Kollár Ádám Ferenc levelezése*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2000. s. 11-12. ISBN 963 9104 50 7.
[34] Tamže, s. 13.
[35] KUNEC, Patrik: V službách Márie Terézie : Adam František Kollár - učenec z Terchovej. In: *Historická revue*, roč. XXVIII, 2017, č. 5, s. 60 - 63.

osamotený.[36] Tieto staršie názory slovenského historika nie sú v rozpore s novšími postrehmi maďarského historika Soósa.[37]

Kam však zaradiť Kollára z pohľadu moderného slovenského ústavného vlastenectva? Bol síce Slovákom, ale uvažoval v dimenziách Uhorska a celej Habsburskej ríše. Veľa sa venoval otázke zdanenia duchovenstva a šľachty, čo bolo vtedy z hľadiska rovnoprávnosti občanov úplne legitímnou a spravodlivou požiadavkou, ale robil tak hlavne v záujme štátu a jeho finančných záujmov. Celý život sa usiloval objasniť a potvrdiť svoj šľachtický pôvod. Zároveň bol aktívnym a lojálnym poddaným absolutistickej panovníčky, ktorej vďačil za mnohé veci. Prirodzene všetky tieto fakty treba interpretovať v kontexte doby, inak by to bolo nehistorické a dokonca voči jeho osobnosti aj nekorektné.

Napriek tomuto všetkému možno Kollára predsa len považovať za priekopníka slovenského ústavného vlastenectva. Vo svojich spisoch i konkrétnych krokoch presadzoval modernizáciu štátu, postaveného nielen na väčšej efektivite, ale aj na širšej spoločenskej spravodlivosti a verejnej prospešnosti. Napriek rozličným obvineniam zo strany uhorských stavov sa nikdy nespreneveril svojej užšej vlasti existujúcej v rámci celej Habsburskej ríše, čiže moderne povedané držal sa princípu subsidiarity a viacúrovňového vlastenectva (lojality). Uvedomoval si taktiež úlohu vedy a vzdelania v procese modernizácie spoločnosti a štátu. Odmietal staré, vcelku už neopodstatnené privilégiá a celkovo chcel v duchu osvietenstva a humanizmu zlepšiť právne i sociálne postavenie prevažnej väčšiny obyvateľov mocnárstva, v ktorom žil. Vychádzal nielen zo záujmov štátu, ale aj z myšlienky verejného blaha. Vždy mal síce za sebou panovníčku, ale zároveň sa doma v Uhorsku nebál riskovať, za čo tam aj znášal určité príkoria.

Jozef Hajnóczy (1750-1795)

Myšlienky francúzskeho osvietenstva začali do Uhorska prenikať pomerne skoro. Osobitnej popularite sa medzi nespokojnými šľachtickými i meštianskymi intelektuálmi, praktizujúcimi tzv. slobodné povolania a zároveň odmietajúcimi panovnícky absolutizmus tešili spisy francúzskeho markíza Charlesa Louisa de Montesquieu o potrebe deľby moci z roku 1748. Samotný Montesquieu registroval Uhorsko a mal o ňom dokonca vo svojom diele aj niekoľko pozitívnych poznámok. Paradoxne však z osvieteneckého programu najviac uskutočnil panovník Jozef II., ktorý sa pritom v Uhorsku ani nenechal korunovať za kráľa, aby ho v ničom

[36] TIBENSKÝ, Ján: cit. op. s. 149.
[37] SOÓS, István: cit. op. s. 7-16.

neobmedzoval jeho korunovačný sľub. Jozef najprv vládol spolu so svojou matkou Máriou Teréziou (1740-1780), neskôr v rokoch 1780 až 1790 už samostatne.

Jozefov osvietený absolutizmus sa však v celej ríši stretol s veľkým odporom privilegovaných stavov, ktoré voči nemu obrátili aj myšlienku ústavného vládnutia, t. j. vládu panovníka za participácie stavovského snemu. Jozef II. nakoniec na smrteľnej posteli väčšinu svojich zhora zavedených reforiem zrušil. V platnosti ponechal len zrušenie nevoľníctva a tolerančný patent, ako svoje najdôležitejšie kroky. Z pohľadu neskoršieho vývinu menších národov treba vyzdvihnúť ešte tereziánske a jozefínske školské reformy a čiastočné cirkevné reformy. Koniec-koncov aj bernolákovské hnutie, ktoré vytvorilo prvý slovenský spisovný jazyk, sa zrodilo v bratislavskom hlavnom seminári. Ten mal za úlohu prípravu kňazov v novom (t. j. spoločensky užitočnom) jozefinistickom duchu. Z tohto pohybu sa zrodila taktiež prvá slovenská vedecká spoločnosť – *Slovenské učené tovarišstvo*, ktoré malo na svoju dobu až úctyhodných približne 500 členov.[38]

Jozefova smrť a následný opatrný politický kurz jeho brata Leopolda II. a potom ešte viac Františka I. znamenala pre mnohých nešľachtických stúpencov modernizácie a radikálnych zmien veľké sklamanie. Zároveň vtedy už celá Európa so zatajeným dychom sledovala hektické udalosti veľkej francúzskej revolúcie. Tie však veľmi zaujímali aj vládnuce dvorské kruhy, ktoré nechceli pripustiť podobné udalosti vo svojich krajinách.

Do tohto prostredia sa ešte počas vládnutia Márie Terézie v roku 1750 v Modre narodil Jozef Hajnóczy, ktorého identity a historickú úlohu zhrnuli autori jeho najpodrobnejšieho životopisu v slovenčine Eva Kowalská a Karol Kantek nasledovne: *„Veď ako popredný predstaviteľ uhorského osvietenstva bol súčasne právnym historikom a teoretikom, knihovníkom, archivárom, novinárom, štátnikom aj politikom. Ako ľudomil, slobodomurár, reformátor a revolucionár usiloval sa zakomponovať myšlienky európskeho osvietenstva spolu s myšlienkami Francúzskej revolúcie o bratstve, rovnosti a slobode a o modernom republikánskom štátnom zriadení do zastaraného právneho a politického systému Uhorského kráľovstva. Tým sa natrvalo priradil k počiatočnej generácii novodobých stredoeurópskych demokratov, k jej vizionárom a martýrom, ktorí sa za cenu osobnej obete podieľali na formovaní počiatkov parlamentného politického a sociálneho poriadku, aký je dnes etablovaný vo všetkých následníckych štátoch habsburskej monarchie i v celej Európskej únii. Svojím talentom a vedomosťami nadobudnutými vytrvalým celoživotným štúdiom predstihol mnohých*

[38] *Slovenské učené tovarišstvo: organizácia a členstvo*. Ed. Radváni, Hadrián. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1992.

svojich súčasníkov takmer o dve storočia. Na druhej strane však práve pre tieto výnimočné schopnosti zostával v mnohom nepochopený a nedocenený.“[39]

Význam Hajnóczyho osobnosti pre slovenské demokratické myslenie si všimol aj politológ Eduard Chmelár vo svojom pokuse o rekonštrukciu slovenských dejín. Tam ho dokonca označil trochu nadnesene za prvého novodobého slovenského demokrata a zakladateľa liberalizmu. Chmelár ako deklarovaný ľavičiar mal pochopenie aj pre jakobínov.[40]

Hajnóczy pochádzal z evanjelickej farársko-remeselníckej rodiny so slovenskými koreňmi, ktoré siahali do okolia Považskej Bystrice. Väčšinu detstva však strávil v mestečku Aszód v Peštianskej stolici, kde bol jeho vzdelaný otec evanjelickým farárom. Išlo o poddanské mestečko, ktoré bolo po tureckých vojnách znova osídlené prevažne slovenskými protestantmi zo severu krajiny, ale žili tu aj nemecká a židovská mešťania.[41]

Stredoškolské štúdia mladý Jozef absolvoval na školách v Šoproni a Prešporku na tamojšom prestížnom vyššom evanjelickom gymnáziu. Vtedy už ovládal nemčinu, latinčinu, slovenčinu, maďarčinu i francúzštinu. Medzi jeho mentorov patril rektor a znalec uhorského práva Jozef Benczúr, ktorý do značnej miery vzbudil jeho záujem o právnickú kariéru. Univerzitu a jej právnickú fakultu však Hajnóczy ešte neabsolvoval. K advokátskemu povolaniu sa však vtedy už vyžadovala špeciálna skúška (*commode solvendo*), pred ktorou musel adept absolvovať prax takzvaného patvaristu u niektorého z praktizujúcich advokátov. Prax teda Jozef nadobudol v meste Ráb (Győr) a potom v Pešti. V justícii ani v štátnej správe sa mu však nepodarilo zamestnať, lebo tomu bránil jeho nešľachtický a nekatolícky pôvod. V justícii sa totiž vyžadovala taká prísaha, ktorá sa pre niektoré formulácie priečila jeho vierovyznaniu. Najschodnejšou cestou pre právnika v jeho postavení sa teda javila pozícia sekretára v súkromných službách niektorého z vplyvných šľachticov.[42]

Právnickú dráhu mladý Hajnóczy začal najprv v službách osvieteného, vzdelaného a pomerne antiklerikálneho grófa Mikuláša Forgácha, ktorý bol v rokoch 1777 až 1784 nitrianskym hlavným županom. Jozef II. ho však pre jeho odpor voči centralizmu a súpisu obyvateľov a ich majetkov nakoniec odvolal. Do verejných služieb sa gróf vedel vrátiť až po panovníkovej smrti. So svojím bývalým súkromným sekretárom udržiaval korektné vzťahy aj po jeho odchode

[39] KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: *Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho.* Bratislava: Veda, 2008, s. 7. ISBN 978-80-224-1034-2.
[40] CHMELÁR, Eduard: *Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 2021. s. 176-177. ISBN 978-80-8202-149-6.
[41] KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: cit. op. s. 20-25.
[42] KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: cit. op. s. 73-79.

k inej rodine a následne do štátnej služby, hoci mu trocha zazlieval, že sa postavil na stranu jozefinistickej centralizácie. Mladý Hajnóczy však v každom prípade v jeho službách mohol okrem praktickej právnickej činnosti navštíviť Viedeň, trochu spoznať dvor a venovať sa taktiež výskumu rodinných archívov tejto vplyvnej rodiny.[43]

V roku 1779 Hajnóczy vstúpil do súkromných služieb ďalšej vplyvnej aristokratickej rodiny a stal sekretárom osvieteného grófa Ferenca Széchényiho, zakladateľa peštianskeho Národného múzea, Krajinskej knižnice a spolu so synom Istvánom aj veľkého podporovateľa vzniku Uhorskej (neskôr Maďarskej) akadémie vied. Gróf bol o štyri roky mladší ako Hajnóczy, ale prirodzene mal úplne iné spoločenské postavenie. Pôsobil aj ako krajinský sudca a neskôr sa stal zástupcom chorvátskeho bána. V tejto pozícii nakoniec vedel svojmu talentovanému tajomníkovi pomôcť získať post v štátnej správe.[44]

Hajnóczyho rodina s koreňmi na severe krajiny sa v celom 18. storočí intenzívne pokúšala o spoločenský vzostup, ku ktorému v Uhorsku viedla najistejšia cesta cez získanie šľachtictva. Takýto pôvod sa však pôvodne rodine Hajných, napriek viacerým pokusom nepodarilo dôveryhodne preukázať alebo získať, postupne však začali aspoň používať maďarsky a zemiansky znejúce priezvisko Hajnóczy (prípadne Hajnóczi). Občas ho písali aj v nemeckej podobe Haynotzi.[45] Jozef pritom z matkinej strany mal zemianskych predkov, lebo stará matka jeho otca Samuela a matka starého otca Jána (ešte) Hajného pochádzala z hornouhorskej rodiny zemanov Nedeczkých.[46]

Hajnóczy vedel po slovensky, jeho rodina vzišla zo slovenského meštianskeho protestantského prostredia, po jeho predkoch zostalo aj viacero slovenských písomností, avšak v jeho živote tento kontext nebol rozhodujúci. To neskôr komplikovalo jeho slovenskú národnú akceptáciu. Tento aspekt problematiky taktiež výstižne zhrnula autorská dvojica Kowalská-Kantek: *„Hajnóczy totiž nepatril k stúpencom ešte sa len formujúceho slovenského národného hnutia (národného obrodenia), ale v duchu osvietenského utilitarizmu podporoval úsilie o spravodlivú, jednoduchú a efektívnu správu celej krajiny, zlepšujúcu životné podmienky všetkých spoločenských vrstiev. K tomu mala patriť komunikácia v jednotnom jazyku, akceptovanom ako úradný, štátny. Že to nemohla byť exkluzívna latinčina, zrozumiteľná len veľmi úzkej vrstve vzdelancov, bolo nad slnko jasnejšie. Keď panovnícky dvor istý čas*

[43] Tamže s. 81.
[44] Tamže s. 85-86. a s. 94.
[45] Tamže s. 17-19. a s. 35.
[46] Tamže s. 61.

preferoval nemčinu, narazil v Uhorsku na odpor. Nemčina tu síce patrila medzi „domáce" jazyky – veď sa ňou bežne komunikovalo v mestách a rozsiahlych regiónoch, ale symbolom odporu voči centralizačnému úsiliu Viedne sa stala maďarčina. Aj Hajnóczy sa v kritickom období diskusií o podobe uhorského štátu priklonil k potrebe zaviesť do úradovania jednotný a domáci, v krajine bežne používaný jazyk, za aký aj on považoval maďarčinu. To však v žiadnom prípade neznamenalo, že by bol stúpencom maďarizačnej politiky – skôr naopak. Práve jemu sa pripisuje podiel na spracovaní projektu federalizácie Uhorska s akceptovaním práv jednotlivých prevažujúcich etník, dokonca s jeho menom sa spájal aj preklad revolučnej francúzskej hymny Marseillaisy do slovenčiny. Stál však skôr na pozíciách občianskych, ako exponovane národných."[47]

Toto všetko ešte neznamená, že by sa mladý Jozef vyložene odnárodnil. Pôsobil totiž v dobe, keď národnosť ešte zďaleka nehrala takú úlohu, ako o niekoľko desaťročí neskôr. Pre európske reformistické intelektuálne kruhy bol vtedy skôr typický už spomínaný osvietený a humanistický kozmopolitizmus. V Uhorsku stále ešte v privilegovaných vrstvách prevažovalo taktiež nadnárodné (alebo skôr multietnické) uhorské vlastenectvo. Slovenské hnutie, ktoré začalo nadobúdať konkrétnejšie kontúry až v poslednom desaťročí jeho života, jeho teda ešte neoslovilo a to čiastočne aj preto, lebo ako osvietenec mal podstatne širšie (celouhorské) ambície.

Napriek tomuto všetkému Hajnóczyho osud možno prezentovať v rámci problematiky domácich hrdinov práva, lebo patril medzi prvých propagátorov myšlienky modernej ústavnosti v Uhorsku, jednak presadzoval také myšlienky, akými bola občianska rovnosť, zrušenie neopodstatnených spoločenských privilégií alebo vláda zodpovedná snemu. Okrem toho za svoje názory aj pykal a to v tej najvyššej miere – súd ho totiž odsúdil na trest smrti, ktorý bol aj vykonaný.

Hlavným problémom mladého Hajnóczyho bol rozpor medzi jeho ambíciami, veľkým talentom a nedostatočným spoločenským postavením, ktorý sa práve v období osvietenstva zameraného na humanizmus a čiastočne aj meritokratické schopnosti dostal do úplne iného kontextu, než ako by bol vnímaný pred niekoľkými desaťročiami. V prvej polovici 18. storočia bola spoločenská mobilita pre nešľachticov ešte podstatne obmedzenejšia. Určité zmeny tu prinieslo osvietenectvo, ale nie v dostatočnej miere. Hajnóczy, ktorý zložil advokátske skúšky ešte v roku 1774 a neskôr patril medzi veľmi talentovaných právnikov svojej doby, stále mal ešte

[47] Tamže s. 11.

obmedzené možnosti uplatniť sa. Do štátnych služieb sa dostal len vďaka radikálnemu jozefinizmu, avšak po jeho konci odtiaľ musel odísť, čo na neho muselo mať frustrujúci vplyv. Politické a spoločenské kontakty Hajnóczy získal aj v slobodomurárskom prostredí, ktoré bolo vtedy veľmi populárne v celej Európe. Po francúzskej revolúcii sa však aj to dostalo do iného svetla.[48]

Postupne sa Hajnóczy stal priekopníkom moderných ústavných hodnôt (občianskej rovnosti, obmedzeného štátu, deľby moci a princípu suverenity ľudu) v Uhorsku, ale pre svoj nešľachtický pôvod sa politického a právneho života vedel – okrem úradníckeho krátkeho obdobia – zúčastniť len sprostredkovane a to ako poradca, resp. zamestnanec vplyvných aristokratov, ako účastník ich porád alebo salónov, prípadne ako spracovateľ rozličných podaní, ktoré vypracoval na ich žiadosť.

Doba však do určitej miery priala jeho ambíciám. Verejná správa sa totiž práve počas vlády meritokraticky zameraného Jozefa II. postupne začala otvárať nešľachticom. Problém bol skôr v tom, že len dočasne. Nezeman a evanjelik Hajnóczy svoju prvú úradnú pozíciu v štátnej správe získal vďaka svojmu patrónovi Ferencovi Széchényimu. Széchényi sa totiž z vôle panovníka dostal na čelo správy v Pätkostolí (Pécs) a Hajnóczy ho tu v roku 1785 nasledoval, lebo u neho získal pozíciu dištriktného tajomníka. Ešte predtým však v rokoch 1783 až 1785 pôsobil v Záhrebe ako sekretár námestníka tamojšieho bána.[49]

Skutočnú, relatívne nezávislú oficiálnu pozíciu v štátnej správe však Hajnóczy získal ako stúpenec osvieteného absolutizmu až v roku 1786. Vtedy sa totiž stal podžupanom Sriemskej stolice na juhu Uhorska. Jeho úrad sídlil vo Vukovare. Išlo o hraničný región, na ktorom bolo ešte cítiť následky predchádzajúcich protitureckých vojen, ale zároveň mal veľký potenciál ekonomického rozvoja. Hajnóczy tu bol mimoriadne aktívny. V tomto období sa taktiež oženil, ale čoskoro ovdovel.[50]

Išlo o aktívne roky Hajnóczyho pracovného života, ale zmeny, ku ktorým došlo po vypuknutí francúzskej revolúcie (1789) a smrti reformného panovníka (1790), mu už nepriali. Pritom bol práve vtedy ako štyridsiatnik už skúseným mužom v najlepších rokoch s relatívne dobrými spoločenskými kontaktami a úradnými skúsenosťami. Svoje okolie sa preto v rokoch 1790 až 1792 usiloval ovplyvniť rozličnými rukopisnými politickými dielami a anonymne vydanými

[48] Tamže s. 109-122.
[49] Tamže s. 94.
[50] Tamže s. 104.

vedeckými dielami o aktuálnych problémoch svojej doby. Do štátnej správy sa mu vďaka príhovoru grófa Ferenca Széchényiho u nového panovníka Františka podarilo dostať ešte raz a to v roku 1792, keď sa – napriek svojmu nešľachtickému pôvodu a vďaka príhovoru grófa – stal tajomníkom Uhorskej kráľovskej komory v Budíne. Vtedy však už z principiálnych dôvodov nechcel získať zemiansky titul.[51]

Medzi jeho najvýznamnejšie knihy patrilo v roku 1791 po latinsky napísané a dodnes často citované dielo o dejinách uhorského snemu *De Comitiis Regni Hungariae, deque Organisatione eorundem Dissertatio Iuris Publici Hungarici,* ako aj oficiálne anonymné diela *Dissertatio politica publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus (1791), Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum (1792)* alebo *De diversis subsidiis publicis dissertatio (1792).* Medzi ich hlavné témy patrili už spomínané otázky rovnosti občanov, spravodlivejšieho daňového systému, celkovej ústavnosti atď.[52]

Pre pochopenie obdobia a miesta ich vzniku si treba uvedomiť, že po smrti Jozefa II. sa na základe iniciatívy nového kráľa Leopolda II. v starom Prešporku, t. j. dnešnej Bratislave, začal po dlhom prerušení znovu zvolaný snem, od ktorého mali uhorské stavy veľké očakávania. Zosnulý Jozef II. bol v ich prostredí síce veľmi nepopulárny, ale myšlienky práve vypuknutej francúzskej revolúcie predsa len mali na nich vplyv. Osobitnej popularite sa tu tešila kniha *O duchu zákonov (1748),* ktorej autorom bol dnes už dobre známy barón Charles-Louis de Secondat, Baron de la Brède et de Montesquieu (1689-1755).

Francúzsky barón nebol medzi vzdelanou uhorskou šľachtou populárny len pre svoje názory o deľbe moci, ale aj preto, lebo aristokraciu považoval za životne dôležitú ako poistku proti vzniku despotického systému. Okrem toho vzdelaný aristokrat a právnik Montesquieu ešte v roku 1728 navštívil Uhorsko, ktorého šľachta s jej myslením sa mu veľmi páčila, čo dokonca vyjadril aj vo svojom hlavnom diele. Francúzsky mysliteľ dokonca rakúsky panovnícky dvor skritizoval za to, že utláča svoju najväčšiu korunnú krajinu.[53] To prirodzene lahodilo uchu uhorských zemanov.

---

[51] Tamže s. 132-133.

[52] Po maďarsky sú Hajnóczyho politicko-právne diela a názory dostupné v nasledujúcich knihách: CSIZMADIA, Andor: *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958. a POÓR, János (Ed.): *Hajnóczy József.* Budapest: Új Mandátum, 1998.

[53] HORVÁTH, Attila: Alkotmányjogi javaslatok és reformok 1790-1949. In: Alkotmányozás Magyarországon II. *MTA PTI Working Papers in Political Science,* 2011, No. 6, Budapest: TK, 2011. s. 93. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/archived/4082_0_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_II_1.pdf

Uhorské stavy sa mimoriadne tešili tomu, že Jozef II. pred smrťou ešte 28. januára 1790 stihol odvolať drvivú väčšinu svojich reforiem a právne sa vrátil k stavu z roku 1780. Avšak obyčajná reštaurácia, resp. obnova predchádzajúceho stavu ich už neuspokojovala. V každom prípade chceli nejaké právne garancie. Dokonca samotné latinské slovo *constitutio* sa v tomto novom zmysle v krajine objavilo už v roku 1786 v jednom dokumente Biharskej stolice.[54]

Program radikálnejšej časti uhorskej šľachty sformuloval Peter Balogh z Ócsy, podľa ktorého mal novú podobu spoločenskej zmluvy definovať korunovačný diplom. Uhorský *populus* (teda ľud) tvorený privilegovanými vrstvami sa mal stať rovnocenným partnerom kráľovi a na sneme postupne mala získať prevahu malá a stredná šľachta nad aristokraciou. Snem sa však nakoniec skončil kompromisom a obnovením predjozefínskeho *status quo*. Bola potvrdená *Pragmatická sankcia,* avšak každé tri roky sa mal zvolávať snem s kompetenciou schvaľovať dane a branecké odvody. Zákony potvrdil panovník Leopold II. 12. marca 1791 spolu so zásadou, že Uhorsko je slobodný a nezávislý štát spravovaný podľa vlastných zákonov. Takto vlastne potvrdil aj platnosť uhorskej nepísanej (historickej) ústavy.[55]

Hajnóczy bol vtedy už napriek svojmu pôvodu a faktu, že ako nešľachtic nevedel participovať na sneme, všeobecne považovaný za odborníka na uhorské verejné právo.[56] Jeho vyššie spomínané diela, ktoré boli zväčša anonymne vydané v snemovom Prešporku, teda mali určitý vplyv na jeho zasadnutia, hoci neexistuje priamy dôkaz o tom, že by si ich osvojili vyslanci niektorej konkrétnej stolice.[57] Z týchto prác sa však vcelku dá spoznať jeho názor na hlavné právne výzvy vtedajšej doby, ako aj na potrebné reformy.

Pod vplyvom osvieteneckých a francúzskych revolučných myšlienok sa Hajnóczy stal stúpencom obmedzenej, teda ústavnej monarchie, v ktorej sa právo malo vzťahovať aj na panovníka a to pokiaľ možno bez práva absolútneho veta. Panovník nemal mať právo samostatne prijímať rozhodnutia, ktoré patrili do výhradnej kompetencie zákonodarného snemu. Ten už nemal zastupovať len na ňom zúčastnené stavy, ale celý politický národ, hoci k myšlienke všeobecného, rovného a tajného volebného práva ani on ešte nedospel. V každom prípade však chcel zabezpečiť volebné právo a zastúpenie na sneme aj pre príslušníkov štvrtého, mestského stavu, kam mali patriť vlastníci nešľachtického pôvodu a to primerane svojmu majetku. Príslušníci tejto vrstvy mali získať aj právo zastávať funkcie vo verejnej

[54] MARCZALI, Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ben. *Budapesti Szemle* 1906. č. 351. s. 397.
[55] KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: cit. op. s. 124-125.
[56] HORVÁTH, Attila: cit. op. s. 96.
[57] BENDA, Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai I*. Budapest: Akadémiai Kiadó – MTT. 1957. s. 39-40.

správe, na nižšej úrovni dokonca aj bez majetkového cenzu. V zmysle šľachtických slobôd spomenutých v 9. článku I. časti *Tripartita* chcel na túto skupinu (teda mešťanov a občanov, ktorí nepatrili pod jurisdikciu panskej stolice) rozšíriť aj trestnoprávne garancie, ktoré predtým mali len príslušníci privilegovaných stavov. Tu išlo hlavne o právo na súdne zákonné predvolenie a rozsudok.[58]

Ako znalec dejín uhorského snemu si Hajnóczy uvedomoval, že domáce stavy sa koncom 17. storočia vzdali práva na odpor voči despotickému panovníkovi, avšak nechcel tento fakt akceptovať. Naopak, toto právo odvodené zo Zlatej buly uhorskej z roku 1222 chcel zabezpečiť pre celý občiansky (t. j.) politický národ.[59] Išlo o myšlienku, ktorá mala síce korene v uhorskom stavovsko-politickom myslení, ale na svoju dobu bola až príliš radikálna. Podobne radikálnou myšlienkou bolo aj zavedenie len „suspenzívneho" veta pre panovníka.

Hajnóczy presadzoval všeobecnú daňovú povinnosť, spod ktorej nemala mať výnimku ani cirkev, ani šľachta. Právo získať súkromný majetok, vrátane práva kúpiť pôdu, nemalo byť taktiež pre nikoho obmedzené. Ako protestant odmietal aj osobitné snemové privilégiá pre rímsko-katolícku cirkev a vyššiu aristokraciu. Najviac chcel rozšíriť počty mestského stavu, kam chcel zaradiť všetkých vlastníkov. Primerane dobovému ranoliberálnemu mysleniu totiž len táto majetná – a preto teoreticky za spoločnosť aj zodpovedná – vrstva mala mať politické participačné práva. V tomto smere teda ani Hajnóczy nepredstavoval výnimku.

Hajnóczy, podobne ako iní súdobí ranoliberálni myslitelia, vychádzal zo zmluvnej teórie o vzniku štátu a ústavného zriadenia. Vo svojich spisoch uvažoval o uzavretí novej spoločenskej občianskej zmluvy, ktorá mala mať ustanovujúci a ústavný charakter. Chartálny ústavný dokument totiž považoval za dôležitejšiu garanciu, než uhorské historické právo, ktoré by sa z rozhodnutia snemu malo dať bez obmedzenia meniť. História by okrem toho podľa neho nemala zväzovať ruky prítomnosti a budúcnosti.[60]

Zároveň si treba uvedomiť, že Hajnóczy vo svojom pomerne podrobnom ústavnom projekte z roku 1790 a v spise *Myšlienky uhorského vlastenca o veciach súvisiacich so snemom* z mája toho istého roku, ktoré boli dostupné po latinsky i nemecky, presadzoval namiesto latinčiny za nový, t. j. modernejší úradný a zákonodarný jazyk maďarčinu. Spomenul síce, že Uhorsko by malo uzavrieť novú bratskú zmluvu s Chorvátskom, Sedmohradskom a Haličou, ale

[58] Tamže s. 96-97.
[59] Tamže s. 96-97.
[60] HORVÁTH, Attila: cit. op. s. 92-109.

o federalizácii krajiny tu ešte nehovoril. Viac pozornosti venoval zrovnoprávneniu protestantov a pravoslávnych s rímskymi katolíkmi, ako aj prirodzeným právam pre židov. Tu však ešte nedospel k myšlienke úplnej rovnoprávnosti.[61]

Hajnóczy vo svojom verejnoprávnom spise o uhorskom sneme a jeho organizácii z roku 1791, taktiež vychádzal z vtedajších právnych a územných realít, čiže osobitne tu spomenul po mestách len nasledovné krajiny: južnými Slovanmi obývanú Dalmáciu, Chorvátsko, Slavónsko a multietnické Sedmohradsko.[62]

Hajnóczy, ktorý počas svojej úradníckej kariéry ešte cítil mnohé sociálne obmedzenia, nemal rád stavovský systém, ale zároveň si uvedomoval jeho silu v procese obmedzovania panovníkovej svojvôle. V tomto smere bol ochotný uznať aj jeho určité výhody. Ako právnik sa preto dlho usiloval zostať pragmatikom a realistom. Spočiatku bol Hajnóczy teda principiálnym reformistom, hoci aj radikálneho razenia. O tom svedčí aj jeho služba pre osvieteného panovníka Jozefa II. Postupne však začal narážať na svoje spoločenské limity, ktoré posilňovala aj frustrácia moci z udalostí francúzskej revolúcie.

Asi aj z tohto dôvodu sa Hajnóczy v lete roku 1794 dostal do kontaktu s bývalým kňazom a mníchom Ignácom Martinovičom, ktorý bol dlhé roky stredoškolským pedagógom. Pôvodne bol aj františkánskym spovedníkom Leopolda II. Išlo o kontroverznú osobnosť pochádzajúcu z chorvátskeho prostredia, s nie úplne jasným politickým pozadím, ktorá sa do určitej miery ešte hľadala a mala taktiež kontakty s tajnou políciou.

Okolo Martinoviča sa vtedy združovali rozličnímladí stúpenci nových myšlienok prichádzajúcich z vyspelejšej západnej Európy. Ovplyvňovali ich radikálnejšie koncepcie francúzskej revolúcie, pre ktoré si neskôr vyslúžili nálepku uhorských jakobínov. Umiernení aktivisti sa združovali v *Uhorskej spoločnosti reformátorov*, radikálnejší – zväčša nešľachtickí – členovia hnutia zasa v *Spolku slobody a rovnosti*. Obe skupiny mali vlastné programové dokumenty, autorom ktorých bol na jar 1794 samotný Martinovič.

Republikánske myšlienky rezonovali v oboch sprisahaneckých skupinách i v oboch programových dokumentoch. Podľa *Katechizmu Spoločnosti reformátorov* mal uhorský národ kráľovi vziať najvyššiu moc a krajinu vyhlásiť za nezávislú republiku. Tá mala mať dvojkomorový parlament, pričom v druhej komore mali zasadať aj predstavitelia majetných nešľachticov. Reformátori mali dokonca inovatívne predstavy aj o teritoriálnom usporiadaní

[61] BENDA, Kálmán: cit. op. s. 58-62.
[62] BENDA, Kálmán: cit. op. s. 365-367.

Uhorska: *„Pretože pod menom uhorského národa treba rozumieť všetok ľud, ktorý obýva provincie patriace k Uhorsku a ktorý vytvára rozličné národy, má si každý národ vytvoriť vlastnú provinciu, má mať osobitnú politickú ústavu a s ostatnými národmi má byť spojený najdôvernejšou zmluvou. To jest: Uhorská republika musí byť federatívna. Každý národ má slobodne používať svoj jazyk, spravovať sa svojimi mravmi a zvykmi a svojou náboženskou slobodou.“*[63] Samotný katechizmus však nekonkretizoval, na aké národnosti a územné jednotky jeho autor myslel.[64]

Tu možno na objasnenie spomenúť anonymný leták z augusta 1793, ktorého autorom bol veľmi pravdepodobne Martinovič, ktorý v 12. kapitole načrtol pomerne konkrétnu predstavu národnostného rozčlenenia budúcej Uhorskej republiky na nasledujúce provincie: *„Maďarsko (vlastné Uhorsko); Ilýrsko (Dalmácia, Chorvátsko, Slovinsko, Sirmium); Slovensko (Šarišská, Spišská, Turčianska, Trenčianska, Nitrianska, Oravská, Liptovská stolica a iné); Valašsko (Banát a Sedmohradsko).“*[65]

Podľa už citovaného politológa Chmelára však to bol práve Hajnóczy, ktorý pomerne chaotické Martinovičové myšlienky a plány viac konkretizoval a to ešte v lete roku 1793. Martinovič pôvodne vychádzal z plánu panovníka Leopolda II. popri uhorskom sneme zvolať aj osobitný ilýrsky a sedmohradský snem. Tu sa ešte nejaké špeciálne plány pre inak do Uhorska úplne zintegrovaného Slovenska nezrodili. Ako už o tom bola reč vyššie, jakobínske federalizačné plány však už vychádzali zo štyroch provincií: *„Federácia sa mala skladať zo štyroch provincií (zväzových republík): Maďarskej, Slovenskej, Ilýrskej (Dalmácia, Chorvátsko. Slavónsko a Sriem) a Valašskej (Sedmohradsko a Banát). Slovenská provincia (Provincia Slavonica) mala pozostávať zo 16 stolíc a bola by väčšia ako dnešné územie Slovenskej republiky... To znamenalo nielen to, že uhorskí jakobíni uznávali v budúcej federácii štyri národy, ale z nášho hľadiska najmä to, že osobitnú slovenskú identitu uznali oveľa skôr ako to boli ochotné urobiť oficiálne politické reprezentácie. Tento významný medzník pre vývoj našej národno-štátnej emancipácie je dosiaľ podceňovaný.“*[66]

[63] HUČKO, Ján: *Bratislava a počiatky slovenského národného obrodenia*. Bratislava: Obzor, 1992. s. 232-239. ISBN 9788021501515.
[64] BENDA, Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai II*. Budapest: Akadémiai Kiadó – MTT. 1957. s. 1002-1015.
[65] ŠIMONČIČ, Jozef: Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982. s. 118-119.
[66] CHMELÁR, Eduard: cit. op. s. 175-176.

Katechizmus *Spoločnosti slobody a rovnosti* pod názvom *Poučná knižočka človeka a občana* bol v štátoprávnych otázkach súvisiacich s národnostnou otázkou ešte menej konkrétny, zároveň v ňom však bolo cítiť väčšiu skepsu voči kráľovi i šľachte. Dokument veľkú pozornosť venoval rozličným spoločenským skupinám a pojmom, ale jednotlivým národnostiam Uhorska sa zvlášť nevenoval. Samotný Martinovič ho pôvodne napísal po francúzsky, neskôr bol preložený do maďarčiny a nemčiny.

O tom, ako sprisahanci asi videli národnostné pomery na konci 18. storočia, svedčí čiastočne i to, že pre prípad zmien dokonca pripravili štyri preklady francúzskej revolučnej hymny (*Marseillaise*) do miestnych jazykov. Konkrétne išlo o preklad do spoločnej (nadnárodnej) latinčiny a v Uhorsku najčastejšie používanej maďarčiny, nemčiny a slovenčiny.

Autorom slovenského prekladu bol František (Ferenc) Abaffy (1732-1817), ktorý pri preklade ako sprostredkovací jazyk použil latinčinu.[67] Svoje verejné diela písal skoro vždy po latinsky. Abaffy vedel podľa spomienok Ferenca Kazinczyho, taktiež účastníka sprisahania a neskôr obnoviteľa maďarského jazyka, vynikajúco po slovensky, dokonca aj po maďarsky hovoril so silným slovenským prízvukom a do latinčiny taktiež vsúval slovenské slová.[68] Vyšetrovatelia si však pôvodne mysleli, že práve Hajnóczy bol autorom slovenského textu, čo však on poprel, hoci skutočného prekladateľa nikdy neprezradil.[69]

Samotný Abaffy bol pritom sám zaujímavou postavou vtedajšieho verejného života. Pochádzal z oravskej šľachtickej rodiny a vzdelaním bol tiež právnik. Už jeho otec Jozef bol na Orave podžupanom, podobne ako v rokoch 1766 až 1772 aj jeho syn František. Okrem toho bol v rokoch 1790/1791 a potom znovu v roku 1792 svojou stoličnou kongregáciou vyslaný aj na dôležité uhorské snemy. Medzitým však s rodinou urobil na svoju dobu netradičnú veľkú cestu po Európe, počas ktorej navštívil Londýn, Paríž aj Petrohrad.[70]

Išlo teda o rozhľadeného a jazykovo vzdelaného človeka svojej doby. Na sneme chcel Abaffy okrem iného pod vplyvom francúzskych udalostí presadiť požiadavku, aby poslanci sľúbili, že od panovníka neprijmú nijakú funkciu, ani darček, a zo snemu sa nevzdialia dovtedy, pokým nebude prijatá nová uhorská ústava. Počas procesu s jakobínmi úrady vyšetrovali aj jeho

[67] BENDA, Kálmán: cit. op. I.
[68] KAZINCZY, Ferenc: *Fogságom naplója*. 1795. október 1. Citoval BENDA, Kálmán: cit. op. II. s. 1047….
[69] BENDA, Kálmán: cit. op. II. s. 1047.
[70] CHMELÁR, Eduard: cit. op. s. 178.

činnosť, ale nakoniec ho po polroku oslobodili.[71] Neskôr sedem rokov žil v cudzine, po návrate domov bol znova zatknutý a znova prepustený.[72]

Hajnóczy bol aktívny vo vedení oboch tajných organizácií a pripravoval pre ich členov aj programové dokumenty. Do pokročilejšej organizačnej fázy však sprisahanci už nemali čas postúpiť, lebo zatýkanie členov organizácie sa začalo už na jar 1795. Najprv boli odvlečení do Viedne, avšak po protestoch Peštianskej stolice a pod jej vplyvom aj iných regiónov Uhorska (spolu protestovalo až 16 stolíc) ich nakoniec postavili pred súd v Budíne. To však siedmim z nich nezachránilo život. Prvých päť vodcov sprisahania bolo popravených 20. mája 1795, dvoch členov hnutia potom popravili o dva týždne neskôr.[73]

Hajnóczy, ktorý sa počas celého procesu správal dôstojne, bol v prvej skupine obvinených. Počas výsluchov v podstate nikoho neudal. Spolu so svojím advokátom odmietali, že by sa obvinený dopustil zločinu proti majestátu, pripustili iba omyly, ktoré sa dajú napraviť. Počas popravy sa správal relatívne uvoľnene a hlavne dôstojne.[74]

Dodnes je otázne, nakoľko išlo v prípade uhorských jakobínov o reálne pripravené revolučné sprisahanie, alebo skôr len o jeho ideovú prípravnú fázu. Jeho účastníci, z ktorých viacerí mali pôvodne výrazné jozefinistické úradné pozadie, boli skutočne kritickí voči existujúcej monarchii, ktorú chceli radikálne zmeniť, ale k nijakej konkrétnej a reálnej akcii ešte nedošlo. Za vinu sa im pripisovali podvratné republikánske a demokratické myšlienky, ktoré však treba chápať v dobovom kontexte. O tom okrem iného svedčia aj už spomínané pôvodné Hajnóczyho koncepty.

Vtedajšia politická moc, stelesnená predovšetkým uhorským palatínom Alexandrom Leopoldom z panovníckeho rodu, však bola naplašená francúzskymi udalosťami, a to hlavne popravou tamojšieho kráľa a jeho manželky. Preto reagovala nielen preventívne, ale aj brutálne. Jozef Hajnóczy sa takto stal vlastne prvým martýrom nového – liberálneho – ústavnoprávneho myslenia v Uhorsku. Jeho myšlienky a kroky predbehli vtedajšiu dobu, na čo aj doplatil vlastným životom. S novou, podstatne väčšou intenzitou sa potom tieto myšlienky prihlásili v období tzv. reformných snemov (1832-1847), teda skoro o štyridsať rokov neskôr a mnohé

[71] SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái.* I. Budapest: Hornyánszky, 1891.
[72] CHMELÁR, Eduard: cit. op. s. 178.
[73] KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: cit. op. s. 188., 193. a 199-201.
[74] Tamže s. 200-201.

z nich sa nakoniec realizovali v revolučnom roku 1848 a po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867.

Sprisahanie uhorských jakobínov a hlavne jeho kruté potlačenie však veľmi vystrašili nielen vládnucu dynastiu, ale aj vtedajšiu uhorskú politizujúcu verejnosť. To neskôr negatívne vplývalo na jej neskorší vzťah k jakobínskym myšlienkam. Na Martinovičove sprisahanie a Hajnóczyho koncepcie sa preto v dlhom 19. storočí nazeralo predovšetkým cez túto negatívnu prizmu. Ich imidž sa zlepšil až v 20. storočí, keď na jeho začiatku po prvej svetovej vojne v Maďarsku prebehla republikánsko-demokratická, a následne radikálne-socialistická revolúcia. Obe sa priznávali k jakobínom, ale spoločnosť zostala skôr skeptická. Pritom ideovo išlo o dôležitý pokus sformulovať nové ústavnoprávne základy starého Uhorska.

Zaujímavé je, že v súčasnosti ich odkaz znovu ustúpil do úzadia a na maďarských stredných školách sa im venuje menšia pozornosť, ako na súčasnom Slovensku. Tu sa im napríklad v učebnici národných dejín pre 2. ročník gymnázií venujú skoro tri strany.[75] Pravdepodobne v tomto smere hrá svoju úlohu jakobínsky plán federalizácie Uhorska a možno aj určitá vzdelávacia zotrvačnosť.

Štefan Marko Daxner (1822-1892)

Medzi prvých slovenských národných buditeľov s právnickým vzdelaním určite patril Štefan Marko Daxner. Išlo o osobnosť, ktorá stála pri zrode väčšiny dôležitých slovenských politických dokumentov, v ktorých sa v druhej tretine 19. storočia postupne formoval slovenský národný program. Daxner zároveň nebol len právnikom vzdelaním, ale svoje odborné vedomosti a zručnosti vedel aj prakticky zúročiť v službách slovenského národa.

Pritom Daxnerov pôvod a spoločenské zázemie ho predurčili skôr na inú, v podmienkach starého Uhorska pre neho podstatne ľahšiu a viac úspechov poskytujúcu kariéru. Narodil sa totiž vo vplyvnej gemersko-malohontskej zemianskej rodine. Jeho na slovenské pomery zvláštne znejúce meno malo svoje korene v stredovekom Švajčiarsku, odkiaľ prišli jeho predkovia. Šľachticmi sa za zásluhy stali ešte počas panovania Žigmunda Luxemburského na prelome 14. a 15. storočia.[76]

Daxnerovi predkovia po stáročia slúžili panovníkovi a zastávali rozličné funkcie v stoličnej samospráve. To platilo aj pre jeho otca. V prvej polovici 19. storočia sa na prahu novej doby

[75] BARTL, Július – KAČÍREK, Ľuboš – OTČENÁŠ, Michal: *Dejepis. Národné dejiny pre 2. ročník gymnázií*. Druhé vydanie. Bratislava: Mladé letá – SPN, 2006. s. 72-75. ISBN 80-10-00963-6.
[76] SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái II.* Budapest: Hornyánszky, 1893. s. 661-662.

práve z tejto spoločenskej vrstvy regrutovali mnohí úspešní liberálni politici a právnici, ktorí potom udávali tón celému – v dlhodobej perspektíve víťaznému – maďarskému národnému hnutiu v reformujúcom sa Uhorsku.

Daxnerove profesionálne začiatky boli totožné s prvými kariérnymi krokmi tejto veľkej generácie v dejinách Slovenska a Uhorska. Pomerne skoro sa rozhodol, že vzdelaním bude nasledovať svojho otca, advokáta, stoličného sudcu a aktívneho činiteľa úradného života v rodnej Gemerskej župe, ako aj v tisoveckom evanjelickom cirkevnom zbore. Jeho otec, Ján Daxner, ktorý zomrel už v roku 1847, sa začiatkom 19. storočia zúčastnil proti Napoleonovi organizovanej poslednej šľachtickej insurekcie (povstaniu). Rodina mala len niekoľko poddanských usadlostí, s ktorými si vybudovala relatívne patriarchálny vzťah a väčšinou im už pred zrušením poddanstva odpúšťala rozličné povinnosti.[77]

V takomto prípade bola pre mladíkov zo vzdelaných evanjelických rodín evidentná voľba štúdia na blízkej právnickej akadémii Prešovského evanjelického kolégia. V 19. storočí tu študovala väčšina slovenských spisovateľov a politikov s právnickým vzdelaním. Mladý Daxner však ešte predtým študoval v Prešporku na tamojšom evanjelickom lýceu, v priestoroch ktorého sa pod vedením Ľudovíta Štúra sformovala mladá romantická generácia. Tá potom skoro po celé 19. storočie udávala tón slovenskému národnému životu. Daxner, ako neskorší hlavný právnik tejto generácie sa práve v Prešporku stal uvedomelým Slovákom a svoju voľbu na rozdiel od mnohých súčasníkov ani pod tlakom neskorších nepriaznivých okolností už nezmenil.

Po návrate do rodnej župy začal Daxner svoje advokátske koncipientske roky u miestneho stoličného fiškála Pála Csákyho, ale toto prostredie ho už neoslovilo. Radšej sa preto vrátil do rodného Tisovca, kde spolu s národne uvedomelými priateľmi založili obecnú knižnicu, antialkoholický spolok miernosti a slovenský detský časopis.[78]

K absolvovaniu advokátskej skúšky však predsa len potreboval prax, ktorú nakoniec získal v peštianskej advokátskej kancelárii Alexandra Boleslavína Vrchovského (1812-1865), rodáka zo Skalice. Išlo o významnú a zaujímavú postavu peštianskeho právnického, politického a miestneho slovenského evanjelického života. Vrchovský mal napríklad blízko k stredoeurópskym radikálnym demokratickým kruhom a sympatizoval s poľským

[77] HLEBA, Edmund: *Štefan Marko Daxner: Život a dielo v dokumentoch*. Martin: Osveta, 1971. s. 21. ISBN 70-029-76.
[78] Tamže s. 35.

(protiruským) revolučným hnutím. V jeho kancelárii pôsobili po určitý čas ako advokátski koncipienti alebo kancelárski úradníci takí velikáni neskoršieho maďarského a slovenského literárneho života, ako romantický románopisec Mór Jókai a básnici Sándor Petőfi (pôvodne Petrovics) a Janko Kráľ.[79]

Advokátske skúšky zložil Daxner v roku 1846 a rozhodol sa pre návrat do rodného kraja, kde začal pôsobiť ako advokát. Zároveň pozorne sledoval politické udalosti. Ako typický predstaviteľ svojej generácie a spoločenskej vrstvy sympatizoval s programom uhorského liberálneho hnutia. Podania *Prestolného prosbopisu* v roku 1842, ako prvej otvorene politickej akcie slovenských evanjelikov, sa pre svoj mladý vek ešte nezúčastnil, ale hlavná postava tejto akcie, superintendent Pavol Jozeffy bol tisovecký evanjelický farár a jeho manželka, rodená Ruttkayová, spríbuznená s turčianskymi Kossuthovcami, bola zasa Daxnerova krstná matka.[80]

Počas volieb do posledného reformného snemu zasadajúceho v rokoch 1847/1848 Daxner sformuloval svoj vlastný program, ktorý potom vyvesil na bránu radnice v Tisovci. Tu žiadal okrem zrušenia urbárskych povinností roľníkov a jurisdikcie panskej súdnej stolice nad nimi taktiež ako určité moderné špecifikum aj používanie miestneho ľudového jazyka v zreformovanom župnom zastupiteľstve.[81]

Len tento posledný bod sa líšil od programu vtedajšieho maďarského národného liberalizmu. To však čoskoro stačilo na to, aby medzi týmto hnutím a Daxnerom došlo k úplnej rozluke. Daxner a jeho rodina sa postupne stali hlavnými oporami slovenského národného hnutia v regióne a mladý Štefan sa začal zúčastňovať na národných poradách v Liptovskom Mikuláši.

V revolučných jarných mesiacoch roku 1848 Daxner aktívne propagoval nové myšlienky doma aj v Rimavskej Sobote. Daxner vtedy viackrát verejne vystúpil s kritikou toho, aby sa jazykom župného rokovania stala výhradne len maďarčina, lebo to by z verejného života vylúčilo široké slovenské vrstvy jazykovo zmiešanej Gemersko-Malohontskej stolice. Išlo mu preto o zavedenie dvojjazyčnej administrácie v rodnom regióne, čím si však s konečnou platnosťou znepriatelil miestne maďarské a maďarónske kruhy. Tie sa s ním najprv chceli porozprávať a preorientovať ho, ale bez výraznejšieho úspechu.[82]

[79] https://pam.epocha.sk/pamatniky-zahorie/okres-skalica/alexander-boleslavin-vrchovsky-1812-1865-skal Išlo o významnú a čiastočne aj záhadnú postavu s nejasným životným koncom. Pozri FRIED, István: Szlovákok Pest-Budán a 19. században. *REGIO*, I. ročník, 1990, 3. číslo, s. 3. ISSN 2415-9603.
[80] HLEBA, Edmund: cit. op. s. 45-47.
[81] DAXNER, Štefan Marko: *V službe národa*. Zlatý fond SME, 2011. s. 4-5. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/1
[82] Tamže s. 5.

Mladý slovenský právnik totiž nebol osobnosťou, ktorá by sa nechala ľahko odradiť. O tejto jeho povahovej vlastnosti svedčí aj voľba slovanského – srbského – krstného mena Marko. Toto meno vcelku dobre vyjadrovalo jeho bojovnú a tvrdohlavú povahu, ktorá sa viackrát prejavila počas jeho života.[83]

Daxner sa aktívne sa zúčastnil aj kampane počas prvých snemových volieb na základe ľudového zastúpenia, počas ktorých podporoval maďarského liberálneho kandidáta Eugena (Jenő) Kubinyiho. Protikandidátom statkára Kubinyiho bol gemerský hlavný slúžny József Ratkó. Kubinyi, ktorý si osvojil Daxnerov jazykový program, nakoniec voľby aj vyhral. Stalo sa to napriek tomu, že stoličné orgány sa pokúsili vytvoriť jednotlivé volebné obvody tak, aby Slováci nikde nemali väčšinu. Paralelne s tým sa úrady pokúsili sťažiť registráciu slovenských voličov. Tú totiž umožnili len vo väčšinovo maďarskej Rimavskej Sobote, ktorá pre slovenské oblasti regiónu nebola ľahko dostupná. Tisovec voči tomu protestoval, ale bezvýsledne.

Situácia sa ešte viac vyhrotila po vydaní zákonného článku XXII. z roku 1848, ktorý mešťanom umožnil organizovať národné gardy. V Tisovci si občania vytvorili dokonca dve stotiny a na čele prvej z nich stál práve Daxner. Keď prebiehala spomínaná registrácia voličov, tisoveckí gardisti po neúspechu svojho politického protestu vpochodovali do Rimavskej Soboty s cieľom volebnej registrácie. Došlo k tomu vo vojenskom poriadku a na čele so stotníkom Daxnerom. Rimavskosobotská verejná mienka tento krok logicky interpretovala ako demonštráciu sily.[84]

Keď vláda nariadila regrutáciu vojakov do honvédskych oddielov, Daxner sa tomu v Tisovci pokúsil zabrániť a odrádzal miestnych od vstupu s odôvodnením, že tento vládny krok nepodpísal panovník. To už bola skoro otvorená vzbura voči peštianskej vláde, ktorá nezostala bez odozvy. Nahnevaní miestni občania znemožnili náborovej komisii činnosť vo svojom meste a hrozilo dokonca aj násilie, ba až lynčovanie, ktorému zabránil práve Daxner, ktorý stál za celým miestnym odporom. Stoličné úrady si ho potom predvolali a obžalovali z toho, že proti nim poburoval, rozširoval slovenské letáky a vyzbrojil tisoveckú gardu, ktorá odmietala poslúchať vládu. Okrem toho ho podozrievali z toho, že slovenské regióny chce odtrhnúť od Uhorska a vytvoriť Svätoplukovu ríšu.[85]

[83] KLÁTIK, Miloš: ŠTEFAN MARKO DAXNER (1822 – 1892) Ideológ a predstaviteľ slovenského národného hnutia, nositeľ reformačných zásad evanjelického prostredia Gemeru a Malohontu, iniciátor založenia prvého slovenského evanjelického gymnázia v Revúcej. *TESTIMONIA THEOLOGICA*, Ročník V. 2011, číslo 2. s. 3. ISSN 1337-6411.
[84] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 8.
[85] Tamže s. 8-10.

Situácia bola vyhrotená aj preto, lebo medzičasom začalo platiť štatárium. Stoličné úrady si predvolali Daxnera a jeho druhov, avšak Tisovcu sa podarilo dohodnúť, že nemuseli ísť do maďarskej Rimavskej Soboty (tam totiž mohol hroziť lynč), ale do bližšieho Plešivca, kde ich však taktiež ihneď zatkli. Počas štatária župné orgány Daxnera spolu s priateľmi a politickými druhmi Jánom Franciscim a Michalom Bakulínym odsúdili na smrť. Vládny komisár Károly Szentiványi, ktorý celú záležitosť dostal na posúdenie, však nakoniec rozsudok zmiernil na tri roky žalára a troch odsúdencov nechal eskortovať do Pešti. Z tamojšej väznice ich oslobodila postupujúca rakúska cisárska armáda, ktorá na prelome rokov 1848 a 1849 obsadila uhorské hlavné mesto.[86]

Tieto udalosti nakoniec s konečnou platnosťou rozhodli o Daxnerovej lojalite a neskorších krokoch. Liberál Daxner sa ako dôstojník pripojil k slovenským dobrovoľníkom, ktorí so zbraňou v ruke bojovali za cisára proti uhorskej revolúcii. Išlo už teda nielen o boj len za národ, ale aj za trón. Zároveň to však nebola len revolúcia, ale do určitej miery aj občianska a etnická vojna medzi národnosťami.[87]

Na jar roku 1849 Daxner už neuvažoval v rámci Uhorska, ale dúfal, že panovník vytvorí pre Slovákov osobitnú korunnú krajinu. K tomu síce nedošlo, ale po porážke aj on spolu s inými lojálnymi Slovákmi dostal možnosť zamestnať sa v novej (neoabsolutistickej) verejnej správe.[88] Tento fakt sa mladý právnik pokúsil využiť na presadenie slovenčiny do úradov aspoň v severných regiónoch Uhorska.

Daxner sa najprv stal zastupujúcim štátnym prokurátorom v Rimavskej Sobote, kde pôsobil až do roku 1854. Zo svojej pozície sa pokúšal dosiahnuť, aby sa slovenčina stala jazykom úradného styku medzi úradmi a stránkami. Tu spočiatku aj dosiahol určité úspechy, avšak neskôr začali v rámci Bachovho absolutizmu silnieť germanizačné tendencie, ktoré mali hlavne vplyv na presadenie nemčiny ako vnútorného úradného jazyka. Okrem toho sa v rámci rodného regiónu usiloval o budovanie dopravných tepien po južno-severnej línii a predovšetkým chcel zmiešaný Gemer čo najintenzívnejšie prepojiť so slovenským Liptovom. Išlo o praktické plány, v ktorých pozadí stála myšlienka postupného rozdelenia gemersko-malohontského regiónu na etnickom základe. Uvažoval aj nad vybudovaním slovenského stredného školstva.[89]

[86] O týchto udalostiach pozri FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Zlatý fond SME, s. 92-100. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1
[87] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 11.
[88] DEÁK, Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás" 1849-1860.* Budapest: Osiris, 2000. s. 142-190. ISBN 963-379-739-X.
[89] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 13.

Po čase začal Bachov režim slovenských úradníkov prekladať do maďarského prostredia. Daxner sa takto dostal na Zemplín, odtiaľ potom v roku 1857 do úplne maďarskej Sabolčskej župy. Tam sa nakoniec aj oženil s členkou jednej miestnej maďarskej šľachtickej rodiny, s ktorou potom až do konca života žil v šťastnom manželstve.[90]

Po obnovení pôvodného ústavného poriadku bol Daxner v roku 1861 preradený do dispozičného stavu, avšak počas ústavnoprávneho provizória sa čoskoro stal druhým podžupanom rodnej Gemersko-Malohontskej župy. Tým sa začalo jedno z najplodnejších období jeho života. Medziiným pomohol založiť slovenské evanjelické nižšie gymnázium v Revúcej a bojoval aj za uznanie jazykových práv Slovákov v úradnom styku. Zároveň sa však začali aj rozličné útoky voči jeho osobe, ktoré nakoniec spôsobili Daxnerove preloženie do maďarského Debrecínu za sudcu zmenkového súdu. Najprv sa mu počas audiencie u panovníka podarilo odvrátiť toto preloženie, ale nový uhorský kancelár gróf György Majláth ho nakoniec v roku 1865 predsa len preložil. Daxner sa v tom istom roku pokúsil dostať do uhorského snemu, ale bezúspešne.[91] Verejnú funkciu musel s konečnou platnosťou opustiť po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 a odvtedy sa živil ako advokát.

Pre širšiu slovenskú verejnosť bol Daxner vždy známy predovšetkým ako jeden z hlavných programových právnikov národného hnutia a v tejto pozícii aj ako autor zásadných slovenských štátoprávnych dokumentov 19. storočia. Už v marci roku 1848 sa zúčastnil prvých rokovaní slovenských národovcov v Liptovskom Mikuláši, ktoré chceli dosiahnuť, aby sa liptovská župná kongregácia pokúsila od vlády získať povolenie vyhlásiť slovenčinu za úradný jazyk. V máji sa zasa zúčastnil na vypracovaní a prijatí liptovsko-mikulášskych *Žiadostí slovenského národa*, ktoré sa potom stali hlavným dokumentom slovenského autonomistického hnutia počas revolučných rokov. Tento dokument sa totiž ešte neodvrátil úplne od Uhorska, v rámci ktorého však žiadal uznania slovenskej národnej individuality a prakticky aj územnú autonómiu s vlastným regionálnym snemom, úradným jazykom a symbolikou. Celkovo boli žiadosti zamerané na demokratické prehĺbenie marcových/aprílových zákonov.[92]

Po rozličných represiách a neúspechu prvého samostatného slovenského povstania, ktoré priviedlo Slovákov do cisárskeho tábora, sa nakoniec slovenské hnutie štátoprávne zradikalizovalo a začalo uvažovať o samostatnej slovenskej korunnej krajine. Jej myšlienku vtedy podporoval aj Daxner. Dokonca v Tisovci zorganizoval jedno horno-gemerské ľudové

[90] Tamže s. 17-18.
[91] HLEBA, Edmund: cit. op. 113.
[92] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 7-11. s. a FRANCISCI, Ján: cit. op. s. 73-74.

zhromaždenie, ktoré od panovníka žiadalo samostatnú slovenskú korunnú krajinu s vlastnou správou a jazykovo-školskými právami.[93] Táto idea však nemala v rámci formujúceho sa rakúskeho neoabsolutizmu nádej na úspech.

Po roku 1860 sa situácia znovu radikálne zmenila a slovenské hnutie muselo počítať s existenciou nedeliteľného Uhorska. Zmene sa prispôsobil aj Daxner. V novinovom článku o konfederácii z 12. apríla 1861, ktorý vyšiel v *Pešť-budínskych vedomostiach,* sa preto namiesto celorakúskej platformy prihlásil k svätoštefanskému dedičstvu. Tu polemizoval s tými maďarskými politikmi, ktorí v konfederácii videli zárodok rozpadu a koniec územnej integrity. Prirodzene si uvedomoval, že dokonalá jednota ani dokonalé garancie neexistujú, ale je možné existovať vo federatívnom alebo konfederačnom usporiadaní. Voči Bachovmu centralizmu v článku postavil národnostne tolerantný odkaz svätého Štefana zo začiatkov uhorskej štátnosti.[94] Tu sa v ňom už prejavil uhorsky vzdelaný, politicky senzitívny a zároveň argumentačne zbehlý advokát.

O niekoľko dní neskôr v článku zo 16. apríla bol Daxner konkrétnejší. Vtedy vyslovil myšlienku, že Slováci sa budú hlásiť k uhorskej zákonnosti, pokiaľ tá bude garantovať aj ich práva. To, že parlament schváli a panovník odsúhlasí nejaký zákon, bolo podľa neho ešte málo, lebo zákony potrebujú k svojej realizácii a legitimite aj všeobecnú spoločenskú akceptáciu. Tú však nemôžu mať zákony, ktoré sa priečia božským zákonom a ľudským právam. Medzi takéto právne normy zaradil aj zákony vytláčajúce slovenčinu z verejného života. V budúcnosti pritom môžu spôsobiť dokonca tragédiu.[95]

Daxner principiálne odmietal myšlienku, že by Uhorsko malo byť štátom jedného národa a jazyka, lebo mu to pripomínalo ideu jednotnej rakúskej národnosti. Svätoštefanské Uhorsko skôr chápal ako historickú konfederáciu rozličných národností, ktorá ich má ochrániť pred útokmi z Východu a pred splynutím so Západom. Zasa išlo o myšlienky populárne vo vtedajšom uhorsko-maďarskom politickom myslení.[96]

Daxner zohral kľúčovú úlohu pri príprave *Memoranda slovenského národa*, ktoré bolo prijaté na veľkom zhromaždení v júni 1861 v Turčianskom Sv. Martine. Memorandum potom slúžilo ako základ slovenského národného autonomistického programu až do konca starého Uhorska. Daxner bol jednak jedným z hlavných iniciátorov martinského zhromaždenia, ako prvý na ňom

[93] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 12.
[94] Tamže s. 78-80.
[95] Tamže s. 82-86.
[96] Tamže s. 80-84.

aj vystúpil a účastníci vlastne vychádzali z koncepcie, ktorú vopred pripravil. Zhromaždeniu však nepredsedal on, ale jeho priateľ, taktiež právnik, Ján Francisci-Rimavský.

Centrálnou myšlienkou pripravovaného memoranda bolo pre Slovákov dosiahnutie národnej rovnoprávnosti v Uhorsku. To sa malo stať s pomocou troch základných krokov – najprv vysloveným (napríklad v podobe korunnej listiny) deklarovaním slovenskej samostatnosti v rámci Uhorska, potom garantovaním rovných jazykových práv a nakoniec vytvorením územne vymedzenej slovenskej verejnoprávnej autonómie. Poslednému cieľu slúžil plán *Horno-uhorského slovenského okolia*, prípadne *Dištriktu*. Daxner chcel dokonca zreformovať aj celoštátny parlamentný systém a to s pomocou reformy magnátskej komory uhorského snemu, kde v budúcnosti podľa jeho predstáv mohli zasadať senátori zvolení, resp. delegovaní poslancami dolnej komory danej národnosti. Vedel si však predstaviť aj jednokomorový parlament. *Okolie* malo mať prirodzene aj svoj vlastný zastupiteľský orgán.[97]

Argumentačne Daxner vychádzal skôr zo zásad prirodzeného práva, prípadne práv národov, než z historického práva,[98] avšak ako uhorský právnik s citom pre miestnu politickú mentalitu občas použil aj uhorským ušiam také milé historické argumenty. Teritoriálna autonómia totiž nebola cudzím prvkom v Uhorsku, ktoré sa dlhé stáročia bránilo voči panovníckemu absolutizmu s pomocou stoličnej (župnej) samosprávy.

Daxner sa preto pokúšal plánovanú slovenskú územnú autonómiu prezentovať tak, ako keby bola úplne v súlade so svätoštefanským odkazom ohľadne národnostnej tolerancie, a zároveň aj s tradíciou autonómnych územných celkov. Konkrétne spomenul autonómiu a privilégiá Kumánov, Jazygov, hajdúskych miest alebo stredovekých spišských kopijníkov. Prirodzene existoval aj príklad chorvátskej autonómie. Podľa slovenského právnika teda princíp územno-etnickej autonómie vôbec nemusel ohrozovať integritu krajiny. Maďarčinu bol ochotný akceptovať ako tzv. diplomatický, t. j. spoločný jazyk a taktiež uvažoval nad ochranou práv inonárodných skupín v rámci jednotlivých plánovaných národnostných autonómnych celkov v Uhorsku (teda napríklad Maďarov a Nemcov na území slovenského Okolia).[99]

O Daxnerovom praktickom myslení svedčí aj fakt, že na martinskom zhromaždení patril medzi tých aktivistov, ktorí chceli memorandum predložiť najprv uhorskému snemu, a nie hneď

[97] O memorande pozri podrobnejšie BOKES, František (Ed.): *Memorandum v slovenskej literatúre*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961. Veľkú pozornosť mu venoval aj samotný Daxner vo svojich spisoch, ktoré je na internete možné nájsť pod názvom *V službe národa*. Zlatý fond SME, 2011.
[98] Napríklad odvolával sa aj na príklad vzniku USA a moderného Talianska.
[99] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 88-96.

panovníkovi vo Viedni. Jednak si bol vedomý symbolického významu adresáta, a jednak vychádzal z toho, že ak by sa Slováci obrátili najprv na panovníka, už by im nezostalo iné „apelačné“ fórum, v prípade kráľovho nezáujmu. Po odmietnutí z najvyššieho miesta by totiž už nemalo zmysel obracať sa na poslancov. Okrem iného aj existencia snemu robila opodstatneným toto poradie, ktoré teda zodpovedalo nielen princípu zákonnosti v Uhorsku, ale aj praktickým politickým požiadavkám a taktike.[100]

Napriek tomu, že bol Daxner viac ako desať rokov úradníkom lojálnym k autoritatívnemu režimu ministra Alexandra Bacha, nebol odporcom ústavnosti ako takej. Okrem neuralgickej jazykovej otázky sa ešte na jar 1848 úplne stotožnil s uhorským liberálnym programom a vtedy prijatými zákonmi. Na ich základe vlastne aj konal, keď sa zúčastnil volebnej kampane a organizoval národnú gardu. K staršej, tzv. avitickej uhorskej ústavnosti nemal hlbší vzťah, lebo tú považoval skôr za prostriedok v rukách konzervatívnej aristokracie.[101]

Na začiatku porevolučného obdobia Daxner zasa dúfal, že sa víťaznému režimu podarí uviesť do života tzv. *oktroirku*, t. j. viac-menej liberálnu ústavu sformulovanú ríšskym snemom v Kroměříži a následne vyhlásenú (oktrojovanú) cisárom a kráľom Františkom Jozefom v roku 1849. Podobne ako ostatných slovenských činiteľov, aj jeho veľmi sklamalo jej zrušenie v roku 1851. Cítiac ducha doby sa Daxner po roku 1860 znovu vrátil na uhorskú ústavnú platformu. Keď sa v roku 1865 (teda ešte pred rakúsko-uhorským vyrovnaním a prijatím národnostného zákona) bezúspešne pokúšal dostať do uhorského snemu, vo svojom programe apeloval na integritu krajín svätoštefanskej ríše a rakúsko-uhorský vzťah chcel riešiť bilaterálne na základe *Pragmatica Sanctio*, podobne ako väčšina uhorských politikov. Zároveň však považoval za dôležitú aj vnútornú prestavbu Uhorska. V tomto procese považoval za kľúčový princíp národnej rovnoprávnosti. Národy totiž celkovo považoval za nový právny subjekt ľudstva, ktorý má taktiež nárok na ochranu svojich práv.[102]

Na druhej strane Daxner považoval za dôležitejšie zabezpečenie slovenskej národnej autonómie v stredoeurópskom priestore a to malo u neho vždy prednosť pred uhorskou územnou integritou. Práve aktuálny ústavnoprávny rámec taktiež prispôsoboval slovenským cieľom.

[100] Tamže s. 88-89.
[101] Tamže s. 32.
[102] Tamže s. 88-96.

Zároveň však zostával realistom a s výnimkou revolučných rokov 1848/1849 sa pokúšal bojovať hlavne právnickými argumentami a prostriedkami.

Po Daxnerovej postupnej marginalizácii v dôsledku rakúsko-uhorského vyrovnania (1867) však musel tieto prostriedky používať už nielen v záujme celého slovenského národa, ale aj v záujme svojej rodiny a evanjelického cirkevného zboru. Konanie bolo dokonca vedené aj priamo voči nemu, a to ešte v roku 1866, keď pre jeden slovenský obežník úrady urobili u neho dokonca domovú prehliadku. K jeho zatknutiu našťastie nedošlo, ale Daxnerova kariéra ako zmenkového sudcu sa skončila.[103]

V tomto neskorom období sa celkovo začal proces rušenia slovenských školských inštitúcií, (medziiným aj ním iniciovaného gymnázia v Revúcej) a obmedzovania cirkevnej autonómie. Jeho syna vylúčili pre tzv. panslavizmus a hlavne pre aktivity jeho otca zo všetkých stredných škôl v Uhorsku, voči čomu advokát Daxner protestoval u samotného ministra, prirodzene bez väčšieho úspechu.[104]

Starý advokát sa napriek tomu nevzdával a neodvrátil sa ani od slovenského hnutia, ktoré ho nevedelo efektívne ochrániť. Ešte v roku 1881 sa pokúšal o vstup do parlamentu, ale zasa bezúspešne. Jeho vtedajší program dával do popredia požiadavku dodržiavania národnostného zákona z roku 1868. Už predtým sa postavil za požiadavku všeobecného volebného práva pre všetkých samostatných a morálne bezúhonných mužov nad 21 rokov. Pravda, tajné voľby ešte nepožadoval, tie ale vtedy neboli obvyklé ani na rozvinutejšom Západe.[105]

Daxnerove ústavné a politické krédo z neskorších rokov dobre charakterizuje heslo z čias memorandových aktivít: *„Jediná, slobodná ústavná vlasť a v nej sloboda, rovnosť a bratstvo národov.“*[106] Toto heslo dobre vystihuje jeho celoživotné úsilie. Všetky svoje útrapy Daxner podstúpil napriek tomu, že ako uhorský zeman a právnik by mal podstatne lepšie kariérne a životné možnosti, než aké dosiahol ako predstaviteľ slovenského národného hnutia. O to významnejšie je jeho politické dedičstvo a životný odkaz.

[103] Tamže s. 18.
[104] Tamže s. 238-241.
[105] HLEBA, Edmund: cit. op. s. 135.
[106] DAXNER, Štefan Marko: cit. op. s. 97.

Ján Palárik (1822-1870)

Ján Palárik pochádzal z kysuckej učiteľskej rodiny. Po gymnaziálnych štúdiách vyštudoval katolícku teológiu v Ostrihome, Bratislave a Trnave. Za kňaza bol vysvätený začiatkom roku 1847 a potom postupne pôsobil na farách v Starom Tekove, Vindšachte, Banskej Štiavnici a v roku 1851 zakotvil na nemeckej fare v Pešti, kde pôsobil až do roku 1862. Napriek tomu, že do Pešti bol viac-menej preložený za trest, išlo o jedno z najaktívnejších období jeho života. Následne z Pešti prešiel na faru v Majcichove pri Trnave, kde nakoniec vo veku 48 rokov aj skonal.

Slovenskej verejnosti je Palárik známy predovšetkým ako úspešný dramatik, ale veľký význam má aj jeho politická a organizačná činnosť. Už na svojom prvom pôsobisku založil antialkoholický spolok, neskôr zasa stál pri zrode *Matice slovenskej, Spolku svätého Vojtecha* a liberálnej *Novej školy slovenskej*. Popri tom založil aj niekoľko časopisov a napísal množstvo článkov na aktuálne témy. Išlo teda o mimoriadne činorodú a tolerantnú osobnosť, ktorá sa počas svojho života pokúšala skôr spájať, než rozdeľovať, či už išlo o národnosti Uhorska, jednotlivé slovanské národy alebo katolíkov s protestantmi.

Vo svojich humanistických názoroch bol Palárik vždy pevný, jeho postoje boli konzekventné, konflikty nevyhľadával, ale sa im ani nevyhýbal. Zároveň išlo o jedného z prvých demokratických slovenských mysliteľov, ktorý sa pokúšal presadzovať umiernené a realistické riešenia. Z tohto dôvodu akceptoval aj liberálnu platformu uhorského ústavného práva, ktorú sa v rámci svojej doby intenzívne pokúsil využiť na presadenie slovenských národných a ľudových záujmov.

Palárik bol taktiež koncepčnou osobnosťou, schopnou zrozumiteľne sformulovať svoje názory a poskytnúť pre svoje politické spoločenstvo (t. j. pre uhorských Slovákov) konkrétne návrhy. Nie náhodou stál pri zrode koncepcie demokratického panslavizmu, slovenského národného liberalizmu a kresťanského ekumenizmu.[107] Nebál sa polemizovať s cirkevnými a svetskými vrchnosťami, ale nemal problém vymedziť sa aj voči takým autoritám v rámci slovenského národného hnutia, akými boli Ján Kollár a Ľudovít Štúr.

Napriek tomuto všetkému bol podľa Tibora Pichlera Palárik nedocenenou osobnosťou v rámci slovenského politického myslenia. Spôsobil to pravdepodobne práve jeho prouhorský postoj zo začiatku 60. rokov 19. storočia, ako aj jeho vtedajší uhorský ústavný patriotizmus. *„Pritom*

[107] GBÚROVÁ, Marcela: *Politické myslenie slovenských národovcov v 19. storočí. (Vybrané osobnosti).* Košice: FF UPJŠ, 2018, s. 217. ISBN 978-80-8152-654-1.

„prouhorský“ postoj neznamenal zrieknutie sa slovenskej identity a cieľa slovenského národného hnutia – dosiahnutia národnej rovnoprávnosti. Pokladal ho však za dlhodobý cieľ, ktorý nemožno vzhľadom na silu národného hnutia, bezprostredne sledovať v prítomnosti. Slovenskú identitu Palárik chápal inak než ideológovia zo štúrovsko-hurbanovského tábora. Mal triezvy pohľad na otázku slovanskej vzájomnosti a neopakoval tézy antiuhorského, negatívneho historizmu: utrpenie, opustenosť a bezdejinnosť... Palárik nepracoval s vidinami, ale zamýšľal sa nad konceptom, ktorý by umožnil hoci pomalý a graduálny, ale predsa len reálny rast slovenského národného hnutia.“[108] Ďalej podľa Pichlera Palárik *„[p]racoval na koncepte uhorsky ukotveného liberalizmu, ktorým chcel riešiť slovenskú otázku „ústavným spôsobom“, v rámci „uhorskej vlasti“. Uhorský štát pokladal za primárny rámec slovenskej politiky a uhorský parlament ako miesto jej tvorby.“*[109]

Na druhej strane Palárik bol vždy integrálnou súčasťou slovenského národného hnutia, ktorého situáciu sa však usiloval vidieť reálne. Okrem toho od napísania Pichlerových slov v roku 1998 sa na Slovensku mnohé zmenilo, a slovenská historická veda a politológia dnes už venuje tomuto autorovi podstatne väčšiu pozornosť a to osobitne v kontexte politiky *Novej školy slovenske*j a jej liberalizmu.

Odkiaľ však pramenil Palárikov liberalizmus? Podľa Marcely Gbúrovej sa jeho kresťansko-liberálne názory začali formovať už v trnavskom seminári, kde sa zoznámil okrem iného aj s názormi osvietenectva a osvieteneckou antropológiou, ktorá bola optimistická vo vzťahu k autonómii občianskej spoločnosti a intelektuálno-mravnej identite človeka. *„V tejto koncepcii človeka objavil ústrednú zásadu liberalizmu – princíp rovnosti v slobode a dôstojnosti. Súčasne ho – ako kňaza – zaujala myšlienka náboženskej slobody (tolerancie) a problém modernizácie vzťahu medzi cirkvou a štátom (oddelenie cirkvi od štátu).“*[110]

Palárik poznal diela takých významných anglických a francúzskych mysliteľov predchádzajúcich storočí, ako Thomas Hobbes, John Locke, Adam Smith a Charles Louis de Montesquieu. Ich životné dielo predstavuje vlastne základ európskeho liberálneho myslenia. Osobitne ho oslovila kniha posledne menovaného francúzskeho autora s názvom *Duch zákonov*, ktorú aj často citoval.[111]

[108] PICHLER, Tibor: cit. op. s. 77-78.
[109] Tamže s. 83.
[110] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 217.
[111] Tamže s. 217-218.

Z tohto základu pramenil aj jeho politický a taktický realizmus. Po revolučných rokoch 1848/1849 Palárik stratil ilúzie smerom k Habsburgovcom a ich Rakúsku. Zároveň si však uvedomoval aj slabiny slovenského národného hnutia a nebezpečenstvo pomoci zo strany cárskeho Ruska pre otázku slobody v Európe. Preto sa Palárik svojich slovenských politických druhov a súčasníkov usiloval presmerovať z nerealistických maximalistických cieľov k realistickejšej politike drobných krokov, a zbaviť ich ilúzií ohľadne cárskeho (teda neústavného, neliberálneho a nedemokratického) Ruska. Konkrétne to znamenalo príklon viac k bližšej Budapešti, než k vzdialenej (a konzervatívnej) Viedni, presadzovanie najprv drobnej politickej práce na najnižšej, t. j. municipálnej úrovni, namiesto presadzovania okamžitej územnej autonómie alebo dokonca federalizácie v rámci Uhorska. Namiesto Štúrovho rusofilského panslavizmu Slovákom ponúkal koncepciu konkrétnej demokratickej spolupráce menších slovanských národov v strednej Európe. *„Ján Palárik založil svoj panslavizmus na kresťanských hodnotách, na liberálnych občianskych zásadách, na rovnosti slovanských národov a ich slobodnej spolupráci („národnom spolčovaní“) v rámci uhorského konštitucionalizmu i mimo neho.“*[112]

Dlhodobo Palárik pracoval na povznesení ľudových vrstiev a demokratizácii celkových pomerov v Uhorsku. Pre úspech týchto dlhodobých cieľov však považoval za dôležité najprv vyriešenie dvoch predbežných otázok. Podľa Pichlera *„Palárik hovorí o dvoch cieľoch slovenskej politiky v Uhorsku: 1. Osveta a akulturácia slovenského roľníctva – „ľudu“ prostredníctvom slovenského jazyka, prostredníctvom iného jazyka sa táto práca podľa jeho názoru nedala zvládnuť. 2. Dosiahnutie prvého cieľa súviselo s druhým: so získaním slovenskej strednej meštianskej vrstvy, disponujúcej vzdelaním a politickými právami, a zároveň inklinujúcej k asimilácii a k oficiálnemu nacionalizmu. Preto za primárne pole slovenskej politickej činnosti pokladal ústavné Uhorsko.“*[113]

Podľa Gbúrovej zasa Palárik presadzoval politiku zdola nahor, a nie naopak, lebo pre maximalistické ciele hurbanovsko-daxnerovskej alternatívy slovenskej politiky nevidel reálne možnosti.[114] Okrem toho si bol vedomý, že pre vznikajúcu zastupiteľskú demokraciu je potrebné aspoň minimum politickej kultúry a vzdelania.[115] To síce bolo možné teoreticky dosiahnuť v podmienkach uhorskej ústavnej tradície, ale pre široké masy v zásade len

[112] Tamže s. 230.
[113] PICHLER, Tibor: cit. op. s. 89-90.
[114] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 220.
[115] Tamže s. 224.

s pomocou ich vlastného jazyka. Preto musel Palárik – podobne ako mnoho vtedajších liberálnych politikov – nájsť nejaký kompromis medzi národným a občianskym princípom.

Akú mal teda pozíciu v Palárikovom myslení pojem národa a slovenský nacionalizmus? Podľa Gbúrovej *„[n]árodnému princípu Palárik nevyčleňoval osobitné postavenie, ale vnímal ho ako súčasť občianskej a politickej slobody určitej etnicko-sociálnej komunity. Občiansky princíp chápal ako široké pole rozličných identít, vrátane národnej identity, ktorú ponímal primárne ako otázku jazyka.“*[116] Podobne aj podľa Pichlera *„Palárikovo liberálne presvedčenie sa opiera o konštitucionalizmus a parlamentarizmus. Sloboda a národnosť musia byť zlučiteľné, avšak národnosť by mala kotviť v slobode. jeho dlhodobou cieľovou predstavou bolo rovnoprávne postavenie Slovákov ako národa v Uhorsku, odmietal ju však konkretizovať a robiť z nej náplň aktuálnej slovenskej politiky. Vyslovoval sa za filozofiu postupného rastu zdola, za empirickú politiku a logiku gradualizmu.“*[117]

Palárik mal v prvej polovici 60. rokov 19. storočia veľké očakávania smerom k vývoju uhorskej ústavy a liberalizmu. V tomto smere vtedy vôbec nebol osamotený. V programovom článku *Čo máme očakávať od konštitúcie uhorskej pre našu národnosť a čo nám teraz predovšetkým treba?,* ktorý bol publikovaný v II. ročníku časopisu *Priateľ školy a literatúry* z roku 1860 (v 45. čísle), Palárik vyslovil nasledovné optimistické myšlienky: *„Pri konštitucionálnom živote krajiny našej uhorskej aj národu nášmu slovenskému rezkejší život nastáva... Konštitúcia dopúšťa slobodu slova, slobodu rozširovania svojho presvedčenia, slobodu petície, slobodu spolkovitosti, a ak to všetko my Slováci na ceste zákonitosti múdro použijeme, iste nezahynieme. A to síce tým viac, že v tomto našom šľachetnom snažení osamotení tuná nebudeme, lež budú nám stáť po boku súkmeňovci naši Rusíni a junáci Srbi i Chorváti, ktorých, ako to z časopisov radostne pozorujeme, nezvratné snahy ta smerujú, aby obnovili spojenie s uhorskou korunou a konštitúciu udržali, ale i rovnoprávnosť a slobodný vývin všetkých pod uhorskou korunou žijúcich národov… Hore sa teda, Slováci! Nemáme sa čo konštitúcie uhorskej obávať. Veď ona je náš starootcovský svätý pozostatok, ktorý sv. Štefan, prvý kráľ, z velebných zrúcanín veľkého kráľovstva Slovákov i s vierou kresťanskou do svojej novej budovy štátnej prijal, ako to už samé mená király = kráľ, nádor = nádvorník, ispán = župan, „komorník“, megye = medja (medza), határ = chotár, „sztrázsa“, a podelenie krajiny na „medje“ so županom na čele zjavne dokazujú, na jej zdokonalení potom spoločne pracovali zbratané národy Maďari, Slováci, Chorváti a Srbi, pod jej záštitou spoločná*

[116] Tamže s. 224
[117] PICHLER, Tibor: cit. op. s. 90.

naša krajina uhorská časy slávy a veľkosti žila, rástla, víťazila a proti barbarským návalom polmesiaca neprelomnou baštou bola. Nemáme sa čo obávať konštitúcie uhorskej, veď ona je spoločnou matkou našou*, ktorá nás vychovala a bez ktorej sťa biedne siroty hynieme, ako Maďari, tak i my Slováci, Srbi a Chorváti. Z ohľadu národných, jazykových, v najnovšej dobe medzi nami povstalých hádok sa len už hádam* sťa *dozrelí občania jednej vlasti, sťa dobrí bratia na ceste konštitucionálnej medzi sebou porovnáme, a bez ukrivdenia jednej alebo druhej národnosti porovnať musíme*, *ak nechceme, aby sa opäť nejaký* tretí sudca *do našej vlasteneckej rozopry zamiešal, et inter duos litigantes gaudeat… Drahá naša krajina uhorská je teraz na ceste politického preporodu postavená. Kto nechce svoje práva stratiť, ten sa musí v tejto rozhodnej dobe o ne hlásiť a sa hýbať… Postaviť sa ale vôbec musíme na* stanovisko uhorské *a ukázať, že tuná právo života máme a oň si neohrozene stojíme. K tomuto cieľu je nám predovšetkým a nevyhnutne potrebný neodvislý politický časopis slovenský, v ktorom by sme v tejto rozhodnej dobe záujmy našich slovenských krajov v súzvuku so záujmami celej krajiny uhorskej zastávať, práva národnosti našej brániť, verejnú mienku tvoriť a vyslovovať a národ náš pri nastávajúcom zriadení obecných a stoličných municipalít, volením úradníkov a vyslancov na snem krajinský atď. poučovať a viesť mohli."*[118]

Ku vzniku spomínaného tlačového orgánu (*Slovenských novín*) nakoniec došlo, avšak po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 Palárik musel byť sklamaný. Dualistické usporiadanie považoval dokonca za ešte horší variant štátoprávneho riešenia, ako predchádzajúcu monarchiu. Vyrovnanie nezohľadnilo etnický princíp a požiadavku federalistického rozdelenia monarchie, a namiesto toho vlastne vznikli podľa jeho názoru dva centralizmy. Palárik neodmietal ani ideu rakúsko-uhorsko-českého trializmu, ktorý by predsa len oslabil dominanciu Nemcov a Maďarov. Dualistické vyrovnanie v podobe reálnej únie taktiež odmietal, a podobne ako radikálnejšia uhorská opozície požadoval skôr personálnu úniu Rakúsko-Uhorska, ktoré mala spájať len osoba panovníka.[119]

Myšlienku *Hornouhorského slovenského okolia* (t. j. slovenskú verejnoprávnu územnú autonómiu) nastolenú v Memorande z Turčianskeho Sv. Martina Palárik neodmietal, ale považoval ju za trochu predčasnú.[120] Sklamanie pre neho znamenal aj uhorský národnostný zákon z roku 1868, ktorý odmietol uznať národnosti za svojbytné subjekty štátu a popri určitých

[118] https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1756/Palarik_Za-rec-a-prava-ludu/2
[119] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 219-220.
[120] Tamže s. 220.

jazykových právach zabezpečil nadradenosť maďarčiny. V tomto riešení Palárik videl maďarské národné sebectvo, ktoré potom aj kritizoval v *Slovenských novinách*.[121]

Na sklonku svojho síce plodného, ale relatívne krátkeho života sa sklamaný Palárik v Majcichove znovu viac venoval konkrétnym kňazským povinnostiam a hospodáreniu v rámci fary. Neexistujú dôkazy o odklone od jeho pôvodných myšlienok, ale aj ním založená *Nová škola slovenská* postupne prechádzala do útlmu. Myšlienkovo zdanlivo zvíťazili jeho radikálnejší oponenti, avšak ani oni vtedy nedosiahli nič zo svojich hlavných cieľov.

Palárik v každom prípade znamenal typ slovenského národovca dôsledne hľadajúceho kompromis a riešenie na platforme platného práva a nenásilného riešenia. Jeho situáciu uľahčil fakt, že v druhej polovici svojho života pôsobil na začiatku liberálneho obdobia, ktoré bolo naklonené takejto politike, nezávisle od jej konkrétnych výsledkov. Palárik zároveň mohol zostať verným svojim ideálom, ktoré mu pomohli sformovať umiernenú a nenásilnú koncepciu riešenia tzv. slovenskej otázky.

Viliam Paulíny-Tóth (1826-1877)

Viliam Pauliny-Tóth mal síce zemiansky prídomok *de Tőre et Tóthmegyer* (alebo po slovensky *z Turej a Slovenského Medera)*, avšak nepochádzal zo starej šľachtickej rodiny. Jeho otec – podobne ako v prípade mnohých štúrovských národovcov – bol evanjelickým kňazom v Senici. Aktívnym členom štúrovskej generácie sa stal počas štúdia na evanjelickom lýceu v Prešporku, neskoršej Bratislave. Neskôr pôsobil ako vychovávateľ v jednej šľachtickej rodine, potom ako profesor lýcea v Kremnici.

Literárne sa Paulíny-Tóth začal výraznejšie prejavovať až v porevolučnom a matičnom období, hoci jednu agitačnú brožúru napísal už v roku 1848. Paulíny ako spisovateľ používal rozličné pseudonymy (Amaranth, Boleslav, Budišovský, Marek Rozmarín, Lysický, Miloslavín, M. I. H., Mína, Mydloslav, Mydloslav Vechťovič, Podolský, Rozmarín, V. Miloslavín, V. Podolský), ale v zásade sa v tejto úlohe zvlášť nepresadil.[122]

Okrem toho v jeho prípade treba spomenúť i to, že išlo o osobnosť aj rodinne veľmi dobre integrovanú do slovenského národného hnutia. Okrem iného bol svokrom ďalšieho predsedu Slovenskej národnej strany (SNS) Matúša Dulu, ako aj významného literárneho historika Jaroslava Vlčka alebo právnika Miloša Štefanoviča. Jeho syn Žigmund Pauliny-Tóth bol

[121] Tamže s. 225-226.
[122] https://zlatyfond.sme.sk/autor/54/Viliam-Pauliny-Toth

spisovateľ a národohospodár zároveň. Medzivojnový i povojnový novinár a spisovateľ Ján Hrušovský bol zasa jeho vnukom.[123]

Samotný Paulíny je skôr známy ako prvý predseda *Slovenskej národnej strany*, ktorá vznikla ako prvá slovenská politická strana v roku 1871. Strane predsedal v rokoch 1871 až 1875, a taktiež viedol aj redakciu martinských *Národných novín*, ktoré sa postupne transformovali z hlavného dovtedajšieho tlačového orgánu Starej školy slovenskej *Pešťbudínskych vedomostí*. Ich prvé číslo vyšlo 13. marca 1870. Ešte pred vznikom tejto strany bol počas jedného volebného obdobia (1869-1872) jediným deklarovaným slovenským poslancom uhorského snemu.

Viliam Paulíny sa narodil 3. júna 1826 v Senici v evanjelickej farárskej rodine nezemianskeho pôvodu. Skoro stratil otca, potom žil u príbuzných a v matkinej novej rodine, prevažne v Modre. Študoval v Novom Meste nad Váhom, v Senici a v Komárne. Odtiaľ prešiel na evanjelické lýceum v Prešporku, kde sa dostal pod štúrovský vplyv a začal sa zaujímať o slovenskú literatúru. Po ukončení štúdií pôsobil niekoľko mesiacov ako vychovávateľ vo Vojvodine, potom prešiel do Horných Príbeliec, kde sa spriatelil s Jankom Kráľom a Jánom Rotaridesom. V roku 1848 už pôsobil ako profesor v Kremnici.[124]

Jeho politická a verejná činnosť však začala už počas meruôsmych revolučných rokov, hoci pôvodne sa v prvých týždňoch revolučných udalostí nezúčastňoval. Paulíny sa potom – vzhľadom na jeho predchádzajúce kontakty – na krátky čas stal vojakom uhorského honvédskeho vojska, ale čoskoro dezertoval a pridal sa k slovenským dobrovoľníkom.

Po ukončení bojov od rakúskych víťazov ako člen protikošutovského hnutia aj on dostal možnosť zamestnať sa vo verejnej správe reorganizovaného Uhorska. Najprv sa stal hlavným slúžnym vo Veľkej Bytči, ale počas neoabsolutistického režimu ministra vnútra Alexandra Bacha – podobne ako mnohých iných spolupracujúcich slovenských národovcov – v roku 1853 aj Paulínyho presunuli na post v čisto maďarskom etnickom prostredí – t. j. do mesta Kečkemét (Kecskemét), kde pracoval ako prvý stoličný komisár. Vcelku sa integroval do miestnej spoločnosti a tu si našiel i svoju budúcu manželku, vtedy ešte len šestnásťročnú Mínu Tóthovú z bohatej zemianskej rodiny. Jej rodičia najprv neboli nadšení, ale postupne sa zmierili s osobou budúceho ženícha. Väčšina nevestiných blízkych príbuzných však zomrela počas epidémie

[123] https://sk.wikipedia.org/wiki/Viliam_Pauliny-Tóth
[124] ČEPAN, Oskár: Próza Viliama Paulíny-Tótha. In: PAULÍNY-TÓTH, Viliam: *Škola a život. Výber z próz*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1965. s. 257-258. 61-476-65

cholery, zachránila sa vlastne len ona a jej brat študujúci v Bratislave. Vtedy strýko a zároveň jej tútor adoptoval za svojho syna Paulínyho, ktorý sa z dôvodu adopcie stal zemanom a začal používať priezvisko Paulíny-Tóth.[125] Po tomto akte sa mladí zobrali a žili v šťastnom manželstve. V roku 1861 sa presídlili do Budína. Podľa svedectva ich vnuka Jána Hrušovského sa Mína len ťažko učila po slovensky, ale svoju domácnosť viedla v slovenskom duchu, lebo o národnosti domu mal podľa nej rozhodovať manžel.[126] Najviac sa to prejavilo po ich príchode do Martina, kde Paulíny-Tóth od roku 1871 redigoval Národné noviny a Letopis Matice slovenskej.

Z pohľadu mentality i vtedajšej doby je zaujímavý i príbeh Hrušovského o návšteve spišského zemana a vysokého štátneho úradníka Jekelfalussyho u jeho starého otca v Martine v časoch retorzií voči Matici slovenskej. V roku 1874 bol totiž Paulíny-Tóth už podpredsedom tejto národnej ustanovizne odsúdenej uhorskými úradmi na zánik. Počas návštevy Paulínyho-Tótha v Matici slovenskej si totiž Jekelfalussy s paličkou v ruke nezložil z hlavy svoj klobúk. To bolo medzi pánmi v Uhorsku považované za veľkú urážku a znak neúcty. *„Paulíny-Tóth, ktorý už predtým bol informovaný, kto ho príde navštíviť, pomaly vstal od stola, nespúšťajúc svoj tmavý pohľad z arogantného návštevníka. Ničím na tvári nedal znať svoje pobúrenie nad urážkou. Bez toho, že by reagoval na Jekelfalussyho slová, na jeho náramné podivenie pokojne zašiel do susednej izby a o chvíľu sa vrátil s klobúkom v ruke. Šiel rovno k návštevníkovi a pred ním si nasadil klobúk na hlavu. – Ja som Viliam Paulíny-Tóth, úradujúci podpredseda inštitúcie, ktorú prichádzate právom silnejšieho zničiť, − povedal mu vážnym, pokojným hlasom, zo svojej dvojmetrovej výšky pohŕdavo hľadiac na zmäteného Jekelfalussyho. − Ó, bocsánat! (Ó, prepáčte!)−zabľabotal tento zahanbene a rýchlo si strhol klobúk z hlavy. Potom už bol oveľa krotší, i keď v srdci zúril nad svojím pokorením.“*[127] Túto príhodu podľa Hrušovského zaznamenalo rodinné legendárium ich rodiny a prirodzene je ho možné len ťažko potvrdiť aj z iných zdrojov, určite však dobre zapadá do mravov a mentality vtedajšej doby.

Po obnovení ústavného života v rokoch 1860/1861 sa Paulíny-Tóth postupne zapojil do slovenského politického života a stal sa kľúčovým členom *Starej školy slovenskej*. Podľa literárneho historika Oskára Čepana však *„... predstavoval stred medzi konzervatívnym krídlom národnej politiky (J. M. Hurban. Š. M. Daxner a iní) a liberálne orientovanou skupinou (J. Palárik a Nová škola slovenská). Jeho stanovisko vzhľadom na pôvodný program štúrovcov*

[125] Tamže s. 257-258.
[126] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Umelci a bohémi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1963. s. 15. 72/VIII-5.
[127] Tamže s. 14.

možno označiť ako reformné. Od Hurbanovej línie odlišoval sa nedôverou k politike Viedne. Počítal s možnosťou spolužitia národov Uhorska.“[128] Bol teda predovšetkým vyrovnávateľom krajných prúdov v politike, ale aj v literatúre i živote.

Veľmi ho však sklamali proti-memorandové akcie a útoky, ako aj úradný výklad ustanovení národnostného zákona z roku 1868. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní presadzoval zbližovania Starej a Novej školy slovenskej. Oficiálne teda Paulíny-Tóth od poslednej tretiny 60. rokov 19. storočia reprezentoval skôr národno-konzervatívne a pôvodne proviedenské krídlo vtedajšej slovenskej politiky, hoci časom prešiel na pozíciu *„Ani Viedeň, ani Pešť.“*[129]

Ešte počas memorandového zhromaždenia v Martine v roku 1861 išlo v prípade Starej školy prevažne o stúpencov *Hornouhorského slovenského okolia*, teda myšlienky dosiahnutia územnej a verejnoprávnej autonómie pre Slovákov bez ohľadu na jej reálne politické predpoklady. Pre túto skupinu predstavovalo Memorandum Magnu chartu slovenskej národnej politiky.[130] V dlhodobej perspektíve sa okrem územnej autonómie neodmietala ani federalizácia Uhorska. V slovenskom prostredí to znamenalo konzervatívny príklon k stratégii štúrovcov z revolučných rokov.

Tento konzervativizmus Starej školy mal prirodzene vplyv nielen na jeho jazykovú a spojeneckú politiku, ale aj vzťah k cárskemu Rusku. Vo vtedajšom poľsko-ruskom konflikte preto táto skupina, na rozdiel od liberálnejšej a slobodomyseľnejšej Novej školy, podporovala ruskú politiku a kritizovala Poliakov napriek ich boju za národnú slobodu. Stará škola ideovo i osobnostne priamo nadväzovala na štúrovskú generáciu a v jej rámci mal veľký vplyv Jozef Miloslav Hurban. Zväčša išlo o evanjelických intelektuálov, ktorí boli často aj literárne aktívni. Postupne v ich radoch klesal pomer kňazov a učiteľov, a narastal počet predstaviteľov praktickejších povolaní, ako napríklad právnikov, lekárov, obchodníkov a podobne.

Paulíny-Tóth bol typickým človekom do prechodných časov, keď sa skoro každé desaťročie striedalo obdobie veľkých nádejí a úplnej beznádeje. Rovnako to platilo pre politiku aj literatúru, ktoré u neho vzájomne súviseli. Jeho politické aktivity ovplyvňovali jeho beletriu, a krásnu literatúru často využíval na formulovanie politických koncepcií. Nikdy však nebol trpiteľským a trpným typom človeka, ale usiloval sa činorodo konať aspoň v rámci svojich aktuálnych možností. Pôvodne bol síce romantikom, ale v jeho literárnom i politickom diele sa

[128] ČEPAN, Oskár: cit. op. s. 257.
[129] Tamže s. 257.
[130] Tamže s. 256.

čoraz viac prejavoval realizmus, ktorý v literatúre dokonca občas prechádzal do dokumentarizmu. Dokonca aj v beletrii vyžadoval citovania prameňov, lebo vždy chcel rozoznať povesť od skutočnosti.[131] Čepan to zhrnul nasledovne: *„Žánrovo značne rôznorodé Paulinyho poviedky, novely a obrázky spája silný dôraz na dokumentárnosť... Dokumentárnosť súvisí zrejme s hľadaním novej, neromantickej pravdivosti umeleckej literatúry. Podtituly Paulinyho poviedok: pravdivá udalosť, skutočná udalosť, obrázky z nedávnych čias, výpisky z denníka, z denníka priateľovho a pod. len podčiarkujú autorov zámer... Čiastkový prínos Pauliny-Tótha do vývinu slovenskej prózy je v tom, že pojal do svojho diela nevyužitý skúsenostný materiál, že sa pokúsil aplikovať schému romantickej prózy na historický dokument a zladiť ju s aktuálnou politickou tendenciou... Sujetová práca Pauliny-Tótha spočívala predovšetkým v úsilí nájsť jednotu idey a činu. Tento problém, spoločný konečne takmer všetkým autorom tohto obdobia, riešil vlastnou, umelecky však neveľmi plodnou metódou.“*[132]

Niektoré veci Pauliny-Tóth rád naznačovala satirickým a alegorickým spôsobom. O tom svedčili jeho poviedky o zdanlivo vážnych témach. V poviedke *Dualizmus a historické právo* (1865) napríklad parodizoval rakúsko-uhorské vyrovnanie ako manželstvo z rozumu a to cestou manželskej zápletky, keď manželka podvádzala svojho zákonitého druha, stúpenca „vyrovnania“ s jeho priateľom, zástancom „historického práva“. Nakoniec aj manžel vytriezvel z politických novôt. Poviedka *Politika oportunity* (1865) zasa aktualizovala populárne heslo o nutnej voľbe menšieho zla. V črte *Dvaja Justhovci* (1866) až veľmi konkrétne opisoval politické a názorové zvraty svojich vplyvných súčasníkov, podobne ako skoršia poviedka *Náš človek* (1864).[133]

Väčší kompozičný záber a rozsiahlejší obsah mali jeho historické prózy, spomedzi ktorých medzi najdôležitejšiu patrila próza *Trenčiansky Matúš* (1868), v ktorej sa pokúsil dokázať právnu a ústavnú kontinuitu medzi Veľkou Moravou a Uhorskom svätého Štefana. Jej symbolom mal byť práve Matúš Čák Trenčiansky. ako predstaviteľ federatívneho princípu. Jemu Pauliny pripisoval cieľ vynútiť si od nového panovníka, kráľa Karola Roberta *„... drievnu, svätým Štefanom učinenú prísahu a staré ustanovizne Bielouhorského údelného kniežatstva opätovným slávnostným stvrdením obnovil, obživil a utvrdil.“*[134]

[131] Tamže s.255-256.
[132] Tamže s. 258. a s. 261.
[133] Tamže s. 263-264.
[134] Tamže s. 266.

Pod spomínaným Bielym Uhorskom autor rozumel Slovensko. O účelovosti celej zápletky a prózy svedčí aj prenášanie politických ideí a potenciálnych riešení z obdobia po obnovení uhorského ústavného života v roku 1860 a prvkov konštrukcie rakúsko-uhorského vyrovnania do dávnej minulosti.

Práve citovaná historická próza napísaná v období po neúspechu memorandovej akcie a vydaná rok pred zvolením za snemového poslanca (t. j. v roku 1868), je zaujímavá okrem literárno-politického vymedzenia slovenského územia[135] aj častým spomínaním uhorskej ústavnosti, s ktorou sa autor ako novopečený zeman a miestny politik do určitej miery stotožňoval. Pojem svätoštefanskej ústavy prevzatý zo Svätoplukovej Veľkej Moravy, ktorý Paulíny-Tóth používal, však nemal nič spoločné s reálnou históriu a osobitne nie s dejinami moderného konštitucionalizmu. V ranom novoveku takýto pojem totiž nemohol ešte existovať, podobne ako ním ospevovaná svätoštefanská federácia v jej modernejšej podobe. Napriek tomu vo svojom diele Paulíny-Tóth vypracoval celú koncepciu uhorskej ústavnej federácie pozostávajúcej z troch územných jednotiek (západného Panónska, severného Bieleho Uhorska a východného, resp. juhovýchodného Čierneho Uhorska), ktorým bola pôvodne kráľom-zakladateľom štátu sľúbená autonómia a vzájomná rovnoprávnosť. *„Podrývať základy tejto, všetky národy uspokojujúcej, vskutku a vpravde slobodomyseľnej ústavy, alebo druhými slovami, centralizovať túto uhorskú dŕžavu – začala najprv hierarchia západnej cirkvi ako moc postavenú proti východnej cirkvi. Pod plášťom cirkevnosti vo vyšších, pod zásterou nábožnosti v nižších kruhoch usilovne sa pôsobilo za ideu scentralizovania uhorskej dŕžavy. V týchto snahách maďarizmus sa používal ako nástroj proti slovanizmu.“*[136] Citovaný autor-evanjelik tu takýmto spôsobom nehistoricky spojil svoj protikatolícky postoj s odmietaním maďarizujúceho centralizmu. Pojem „*drievna svätoštefanská ústava“* – v tejto silne anachronickej a nehistorickej podobe – sa v Paulínyho-Tóthovej próze opätovne vracal niekoľkokrát,[137] čo však nesvedčí len o jeho tendenčnosti, ale aj o snahe zosúladiť vtedy aktuálny slovenský autonomisticko-federalistický projekt s naratívom uhorskej starobylej ústavy s jej vlastnými

[135] *„Bielouhorsko alebo terajšie Slovensko, medzi Tatrami a Dunajom až po Topľu, Tisu, Zaďvu z jednej a Moravu z druhej strany, s kniežacím sídlom v Nitre. Erb tejto marchie predstavoval sa jej hlavnými troma vrchmi (Tatra, Fatra, Matra) modrej farby so vztýčeným dvojkrížom na prostriedku v červenom poli.“* Pozri PAULINY-TÓTH, Viliam: Trenčiansky Matúš. In: PAULÍNY-TÓTH, Viliam: *Škola a život. Výber z próz*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1965. s. 168, 61-476-65
s. 168.
[136] Tamže s. 171.
[137] Tamže s. 187-189. a s. 196-198.

zákonmi i snemom. Ten bol totiž v krajinskom prostredí v tom čase veľmi populárny. Pauliny-Tóth ho dokonca prepojil aj s meštianstvom, ako *„zárodkom hmotného blahobytu národa“*.[138]

Najdôležitejším momentom v jeho politickom a verejnom živote bolo hlavne to, že Paulíny-Tóth bol vlastne prvým moderným slovenským parlamentným politikom zvoleným v slobodných a nestavovských voľbách. K jeho zvoleniu došlo v roku 1868. Paradoxne nebol zvolený v čisto slovenskom prostredí, ale na juhu uhorskej krajiny v srbsko-slovenskom obvode Kulpín. Týmto krokom svojím spôsobom vytvoril tradíciu, lebo nebol jediným Slovákom zastupujúcim tento volebný obvod.

Zároveň išlo o veľmi aktívneho politika, ktorý v rámci možností urobil v uhorskom sneme skoro všetko, čo bolo v jeho silách. Historik SAV József Demmel to zhrnul nasledovne: *„Jeho parlamentná práca bola úplne iná ako pôsobenie poslancov pred rokom 1848. Bol mimoriadne aktívnym poslancom, na ilustráciu stačí spomenúť, že v parlamentnom denníku figurovalo jeho meno v priebehu dvoch rokov vyše dvestokrát, pričom väčšinu záznamov tvoria vystúpenia, pripomienky, interpelácie a návrhy zákonov. Nemáme priestor na detailnú analýzu jeho činnosti, no súhrnne môžeme povedať, že išlo o viacvrstvovú reprezentáciu: zastupoval slovenské politické hnutie (v diskusiách o Memorande z roku 1861), Maticu slovenskú (vo veci vojska, ktoré bolo ubytované v sídle Matice ako v súkromnom priestore, resp. s cieľom získať podporu pre spolok z rozpočtu krajiny), Slovákmi obývaný región Uhorska a jednotlivé miestne slovenské spoločenstvá (do parlamentu predložil rôzne podania komunít najmä z Nitrianskej a Turčianskej župy), všetkých ľudí so slovenskou materčinou (napríklad počas diskusie k národnostnému zákonu polemizoval aj so samotným Deákom), Horné Uhorsko ako hospodársko-priemyselný región (žiadal zrušiť dvojité zdanenie – domáce a zahraničné podomovým obchodníkom z Turčianskej župy, vyjadril sa k plánovanej železničnej trase), no ako reprezentant ľavostredovej strany vystúpil aj vo významnejších všeobecných rozpravách (vo veci rozpočtu alebo zákona o samosprávach). Na jeho interpelácie reagovali ministri a štátni tajomníci, v parlamente sa viedla dlhá, meritórna diskusia o odobratí jeho imunity, dokonca sám predložil návrh balíka zákonov na zreformovanie celého uhorského hospodárstva a priemyslu, ktorý mal spolu s vysvetlivkami vyše tridsať strán. Pauliny-Tóth teda maximálne využil parlamentného zastúpenia, aktívne a viditeľne reprezentoval spoločenstvo, ktoré malo z hľadiska svojich cieľov a sebadefinície vyhranenú bázu.”*[139]

[138] Tamže s. 201.
[139] DEMMEL, József: cit. op. s. 240-241.

Pauliny-Tóth sa ako poslanec dokonca pokúsil presadiť osem „rusofilských" návrhov zákonov na „uhorsko-ruskú hospodársku úniu",[140] čo vo vtedajšom antipanslavisticky a protirusky naladenom Uhorsku, stále si ešte čerstvo pamätajúcom ruskú intervenciu v roku 1849, nemohlo mať šancu na úspech. Netreba zabudnúť ani na to, že poľnohospodárske Rusko a Uhorsko boli ekonomickí konkurenti osobitne v oblasti produkcie obilnín. V každom prípade išlo o odvážnu myšlienku.

Pauliny-Tóth sa nespoliehal len na svoju relatívne krátku, trojročnú poslaneckú minulosť, ale chcel celé slovenské hnutie oprieť o sieť rozličných spolkov a organizácií. *„Jeho program vzdelávacej činnosti mal systémovú trojstupňovú podobu… Na prvom stupni predpokladal zakladanie cirkevných knižníc, organizovanie besied, zábav, výletov, divadelných predstavení a pod. Na druhom stupni sa mali zakladať gazdovské spolky, vzájomné pomocnice, sypárne, sporiteľne, spolky na zakupovanie pozemkov; na tomto stupni predpokladal založiť slovenskú bankovú inštitúciu. Tretí stupeň by sa mal orientovať na osvetu, mravné a odborné vzdelávanie národa. Mali ju zabezpečovať gymnáziá, spolok Živena, Spolok sv. Vojtecha, martinská tlačiareň, Matica slovenská, literárna tvorba slovenských spisovateľov a časopisectvo."*[141]

Samotný Pauliny-Tóth bol pred i po svojom poslaneckom angažovaní trvale aktívny v spomínanej tretej sfére, ktorá taktiež súvisela s politikou. Po smrti podpredsedu *Matice slovenskej* Karola Kuzmányho v roku 1867 sa napríklad stal až do jej zániku v roku 1875 úradujúcim podpredsedom tejto národnej ustanovizne. Z tohto dôvodu sa po dlhších pobytoch v Budíne a Skalici napokon presťahoval do Martina. To mu v rokoch 1871 až 1874 umožnilo taktiež vykonávať už spomínanú pozíciu výkonného redaktora tam vychádzajúcich *Národných novín*, ktoré sa práve stali hlavným novinovým orgánom slovenského národného hnutia. Nešlo pritom o jeho prvú novinársko-vydavateľskú aktivitu, lebo už v rokoch 1861 až 1864 vydával a redigoval humoristický časopis *Černokňažník* a v rokoch 1862-1869 reprezentatívny beletristický časopis *Sokol*. V matičnom období sa Pauliny-Tóth zaslúžil aj o vznik slovenského gymnázia v Martine a tamojšieho *Kníhtlačiarenského účastinárskeho spolku*.

V prvej polovici svojho tvorivého obdobia Pauliny-Tóth publikoval i poéziu, ale v posledných dvoch desaťročiach sa venoval už skôr len próze a publicistike. Pomerne veľkú pozornosť

[140] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 208.
[141] Tamže. s. 208.

venoval politickej a volebnej, prípadne snemovej problematike, ktorá dodnes umožňuje aspoň čiastočne nahliadnuť do politickej kuchyne slovenskej a uhorskej politiky.[142]

O jeho politickej inovatívnosti a otvorenosti svedčí aj séria politických článkov *Listy k Židom* (1872), v ktorej sa – pravdepodobne ako prvý slovenský politik-spisovateľ pokúsil sformulovať pozitívny program smerom k židovskej komunite žijúcej na územiach obývaných Slovákmi. Z oboch strán pritom očakával určité kompromisy a ústupky, v zásade však išlo o otvorené gesto.

Viliam Pauliny-Tóth sa stal hrdinom (ústavného) práva vlastne celým svojím aktívnym politickým životom a vystupovaním. Relatívne krátky pobyt v uhorskom parlamente v rokoch 1869-1872 vrchovate využil a nikdy tam nezaháľal. Pôvodom tam síce nebol vtedy jediným Slovákom, ale len on predstavoval oficiálny program deklarovane slovenskej politickej strany. Mal teda svojím spôsobom v dlhodobej perspektíve veľkú zodpovednosť, lebo vlastne nepriamo formoval spôsob vystupovania neskorších slovenských poslancov. Zároveň nikdy nerobil len veľké gestá pre budúcnosť, ale vždy sa usiloval riešiť aj konkrétne problémy svojho národa, jeho národného hnutia alebo celého domovského regiónu. Svoj boj nikdy nevzdával a vždy hľadal rozličné platformy pre presadzovanie slovenských záujmov. Okrem revolučných rokov 1848/1849 vždy zostával na platforme platného práva a pokojného riešenia konfliktov. Vedel, že Slováci potrebujú spojencov, ktorých hľadal na rozličných úrovniach a v oblastiach. Išlo teda o praktického i principiálneho politika zároveň, ktorý by si možno zaslúžil väčšiu pozornosť v dejinách slovenského moderného parlamentarizmu.

Emil Stodola (1862-1945)

Emil Stodola patrí medzi významné, ale dodnes čiastočne nedocenené osobnosti slovenskej politiky konca 19. a prvej polovice 20. storočia. Osobitne dôležitú úlohu zohral v procese budovania slovenskej právnej a právnickej infraštruktúry, ale výrazne sa zaslúžil aj o kultiváciu národnej politiky. Syn zámožného garbiara a továrnika Ondreja Stodolu z Liptovského Mikuláša dostal spolu so svojimi neskôr taktiež mimoriadne úspešnými súrodencami na vtedajšie slovenské pomery veľmi dobré vzdelanie. Právnické štúdiá totiž absolvoval v Prahe, Viedni, Berlíne a diplom nakoniec získal v Budapešti. To mu umožnilo otvoriť si advokátsku kanceláriu najprv v rodnom meste, odkiaľ sa neskôr presťahoval do Budapešti, ktorá ako hlavné mesto Uhorska slúžila aj ako dôležité slovenské kultúrno-spoločenské centrum. Po rozpade

[142] Takýmto dielom boli napríklad *Volebné rozpomienky* z roku 1870.

monarchie a vzniku Československa sa presťahoval do Bratislavy, kde nakoniec po ukončení druhej svetovej vojny aj skonal.[143]

Počas života Stodola vždy patril medzi činorodé, názorovo autonómne a zásadové osobnosti slovenského života. Nevyhýbal sa veľkej politike, ale nepresadzoval v nej osobné záujmy a často stál nad vecami, čo mu poskytlo nadčasový pohľad na mnohé otázky vtedajšieho verejného života. Po celý život sa stotožňoval so slovenským hnutím, ale nikdy nezabúdal ani na širšie súvislosti a jeho postoje charakterizoval všeobecný humanizmus. Na dôležitosť národnostných práv a tolerancie nezabudol ani vtedy, keď sa v roku 1918 stali Slováci ako súčasť politického československého národa „štátotvorným" národom. K politike a spoločenským problémom sa vždy usiloval pristupovať realisticky a nezaznával ani taktiku malých krokov. Jeho postoje boli prevažne konzervatívne, alebo ešte skôr konzervatívno-liberálne, ale nikdy nezabúdal na potrebu sociálnej politiky.[144]

Už počas pražských štúdií na neho zapôsobili prednášky profesora Tomáša Garrigue Masaryka, ale nestal sa hlasistom a až do konca zotrval na platforme *Slovenskej národnej strany (SNS*). Nikdy však nebol nekritický k jej vedeniu. Strane vytýkal hlavne politiku pasivity, ktorá nemohla priniesť nijaké reálne výsledky.[145] Počas existencie samostatného a demokratického Československa sa Stodola nestotožnil s čechoslovakizmom a pre Slovensko požadoval reálnu samosprávu, ale nikdy sa nepostavil proti prvej republike a jej demokratickému zriadeniu.[146] Riešenia sa pokúšal skoro vždy nájsť v rámci existujúceho právneho poriadku a nepodporoval revolučné aktivity.

Mladý Stodola sa po návrate do rodného Liptovského Mikuláša teda práve cez SNS pokúsil zapojiť do politického života. Martinské centrum strany však o jeho schopnosti a služby nejavilo väčší záujem. Tu sa mohla prejaviť rovnako rivalita medzi dvoma hlavnými centrami slovenskej politiky, ako aj určitá osobná žiarlivosť smerom k vzdelanému konkurentovi zo zámožnej rodiny. Okrem toho Stodola kritizoval politickú pasivitu a mal kontakty z ľuďmi, ktorí tvorili jadro hlasizmu. Pravdepodobne aj z tohto dôvodu sa po prvýkrát stal kandidátom do volieb až po svojej štyridsiatke.

---

[143] O živote a rodinnom zázemí Emila Stodolu pozri VOZÁR, Jozef: *Významní slovenskí právnici z Liptova*. Bratislava: VEDA, 2016. ISBN 978-80-224-1471-5.
[144] KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky*. Bratislava: Kalligram, 2007. s. 90-121. ISBN 978-80-7149-960-2.
[145] Tamže s. 47.
[146] Tamže s. 198-206.

V roku 1905 sa v Liptove s o to väčšou vervou pustil do zápasu o mandát do uhorského snemu. Kampani venoval aj vlastné peniaze, získal si podporu evanjelického kňaza Jura Janošku a vychádzal z programu SNS, napriek tomu však súboj prehral s provládnym kandidátom Bartolomejom Lányim o 33 hlasov. Stodola dostal 1545 hlasov, Lányi 1578.[147] Nakoľko sa Lányi už v júni 1905 stal ministrom spravodlivosti, museli sa konať nové voľby, ktoré Stodola znovu prehral. Druhé a tretie kolo mu už pomáhala financovať SNS. Jeho volebný program zdôrazňoval potrebu dodržiavať národnostný zákon z roku 1868, demokratizáciu verejného života v Uhorsku, ako aj reformu verejnej správy a v rámci nej väčšiu samosprávu pre obce a okresy.

Smútok nad prehrou Stodolovi zmiernilo narodenie syna a porazený kandidát išiel ďalej. Nasledujúce liptovské voľby v roku 1906 síce už vyhral slovenský kandidát, ale nebol to Stodola. Mandát totiž získal evanjelický kňaz Metod Bella. V roku 1910 zasa mandát získal provládny Slovák z Dolnej zeme Michal Zsilinszky.[148] Stodola napriek neúspechu naďalej zotrval v SNS, kde neskôr pôsobil ako tajomník strany. Zároveň sa aktivizoval v rámci „rodnej“ evanjelickej cirkvi, kde dosiahol určité úspechy.

V roku 1912 si Stodola otvoril advokátsku kanceláriu v Budapešti, kde vtedy existovalo mnoho slovenských podnikov, spolkov a iných ustanovizní. Medzi klientami mal i české firmy a advokátske kancelárie.[149] Emilov brat Kornel, neskorší významný slovenský národohospodár a neskorší agrárnický politik, zasa v tom čase pôsobil vo Viedni. Obaja bratia patrili vo svojom bydlisku medzi dobre integrovaných občanov, čo bolo dôležité osobitne v rokoch prvej svetovej vojny, lebo o mnohých udalostiach a trendoch mali informácie z prvej ruky. Ideologicky mu vtedy bolo blízke sociálne myslenie kresťanského socializmu. Odmietal nespútaný kapitalizmus, ktorý spôsoboval veľké sociálne nerovnosti.[150] Naďalej však zostal otvorený názorom svojich oponentov, s ktorými hľadal dialóg a v predvečer prvej svetovej vojny sa usiloval vytvoriť strešnú organizáciu vtedy už ideologicky diferencovanej slovenskej politiky. Bol to plán Slovenskej národnej rady, ktorý sa však vtedy ešte neuskutočnil.

Po vypuknutí vojny SNS znovu prešla do pasivity. Stodolovi vďaka veku už nehrozilo odvedenie do armády, ale udalosti pozorne sledoval a cez brata mal dobré informácie aj o cieľoch českej politiky vo Viedni. Myšlienka pripojenia slovenských oblastí k českým

[147] Tamže s. 53-55.
[148] Tamže s. 57.
[149] O Stodolovom budapeštianskom pôsobení pozri VOZÁR, Jozef: cit. op. S. 15-30.
[150] KRAJČOVIČOVÁ, Natália: cit. op. s. 60-63.

krajinám mu nebola cudzia. Ako prakticky uvažujúci človek, právnik, si skoro uvedomil potrebu vytvoriť slovenskú právnu terminológiu kompatibilnú s českou terminológiou. Nad touto otázkou pracoval už počas vojny. V roku 1917 založil na vlastné náklady dodnes existujúci prestížny časopis *Právny obzor*, ktorý sa primárne venoval otázkam terminológie. Taktiež súkromne redigoval aj tri zbierky uhorských zákonov, aby mali neskôr českí a slovenskí právnici k dispozícii pre nich dostupné texty.[151]

Postupne sa Stodola znova aktivizoval politicky. Tesne pred rozpadom monarchie, v októbri 1918 sa z poverenia predstaviteľov SNS stretol s vodcom vtedajšej maďarskej opozície grófom Mihályom Károlyim, čo mu neskôr v Československu vytýkali. Osobne sa zúčastnil rokovania Slovenskej národnej rady v Martine koncom mesiaca a dokonca pripravil aj jeden návrh deklarácie. Uvedomoval si totiž, že národ potrebuje nejakú radu, direktívu, ako konať. Zároveň nevylučoval, aby sa Slováci ešte zúčastnili pripravovaných uhorských volieb, ktoré totiž vždy majú mobilizačný účinok.[152] Intenzívne sledoval aj aktivity uhorských Rumunov, v ktorých vždy videl spojencov. Taktiež ho v tieto prevratné dni zaujímala otázka maďarsko-slovenského rozhrania, prípravy kádrov pre novú československú administráciu, ako aj problematika slovenskej samosprávy v rodiacom sa štáte.

Spomínaný Stodolov neúspešný návrh martinskej deklarácie vychádzal z kritiky administratívnych, politických i spoločenských pomerov v Uhorsku. Kritizoval sústredenie štátnej moci v rukách jediného národa, ktorý takto ohrozuje existenciu ostatných. Preto považoval za opodstatnené ozvať sa a predložiť záležitosti Slovákov „areopágu“ slobodných národov sveta a zároveň požadovať pre nich právo na sebaurčenie. Nakoniec však delegáti prijali verziu modranského evanjelického farára Samuela Zocha, ktorá bola stručnejšia a preto aj menej jednoznačná. Tu sa už nespomínal len slovenský národ, ale aj pojem slovenská vetva československého národa žijúceho v Uhorsku, ktorý sa neskôr stal základom politického čechoslovakizmu.[153]

Na druhý deň sa konalo zasadnutie o úprave prechodných pomerov na Slovensku, počas ktorého právnik a praktik Stodola hral dôležitú úlohu. V Martine sa prihováral za postupné budovanie slovenskej autonómie v novom štáte na základe princípu *„clara pacta – boni amici“*. To znamená, že chcel rozširovať právomoci už existujúcich alebo zreformovaných orgánov a zastupiteľstiev. Za minimálnu formu akceptovateľnú Slovákmi považoval postavenie zemskej

[151] O tejto dimenzii Stodolovej činnosti pozri VOZÁR, Jozef: cit. op. s. 10-39.
[152] KRAJČOVIČOVÁ, Natália: cit. op. s. 70-71.
[153] Tamže s. 76-78.

samosprávy na Morave. Prechodnú dobu si predstavoval ako obdobie desiatich rokov, po ktorých sa upraví štátoprávny pomer medzi legálnymi zástupcami zo Slovenska a z českých krajín.[154]

Po návrate do Budapešti sa Stodola na krátky čas niekoľkých týždňov stal prvým zástupcom (*chargé d'affaires*) československej vlády v Maďarsku. V práci mu pomáhali Ladislav Szatmáry a Pavol Fábry. V tejto pozícii rokoval s maďarským politikom, vtedy už ministrom, inak zmierlivým odborníkom na národnostnú politiku, Oszkárom Jászim. Čoskoro sa však presídlil do Bratislavy, kde ako advokát prežil zvyšok života. Na jeho miesto v mene Prahy nastúpil koncom novembra Milan Hodža, ktorému potom v novej republike dlho vytýkali tamojšie, kompromis hľadajúce, zmierlivé pôsobenie.[155]

Stodolovi v novej republike minister Vavro Šrobár ponúkol funkciu v justícii, ktorú ale neprijal a rozhodol sa zotrvať v advokácii. Takto sa stal jedným z hlavných organizátorov advokácie na Slovensku. Taktiež založil *Právnickú jednotu*, naďalej sa venoval časopisu *Právny obzor* otázkam vznikajúcej slovenskej právnej terminológie. Robil teda takpovediac drobnú („mravenčiu") organizačnú prácu, ktorú však Slovensko nemohlo vynechať.[156]

Stodola sa znovu sa vrátil na platformu SNS, ktorá osirela po úplnej emancipácii ľudákov a neúspešnom pokuse ju pretvoriť na národno-roľnícku (teda agrárnu) stranu. Takto „očistená" SNS pod jeho vedením stála na platforme Pittsburskej dohody a autonómie pre Slovensko. V česko-slovenskej otázke presadzovali „úprimnú bratskú lásku" a všeslovanskú vzájomnosť. Spočiatku *apriori* – pravdepodobne z taktických dôvodov – neodmietali občas formulácie o slovenskej vetve československého národa, ale dlhodobo uvažovali skôr v slovenskom autonómnom rámci. Postupne sa teda táto strana stala jednou z bášt umierneného (nie protičeského) autonomizmu.[157]

Otázke postavenia Slovenska v prvej republike začal Stodola venovať čoraz viac pozornosti. Videl totiž, že Slováci majú v novom štáte malý vplyv, čo chcel zmeniť v rámci existujúcich podmienok demokratického zriadenia. Pre Slovensko preto požadoval vlastný snem, krajinské financie, na čele správy miestodržiteľa, guvernéra alebo hlavného župana zodpovedného snemu a zároveň s právom vymenúvať úradníkov po určitý stupeň. Na základe novej ústavy a dovtedajších žúp presadzoval bezodkladné vytvorenie župného zemského (krajinského) zboru

[154] Tamže s. 81-83.
[155] Tamže s. 83-85.
[156] VOZÁR, Jozef: cit. op. s. 35-40.
[157] KRAJČOVIČOVÁ, Natália: cit. op. s. 88-120.

s výkonným zemským alebo krajinským výborom. Až po dosiahnutí tohto medzistupňa uvažoval o prechode ku komplexnejšej samospráve.[158]

V otázke samosprávy a autonómie Stodolu vždy silne ovplyvňoval švajčiarsky kantonálny model, ktorý mal možnosť spoznať počas svojich ciest do Švajčiarska za bratom Aurelom, ktorý ako významný profesor pôsobil na Polytechnickej univerzite v Zürichu. Takúto cestu absolvoval aj v roku 1919.[159] Neskôr študoval aj príklad Belgicka, Fínska a nových pobaltských krajín. Týmito spôsobom sa Stodola v podstate stal priekopníkom právnej komparatistiky medzi teoreticky zdatnými slovenskými právnikmi, avšak tento fakt si pravdepodobne ani on sám neuvedomoval. Podobne na túto dimenziu jeho pôsobenia zabudla aj neskoršia právna veda.

Takto pripravený sa v roku 1920 Stodola aktívne zúčastnil diskusií o župnom zákone, ktorý neodmietal, ale chcel ho urobiť lepším a demokratickejším. Dobrú organizáciu štátu totiž považoval za jednu z najdôležitejších otázok poprevratového Československa. Svojimi návrhmi chcel preklenúť rozpor medzi radikálnymi, ale v danom čase nereálnymi návrhmi ľudákov a prílišným kompromisníctvom agrárnikov, ktorí boli náchylní odkladať riešenie tejto otázky. Stodola odmietal vytvorenie šiestich veľkých slovenských žúp namiesto dovtedy existujúcich približne 16 územných jednotiek. Aj ním akceptovaný župný zväz mohlo totiž tvoriť aj väčšie množstvo správnych jednotiek. V každom prípade chcel, aby mal tento zväz viac zastupiteľov. Požadoval aj decentralizáciu ministerských kompetencií.[160]

Neskoršiu krajinskú (zemskú) reformu jednotnú pre celú republiku, ktorá bola prijatá v roku 1927, Stodola síce privítal a videl v nej fantáziu, ale nepovažoval ju za konečné riešenie pre Slovensko. To usilovne hľadal ďalej vo svojich vedeckých prácach a publicistike. V rámci strany však jeho vplyv začal postupne upadať a nakoniec bol vcelku rád, keď jej vedenie prevzal aj ním presadzovaný evanjelický kňaz a spisovateľ Martin Rázus. Ten bol síce na rozdiel od neho viac sociálne a národne orientovaný, ale stále to ešte zostávalo v určitých medziach.[161]

Skôr sa po veľkej hospodárskej kríze začala meniť (radikalizovať) celková atmosféra v Európe, čo starnúceho právnika trápilo. Samostatným slovenským štátom pod vedením pronacistických ľudákov Stodola nebol nadšený, za optimálnejší rámec pre Slovákov totiž považoval

[158] Tamže s. 89.
[159] Tamže s. 93-94.
[160] Tamže s. 95-98.
[161] Tamže s. 121.

demokratické Československo. Počas druhej svetovej vojny sa však už čoraz viac boril so zdravotnými problémami, takže vo veľkých politických otázkach sa už neangažoval.

Z hľadiska získavania funkcií Stodola nebol síce úspešným politikom, ale je obdivuhodná jeho dôslednosť a principiálnosť, ako aj zmierlivý postoj k väčšine veľkých otázok tých čias. To isté platí pre jeho lojalitu. Do konca života zostal lojálny k myšlienke demokratického Československa, ale slovenský národ vždy považoval za samostatný. Zmierlivou a postupnou cestou pre svoj národ vždy požadoval autonómiu, resp. samosprávu. Tieto pojmy nikdy nesprofanoval a nevyužil voči demokratickému zriadeniu, ale nebol ochotný sa vzdať ani ich pozitívneho obsahu a symboliky.

Na druhej strane Stodola, ktorý pred rokom 1918 bojoval za národnostné práva Slovákov, nikdy neodmietal ani národnostné práva nových menšín v prvej republike (napríklad Nemcov a Maďarov) a podroboval zásadnej odbornej kritike ich porušovanie.[162] Takáto dôslednosť bola a dones je skutočne zriedkavá v politike. Okrem toho Stodola vždy uvažoval v realistických alternatívach, ale nezrádzal svoje princípy. Jeho charakter a postoje skutočne dobre zhodnotila Natália Krajčovičová, autorka jeho komplexného životopisu v názve knihy *Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky.*

Štefan Osuský (1898-1973)

Štefan Osuský bol najvyššie postaveným československým diplomatom slovenského pôvodu v období medzi dvoma svetovými vojnami. Jeho profesionálna kariéra bola veľmi pôsobivá, hoci jeho plebejský pôvod ho na túto kariéru vôbec nepredurčoval. Osuský bol nielen dobrým diplomatom-profesionálom, ale dokázal aj samostatne formulovať zahraničnopolitické koncepcie a to všetko v čase, keď sa v československej diplomacii dokázalo presadiť len veľmi málo Slovákov. Zapísal sa aj do dejín *Spoločnosti národov*, kde okrem Paríža dlhodobo taktiež zastupoval svoju krajinu. Svedčí o tom jeho portrét v *Paláci národov* tejto organizácie.[163] Zároveň ho možno považovať aj za erudovaného právnika, čo sa neprejavilo len v diplomatickej službe, ale aj v jeho londýnskej emigrácii.

Osuský sa narodil v slovenskej luteránskej rodine. Podobne ako mnohí jeho rovesníci, začal svoje stredoškolské štúdiá na známom luteránskom lýceu v Bratislave, ktorá bola vtedy ešte súčasťou Uhorského kráľovstva. Tam však vyše dvojmiliónový slovenský národ nemal ani

[162] Tamže s. 111-115.
[163] KRÁLIK, Juraj: *Letokruhy diplomacie*. Bratislava: Iura Edition, 2003. s. 229-230. ISBN 978-8089-047-513.

jednu strednú školu, nieto gymnázium. Mladí aktívni Slováci preto buď odchádzali na české gymnáziá, alebo zostávali doma a pokračovali v štúdiu v maďarskom jazyku.[164]

Maďarské gymnáziá s dobrou vzdelanostnou úrovňou pritom slúžili v tomto období ako urýchľujúce faktory asimilácie. Deklarovanie slovenskej národnej angažovanosti preto mohlo medzi študentmi rýchlo vzbudiť podozrenie. To bol aj prípad Osuského, ktorý sa počas jednej školskej besedy dostal do konfliktu s maďarským ministrom školstva a náboženstva grófom Albertom Apponyim, ktorý na jar roku 1905 prišiel na návštevu tejto starej ustanovizne. Osuský tu po hodine latinčiny nebol ochotný pozitívne odpovedať na ministrovu otázku, či sa chce stať dobrým Maďarom (nie uhorským občanom). Prípad sa skončil vylúčením mladého študenta zo všetkých škôl v Uhorsku.

Mladý Osuský sa následne rozhodol emigrovať do USA, kde už žila jedna z jeho sestier. Tu potom pokračoval v univerzitnom štúdiu teológie, prírodných vied (geológie) a práva. Najprv študoval teológiu na Concordia College v Springfielde v štáte Illinois, neskôr sa zameral na prírodné vedy (geológiu) a nakoniec získal právnický titul na Chicagskej univerzite. Štúdium ukončil v roku 1915, ale už vtedy bol aktívnym publicistom slovenskej tlače v USA. V tomto období sám založil a redigoval noviny *Slovenské slovo* a *Slovenský týždenník* v Amerike.[165]

Keďže slovenskí luteráni mali blízko k Čechom, svoju americkú verejnú činnosť začal najprv v českých spolkoch, ale čoskoro sa pridal k hlavnej organizácii slovenskej diaspóry, ku Slovenskej lige. Prvá svetová vojna celkovo znamenala pre slovenskú diaspóru v USA veľkú výzvu. Americkí Slováci totiž dúfali v lepšie postavenie svojho národa v Európe po očakávanom kolapse Rakúsko-uhorskej monarchie. Prouhorská orientácia bola medzi slovenskou diaspórou v Amerike len veľmi obmedzená. Predstavy Slovenskej ligy ohľadne budúcnosti však neboli úplne jasné. Jedna časť organizácie podporovala proruskú orientáciu, avšak väčšina Slovenskej ligy bola skôr za československú (teda prozápadnú) orientáciu. Osuský taktiež patril do tohto tábora.[166]

V roku 1916 bol mladý právnik Osuský s dobrými kontaktmi v protestantských spoločenských kruhoch zvolený za podpredsedu Slovenskej ligy a vyslaný do Európy, aby sa pripojil k Tomášovi Garrigue Masarykovi v boji proti Rakúsko-Uhorsku za oslobodenie Čechov a

[164] Hoover Institution Archives (2007) Štefan Osuský [Online]. Available at: https://www.hoover.org/sites/default/files/library/docs/stefan_osusky_biography_ english.pdf (Accessed: 12 March 2023).
[165] OLACH, Ľubo: Osuský. *Zabudnutý diplomat*. Bratislava: Marenčin PT. 2020. s. 41. ISBN 9788056906491.
[166] Tamže s. 40-43.

Slovákov. Najprv žil v Londýne, potom sa presťahoval do Paríža a do protestantskej Ženevy, kde založil a viedol malú, ale veľmi aktívnu Československú tlačovú agentúru, ktorá pracovala pre emigrantskú Československú národnú radu so sídlom v Paríži a úzko spolupracovala s Georgeom D. Herronom, dôverníkom amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. Ten bol zástancom sebaurčenia národov strednej Európy.[167]

Jazykovo nadaný Osuský dobre ovládal nemecký a maďarský jazyk. Táto skutočnosť bola veľmi dôležitá pri zhromažďovaní informácií a organizovaní pročeskoslovenskej propagandy v diplomaticky veľmi dôležitej (a neutrálnej) Ženeve. Pravidelne informoval amerických diplomatov o československých politických cieľoch a paralelne organizoval veľmi účinnú protirakúsko-uhorskú tlačovú propagandu. Začiatkom roka 1918 Osuský pomáhal organizovať aj československé légie v Taliansku. V roku 1918 sa spolu s generálom Milanom Rastislavom Štefánikom zúčastnil na *Kongrese národov rakúsko-uhorskej monarchie* v Ríme.[168]

Po vyhlásení samostatnej Československej republiky 28. októbra 1918 bol Osuský vymenovaný za mimoriadneho vyslanca a splnomocneného ministra Československa v Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Írska. Bola to jedna z prvých vedúcich diplomatických funkcií v rámci rodiacej sa československej regulárnej diplomacie. Osuský sa tu zoznámil so svojou manželkou Pavlínou Vachkovou. Zároveň sa ako generálny tajomník československej mierovej delegácie zúčastnil na mierovej konferencii v Paríži, ale počas rokovaní o mierových zmluvách s Rakúskom a Nemeckom nebol veľmi aktívny. Iba vyjednávanie zmluvy z Trianonu bolo jeho hlavnou úlohou, pretože Karel Kramář predseda vlády tentoraz podal demisiu a Beneš sa vrátil do Prahy ako minister zahraničných vecí. Prezident Masaryk vymenoval Osuského za splnomocnenca pre rokovania s Maďarskom. Dňa 4. júna 1920 Edvard Beneš a Štefan Osuský podpísali Trianonskú zmluvu s Maďarskom. Táto skutočnosť bola pre jeho politický život v Československu veľmi dôležitá.[169]

Osuský zohral dôležitú úlohu aj pri vytváraní Malej dohody, ako ochranného spojenectva Československa, Juhoslávie a Rumunska s protimaďarskými cieľmi. Predtým bol veľmi aktívny na poli spolupráce medzi týmito krajinami v Ženeve. Od roku 1919 zastupoval Československo v reparačnej komisii Spoločnosti národov, ktorá rozhodovala o povojnových reparáciách Nemecka a jeho spojencov. Štyri roky v tejto komisii zastupoval aj Juhosláviu,

[167] MUSIL, Miroslav: Štefan Osuský – priekopník Spoločnosti národov a zjednotenej Európy. *Studia Politica Slovaca,* 4(2), 2011. s. 86.
[168] Olach, Ľubo: cit. op. s. 45-46.
[169] MICHÁLEK, Slavomír: Štefan Osuský. Signatár Trianonu a zmluvy o československej armáde vo Francúzsku. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Muži diplomacie*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2018. s. 108–147.

Poľsko, Rumunsko a Grécko. Zhromaždenie Spoločnosti národov ho zvolilo za predsedu Kontrolnej komisie, v ktorej zostal štrnásť rokov (1922 - 1937).[170]

V januári 1921 bol Osuský vymenovaný za československého vyslanca a splnomocneného ministra vo Francúzsku a v tejto funkcii zostal až do pádu Francúzska v roku 1940. Táto pozícia bola pre mladú československú diplomaciu mimoriadne dôležitá. Francúzsko garantovalo československú medzinárodnú bezpečnosť a francúzska armáda mala silný vplyv v nových československých ozbrojených silách. Intenzívne boli aj hospodárske vzťahy. Kľúčový význam mal preto post československého vyslanca v Paríži. Personálnou výhodou Osuského v Paríži boli dobré vzťahy s politikmi Aristidom Briandom a Philipom Berthelotom.[171]

Československý minister zahraničných vecí a neskôr prezident republiky Beneš, ktorý zohral rozhodujúcu úlohu v živote novej republiky, Osuského však nemal rád. Bol trochu žiarlivý. Obojstranný osobný vzťah dvoch významných mužov československej diplomacie bol preto tradične komplikovaný. Táto skutočnosť bola v diplomatických kruhoch i vo vnútropolitických kuloároch viac či menej známa.[172]

Paralelne s Parížom však Osuský pôsobil aj v Ženeve ako hlavný delegát novej demokratickej republiky v tejto medzinárodnej organizácii (1921-1937). Počas svojej diplomatickej misie sa Osuský zúčastnil na mnohých medzinárodných konferenciách a stal sa skúseným a dobre informovaným československým diplomatom, ktorý udržiaval úzke osobné kontakty s politickými predstaviteľmi doma i v zahraničí. Osuského skutočným poľom pôsobnosti bola multilaterálna diplomacia. Dá sa povedať, že bol prvým multilaterálnym diplomatom slovenského pôvodu.[173]

V rámci *Spoločnosti národov* Osuský zastupoval Československo v rôznych komisiách, napr. vo vplyvnej *Delimitačnej a rozpočtovej komisii*. Tieto pozície znamenali dobrý nástroj na realizáciu československej zahraničnej politiky a na užitočné kompromisy. Osobne sa Osuský ako predseda zúčastnil mierovej misie v Bolívii a Paraguaji. Hraničný konflikt medzi týmito štátmi o Gran Chaco sa začal v roku 1932 a skončil v roku 1935. Táto misia znamenala pre Osuského ako mierotvorcu prestíž. Vždy mal dobré vzťahy aj so sirom Ericom Drummondom, prvým generálnym tajomníkom Spoločnosti národov.[174]

[170] O jeho činnosti v rámci SN pozri podrobnejšie MUSIL, Miroslav: cit. op. s. 85–96.
[171] KRÁLIK, Juraj: cit. op. 230-232.
[172] Tamže s. 229-231.
[173] KRÁLIK, Juraj: cit. op. 229-230.
[174] MUSIL, Miroslav: cit. op. s. 85-96.

Osuský bol predurčený na tieto dva významné diplomatické posty. Paríž a Ženeva boli medzi dvoma svetovými vojnami diplomatickými veľmocami. Osuský vedel dobre kombinovať svoje diplomatické identity. To, že okrem svojej krajiny zastupoval aj Rumunsko a Srbsko-chorvátsko-slovinské kráľovstvo, využil napríklad v spomínanom reparačnom výbore Ligy národov na podporu vytvorenia Malej dohody Nie je preto prekvapujúce, že československá diplomacia sa usilovala o inštitucionalizáciu tejto formy spolupráce. V roku 1933 bola podpísaná organizačná zmluva, ktorá predpokladala nielen spoločný sekretariát, ale aj stálu radu a hospodársku radu ekonomických expertov. Osuský bol opäť jednou z hybných síl tejto prezieravej iniciatívy. Tento projekt však nakoniec nebol úspešný. Situácia v 30. rokoch 20. storočia nebola pre československé predstavy o budovaní internacionálnych inštitúcií optimálna.

Osuský si vždy uvedomoval, že osud novovzniknutého Československa do značnej miery závisí od veľmocí. Napriek tomu sa vždy snažil prepojiť československé politické a diplomatické ašpirácie so širšími európskymi trendmi a vplyvnými hnutiami. Podporoval myšlienku európskej jednoty, ale len cez budovanie regionálnych partnerstiev, aliancií (Malá dohoda) alebo regionálnych kooperácií či federácií (najmä v strednej Európe a v povodí Dunaja).

Osuský na túto tému uverejnil v roku 1937 v americkom časopise *Foreign Affairs* zaujímavú esej o Európe a strednej Európe. Vyjadril tu aj svoje názory na československú otázku, európske národné hnutia a Spoločnosť národov. Podľa neho bola do 16. februára 1933 Malá dohoda len hrádzou postavenou proti opätovnému vzostupu zlej minulosti, ktorú definitívne odsúdila svetová vojna. Jej postupná premena na niečo pozitívnejšie a všeobecnejšie bola spôsobená výlučne tým, že Spoločnosť národov nezaujala stanovisko, ktoré nová Európa očakávala. Neúspech Spoločnosti národov mal však pre strednú Európu bezprostrednejšie politické dôsledky ako pre väčšinu ostatných častí Európy. Pre Československo bolo veľmi bolestivé rozhodovanie medzi Západom a Východom a Spoločnosť národov preto pre mladú republiku ponúkala ideálne riešenie. To sa začalo meniť po roku 1933. Keďže sa však Spoločnosť národov neukázala ako rozhodujúca sila v záležitostiach Európy, tak Malá dohoda musela z celej duše organizovať spoločné sily, aby sa jej časti zasa nestali nástrojom imperialistickej politiky v rukách niektorej veľmoci.[175]

Slovenského diplomata v práve citovanom článku najviac zaujímala budúcnosť strednej Európy a povodia Dunaja, kde žila väčšina jeho národa: „*Teraz, keď sa podunajské národy už necítili*

[175] OSUSKÝ, Štefan: Why Czechoslovakia? *Foreign Affairs*, 1st April 1937. s. 446-447.

politicky ohrozené zvonku, rýchlo pochopili hlbokú a vzdialenú príčinu svojich minulých ťažkostí a nešťastí. Žili v blaženosti a verili, že víťazstvo, ktoré zavŕšilo ich úsilie vo svetovej vojne, stačí na všetko, že navždy odstránilo ich politické nešťastia - nešťastia, ktoré boli v skutočnosti spôsobené niečím celkom iným, a to ich geografickou polohou. Vytvorenie Spoločnosti národov tento stav potvrdilo. Považovali ju za produkt novej Európy a zároveň za niečo menej ako nevyhnutnosť pre strednú Európu vzhľadom na to, že svetová vojna raz a navždy vyriešila historické konflikty, ktoré ich predtým trápili. V skutočnosti bola Spoločnosť národov pre strednú Európu nevyhnutná. (...) Spoločnosť národov tu bola práve preto, aby vyčistila atmosféru - morálne, personálne aj politicky. Pre žiadnu zo strán nebolo ponižujúce ani nečestné stretnúť sa s druhou stranou na neutrálnom území Ženevy. Žiaľ, v Ženeve sa našlo len málo štátnikov, rovnako ako ich bolo málo na mierovej konferencii, ktorí by verili, že usporiadanie strednej Európy predstavuje veľkú úlohu a veľkú príležitosť. Prevládala predstava, že problém bol vyriešený už samotným faktom, že vznikli rôzne národné štáty. (...) V prípade strednej Európy však existujú tri druhy myšlienok. Existujú predstavy, ktoré história ukázala ako neúspešné. Sú iné, ktoré sa dajú praktizovať len vtedy, ak sa človek zmieri s tým, že bude žiť nebezpečne. A napokon, pokiaľ ide o nás, existujú zdravé idey. Veľkou zdravou myšlienkou pre nás Čechoslovákov je, že krajina ako naša by mala svoje záujmy stotožniť so všeobecnými záujmami Európy... Československo sa v dôsledku svojej geografickej polohy vystavuje veľkému riziku, ak si nevyberie medzi Východom a Západom, a že nech si vyberie čokoľvek, musí sa zmieriť s tým, že bude žiť nebezpečne. Našťastie však existuje únik z tejto dilemy, ktorý spočíva v tom, že Československo sa jednoducho rozhodne stotožniť svoj záujem so všeobecným európskym záujmom. Musí sa neochvejne prikloniť k záujmom, ideám a všeobecným ašpiráciám Európy. K týmto ideám, týmto záujmom a týmto ašpiráciám musí pomôcť pritiahnuť všetkých, ktorí milujú Európu natoľko, aby prijali obete potrebné na to, aby kontinent mohol ďalej dýchať a žiť.“[176]

Obdobie medzi rokmi 1920 a 1938 bolo hviezdnym obdobím v Osuského živote, ale najkomplikovanejšie diplomatické ciele nasledovali až potom. Mníchovská dohoda z roku 1938 (dojednaná medzi Nevilom Chamberlainom, Eduardom Daladierom, Benitom Mussolinim a Adolfom Hitlerom) a následná okupácia Československa hitlerovskými nacistami v marci 1939 vyústili do zániku prvej Československej republiky. Edvard Beneš abdikoval ešte v októbri 1938 a emigroval do Spojeného kráľovstva a USA.[177]

[176] Tamže s. 470-471.
[177] MICHÁLEK, Slavomír: cit. op. s. 116-117.

Osuský však odmietol vydať československé vyslanectvo v Paríži nacistickému Nemecku a po tom, čo si udržal pozíciu československého vyslanca a ministra, začal organizovať československé diplomatické hnutie odporu. Osuský vychádzal z toho, že československé diplomatické a konzulárne misie v zahraničí stelesňovali kontinuitu demokratickej československej štátnosti aj po okupácii krajiny. Jeho hlavným cieľom bolo zorganizovanie autonómnej československej ozbrojenej sily vo Francúzsku pod francúzskym vojenským velením. Táto armáda mala pozostávať z emigrantov a príslušníkov diaspóry. Myšlienka bola podobná koncepcii československých légií počas prvej svetovej vojny. Francúzska vláda však bola k nej pred septembrom 1939 veľmi opatrná a skeptická. Situáciu komplikovalo aj napätie medzi Benešom a Osuským. Exprezident uprednostňoval vlastnú osobu ako symbol československého odboja v zahraničí, Osuský zasa preferoval ako symbol československej kontinuity sieť diplomatických misií a neskôr vládu v emigrácii.[178]

V októbri 1939 (po nemeckom útoku na Poľsko) podpísal Osuský s francúzskou vládou zmluvu o vytvorení (oficiálne: obnove) československej armády vo Francúzsku (Daladier-Osuský Agreement). Táto zmluva bola prvou bilaterálnou dohodou, ktorú Československo podpísalo s antifašistickou veľmocou. V novembri 1939 Osuský zmobilizoval československých emigrantov do národnej armády vo Francúzsku. Po páde Francúzska v júni 1940 zariadil presun práve sa formujúcich vojenských jednotiek do Spojeného kráľovstva.[179]

S podporou francúzskej vlády Osuský dúfal, že sa stane vodcom československého exilového hnutia, ale jeho ambície sa stretli s ambíciami Edvarda Beneša, ktorý sa považoval za vodcu oslobodzovacieho boja v Londýne. V novembri 1939 Beneš vymenoval Osuského za člena Československého národného výboru v Paríži a v júli 1940 za ministra československej exilovej vlády a člena Štátnej rady v Londýne, ale ich vzťahy sa pomaly zhoršovali. Zásadne sa nezhodli na otázkach organizácie a riadenia československého exilového hnutia, ďalej postavenia Slovákov v budúcom demokratickom Československu a nakoniec aj ohľadne Benešovej prosovietskej politickej orientácii. Osuský totiž dôsledne reprezentoval prozápadnú orientáciu Československa, Beneš zasa uprednostňoval skôr kompromis medzi západnou a sovietskou orientáciou.

V sporoch s Benešom Osuský využíval aj svoje právnické vzdelanie a z neho prameniacu erudíciu. Podľa českého profesora Jana Kuklíka ho možno s určitou dávkou nadsázky

[178] Tamže s. 118-121.
[179] MUSIL, Miroslav: cit. op. s. 94.

považovať dokonca za prvého kritika Benešových dekrétov. Proti koncepcii ich vydávania protestoval už na prvom zasadnutí emigrantskej vlády, na ktorej sa o tejto novej právnej norme dňa 11. októbra 1940 hovorilo. Kritizoval aj Benešovu teóriu o kontinuite jeho prezidentskej funkcie.[180]

Pre spory so svojimi kolegami Osuský postupne prestal chodiť na zasadnutia vlády. Napätie vyvrcholilo v marci 1942, keď Beneš zbavil Osuského všetkých jeho oficiálnych funkcií a vylúčil ho z československého odboja. Osuský vtedy napísal sériu kritických článkov o Benešovi a jeho dočasnej vláde, ale nakoniec skončil v politickej izolácii. Pred koncom druhej svetovej vojny žil Osuský v Anglicku už len ako súkromná osoba. Pôsobil tam ako zmluvný lektor univerzít v Cambridge a Oxforde. Mal dobré kontakty s Milanom Hodžom, ale expremiér vtedy už žil v USA a jeho vzťahy s československou vládou v emigrácii boli taktiež veľmi zlé.[181]

Slovenská otázka bola pre Osuského čoraz dôležitejšou. Ako slovenský evanjelik síce úprimne akceptoval a podporoval myšlienku československého štátu a autonomizmus Hlinkovej slovenskej ľudovej strany mu bol veľmi vzdialený. Zároveň však vnímal oba národy ako samostatné kultúrne entity. Tento postoj reprezentoval už počas prvej svetovej vojny ako zástupca Slovenskej ligy v USA. V Trianonskej zmluve, ktorú prakticky vypracoval, bol oficiálny názov nového štátu označený ako Česko-Slovensko (teda nie Československo). Tento termín však neskôr z oficiálneho používania vymizol.[182]

Osuský taktiež videl, ako sú Slováci nedostatočne zastúpení v diplomacii a centrálnej správe. Aj tieto otázky komplikovali jeho vzťahy s Benešom. Beneš nikdy nebol ochotný akceptovať slovenskú národnú autonómiu a mal odpor ku všetkým slovenským politikom. V rokoch emigrácie mal preto Osuský nie náhodou blízko k slovenským kruhom kritickým voči Benešovi, čo ešte neznamenalo mať sympatie k pronacistickému režimu Jozefa Tisa. Osuský vždy preferoval demokratické Československo ako krajinu dvoch rovnoprávnych slovanských národov. Koniec-koncov tento štát v roku 1918 aj on spoluvytváral.

Po takmer tridsiatich rokoch sa Osuský v roku 1945 vrátil do Spojených štátov, aby sa stal profesorom moderných európskych dejín na Colgate University v Hamiltone v štáte New York. Po komunistickom prevrate vo februári 1948 sa postupne zapojil do aktivít protikomunistickej

[180] KUKLÍK, Jan: Českoslovenští právnici v londýnskem exilu za druhé světové války. In: SKŘEJKEP, Michal a kol.: *Právnický stav a právnické profese v minulosti.* Praha: Havlíček Brain Team, 2007. 184. s. ISBN 978-80-903609-9-0.
[181] MICHÁLEK, Slavomír: cit. op. s. 132.
[182] Tamže s. 110-115.

emigrácie. V roku 1949 napríklad spoluzakladal *Radu slobodného Československa v USA*, potom zastával funkcie v jej výkonnom výbore. Podporoval taktiež *Rádio Slobodná Európa*, v ktorom pracoval jeho syn.[183]

Takzvaný tretí (protikomunistický) československý odboj však už nebol veľmi úspešný. Hoci sa Osuský do Československa nikdy nevrátil, pozorne sledoval jeho vývoj. Naďalej vyučoval československú politiku a medzinárodné vzťahy. Napísal mnoho článkov, esejí a vedeckých štúdií. Pádu komunistického režimu vo svojej vlasti sa však už nedočkal. lebo v roku 1973 zomrel vo Washingtone.

Z pohľadu ústavného vlastenectva je Osuský dôležitý predovšetkým preto, lebo od začiatku až do konca zostal verným stúpencom československej demokracie a zásadným odporcom totalitných režimov. V roku 1939 sa nevzdal a rozhodujúcim spôsobom pomáhal budovať základy bojujúceho antifašistického Československa. Jeho celoživotným pracovným nástrojom bola diplomacia a (prevažne) právo. Vždy sa usiloval vychádzať zo skutočnosti a v politike postupovať realisticky. Uvedomoval si význam geopolitiky a zahraničnej správy, avšak nevzdával sa ani svojich demokratických ideálov. Pomerne skoro zistil, aké nebezpečenstvo v sebe skrýva príliš blízke spojenectvo so Sovietskym zväzom, o ktorom nemal nijaké ilúzie.

Hana Gregorová (1885-1958)

Hana Gregorová pochádzala z martinskej podnikateľskej (farbiarskej) rodiny Lilgovcov, ale pomerne skoro stratila otca Jána Lilgu. Rodinnú firmu potom pevnou rukou riadila jej matka, ktorá potrebovala podporu detí.[184] Tento fakt jej spolu s rodinnými tradíciami po ukončení miestnej ľudovej a meštianskej školy neumožnil študovať, čo mladá Hana znášala veľmi ťažko. Od mlada veľa čítala, venovala sa samoštúdiu a bola aktívna aj v miestnom kultúrnom živote. Taktiež hrala ochotnícke divadlo a pokúšala sa o preklady z maďarskej a ruskej literatúry.[185]

Martinské konzervatívne prostredie však neprialo Gregorovej (vtedy ešte Lilgovej) slobodnému duchu a tomu, aby sa ako mladá žena sa usilovala o samostatné postoje. Mnohí ju považovali

[183] MUSIL, Miroslav: cit. op. s. 96.
[184] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 87.
[185] HUČKOVÁ, Dana: Za právo byť spisovateľkou. K životu a dielu Hany Gregorovej. In: *Hana Gregorová v slovenskej a českej tlači*. Zost. OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra – OČENÁŠ, Ivan. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica. 2024. s. 17-30. ISBN 978-80-8227-027-6

za *„knihami skazené dievča.“* Slovenský spisovateľ, národný politik a konzervatívny publicista Svetozár Hurban Vajanský ju dokonca hanlivo nazval pojmom *baba femina*.[186]

Z tohto dôvodu jej chvíľu hrozilo, že sa nevydá a zostane sama. Zvrat v jej živote znamenalo zoznámenie sa s vtedy už známym, od nej o jedenásť rokov starším realistickým spisovateľom a bankovým úradníkom Jozefom Gregorom Tajovským (1874-1940). Ten jej najprv posielal pokrokový časopis *Hlas*, ktorý v nej vzbudil ďalší záujem o otázku emancipácie žien. V roku 1907 sa napokon zosobášili a svojho manžela nasledovala do dolnozemského Nadlaku, kde vtedy Jozef Gregor pôsobil ako bankový úradník.[187]

Neskôr sa Gregorovci presťahovali do Prešova a v roku 1912 do Turčianskeho sv. Martina, kde sa jej manžel stal tajomníkom Slovenskej národnej strany. Vtedy boli ešte bezdetní. Jediná dcéra Dagmar sa im narodila až v roku 1916, teda počas prvej svetovej vojny, keď Tajovský musel narukovať. Na fronte však čoskoro padol do ruského zajatia a v Rusku vstúpil do československých légií. Domov sa vrátil až po vojne, chvíľu pôsobil v štátnej správe a potom sa stal vedúcim legionárskej kancelárie v Bratislave.[188]

Gregorovej život bol viac-menej rozdelený medzi dve pomerne odlišné obdobia a štátne útvary. Detstvo a mladosť prežila v trochu starosvetskom Uhorsku, svoj zrelý vek a starobu zasa v modernizujúcom sa Československu, s ktorým sa úplne stotožnila. Podmienky a atmosféra oboch spomínaných štátnych útvarov mala prirodzene vplyv aj na jej životný štýl.

Počas existencie monarchie bola Gregorová predovšetkým aktívnou ženou v domácnosti, avšak robila aj vlastné etnografické výskumy a s podporou manžela sa taktiež začala venovať vlastnej literárnej tvorbe. Písala hlavne prózu a menšie diela pre deti. Väčšinu svojich významnejších diel však Gregorová napísala až v medzivojnovom období.[189]

O tom, ako ťažko a nespravodlivo jej prvotiny prijímala vtedajšia martinská spoločnosť, svedčia spomienky Jána Hrušovského na predprevratový roztomilý, ale predsa len malomestský a veľmi klebetný Turčiansky Sv. Martin. V roku 1913 sa v meste konal zjazd mladých, ktorého

---

[186] ŠULÁK HERGIVITSOVÁ, Zuzana: Spisovateľka a feministka Hana Gregorová: rebelka, ktorá sa búrila proti konvenciám. 8. marca 2025. *Veda na dosah*. s. 1-2. https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/filologia-a-kultura/spisovatelka-a-rebelka-ktora-sa-burila-proti-konvenciam
Pozri aj https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/83150-historia-fuj-baba-femina-odplul-si-pred-nou-vajansky-hana-gregorova-burala-stereotypy-o-poslani-zien

[187] ŠULÁK HERGIVITSOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 1-2.

[188] Tamže s. 3-4.

[189] Ženy (1912), Môj svet (1920), O Zorke, čo každému svieti (1922), Kytka (1922), Pokorní ľudia (1924), Oddané srdiečka (1926), Slovenka pri krbe a knihe (1929), Zo srdca (1930), Rozprávočky z rádia (1931), Pavko v Prahe (1933), Vlny duše (1933), Čas nezastavíš (1933), Svet je tak krásny (1935), Spomienky (1979).

sa zúčastnili aj manželia Gregorovci. Pani Hana len nedávno predtým literárne debutovala, ale mnohí Martinčania si mysleli, že sa chváli cudzím perím, lebo jej prózy pod jej menom vlastne napísal jej manžel. Viacerí z nich to aj otvorene zdôrazňovali. *„Tým sa vykľulo šidlo z vreca. Starí pochybovali o autorstve Hany Gregorovej, a to len preto, že mala za muža spisovateľa. Boli presvedčení, že knižku napísal Jožko Gregor, aby sa i jeho manželke ušlo trošku slávy... A začalo sa veľké upodozrievanie, veľké šuškanie na všetky strany. Boli to predovšetkým niektoré martinské paničky, ktoré najhorlivejšie útočili proti autorstvu Hany Gregorovej. Nemohli jej odpustiť mladosť, krásu i spisovateľské nadanie, ako aj to, že pochádzajúc z remeselníckeho rodu (po meči), svojou náhlou spisovateľskou slávou povýšila sa nad ne, ženy z „lepších“ rodín, manželky advokátov, bankových úradníkov a podobných spoločenských veličín.“*[190]

Gregorová pritom nebola prvá slovenská spisovateľka, lebo cestu jej kliesnili také osobnosti ako Elena Maróthy-Šoltésová, Terézia Vansová a Božena Slančíková-Timrava, ktoré boli od nej približne o generáciu staršie. Išlo o dcéry alebo manželky vidieckych evanjelických kňazov, čo determinovalo ich miesto v spoločnosti. Literárne už mohli tvoriť, mohli vystupovať publicisticky a byť aktívne v dobročinnej a národnej kultúrnej sfére. Mnohým otázkam, ktoré zaujímali spoločensky aktívne ženy vo vyspelejšej časti Európy a vo väčších mestách Uhorska sa však v malom slovenskom prostredí nemohli venovať. Tento stav väčšina z nich aj akceptovala. Práve mladá, energická, nespokojná a trochu nespútaná Gregorová bola tou výnimkou, ktorá začala meniť túto tradíciu. To bol svojím spôsobom jej hlavný prínos do vtedajšieho slovenského spoločenského života.[191]

Iné možnosti jej poskytlo medzivojnové Československo, kde jednak spolu s manželom patrili k slovenskej spoločenskej elite, a jednak išlo o úplne zmenenú a emancipácii žien viac naklonenú dobu. Prvé ženy sa objavili v dočasnom Revolučnom národnom zhromaždení a čoskoro dostali aj aktívne a pasívne volebné právo. V parlamentných voľbách mohli najprv participovať v roku 1920. Na konzervatívnom Slovensku mali paradoxne najväčšie obavy z nových politických možností žien práve pročeskoslovenské a pokrokovejšie občianske sily. Vtedajší minister pre správu Slovenska Vavro Šrobár spolu s Milanom Hodžom, neskôr obaja

[190] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 93-94.

[191] Určitý medzistupeň predstavovala Ľudmila Podjavorinská, ktorá bola pred prvou svetovou vojnou v mnohých ohľadoch konzervatívnejšia (anti-emancipačná) než spomínané dámy, avšak v roku 1918 sa rýchlo zradikalizovala a presadzovala väčšie zapojenie slovenských žien do politického života. Napríklad v tlači požadovala, aby ženy mali svoje volené zástupkyne vo vznikajúcich miestnych pobočkách SNR. Pozri HANULA, Matej: Ženy a politika na medzivojnovom Slovensku. Nezáujem či nepriazeň zo strany mužov? In: KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol.: *Z monarchie do republiky*. Bratislava: VEDA – HU SAV, 2022. s. 95.ISBN 978-80-224-2001-3

čelní predstavitelia agrárnikov dokonca uvažovali o osobitnom volebnom zákone pre východnú časť republiky, lebo sa obávali vplyvu kňazov na ženský elektorát. Naopak, volebnú rovnoprávnosť žien práve z tohto dôvodu presadzovali ľudáci a v rámci svojho dôsledného emancipačného programu aj slovenskí sociálni demokrati. Nakoniec prevážil ich hlas a potreba unifikovanej úpravy pre celú republiku, čo bolo pre ženy na Slovensku podstatne výhodnejšie.[192]

Avšak rok 1920 nebol len začiatkom politickej slovenských emancipácie žien, ale aj jej vrcholom. Vtedy totiž dostali v rámci politických strán najväčšie možnosti pre agitáciu a verejné vystúpenia, a časť z nich sa dostala aj na kandidátne listiny. Ich výsledky boli napriek tomu veľmi obmedzené. Prvou poslankyňou celoštátneho parlamentu zo Slovenska bola ešte pred prijatím novej ústavy a volebnej legislatívy robotníčka Irena Káňová z Banskej Štiavnice, ktorá v slovenskom klube nahradila Alicu Masarykovú, dcéru prezidenta Masaryka. Ostatní členovia klubu ju nechceli akceptovať – oficiálne preto, lebo mala podľa nich blízko k boľševickému krídlu sociálnej demokracie, ale veľmi pravdepodobne aj pre jej pôvod a pohlavie.[193]

O počiatočných ťažkostiach žien v celoštátnej parlamentnej politike svedčí hlavne to, že v medzivojnovom období boli na Slovensku do pražského Národného zhromaždenia zvolené len dve ženy: vrútocká učiteľka Anna Sychravová v roku 1920 a Gizela Kolláriková v roku 1925. Sychravová sa do parlamentu dostala z kandidátnej listiny sociálnej demokracie, Kolláriková už za komunistov. Obe teda patrili k emancipačnej ľavici. Určitým paradoxom bolo to, že ani jedna z nich sa nepovažovala za Slovenku – Sychravová bola totiž českej národnosti a Kolláriková mala maďarské povedomie. Tu si treba uvedomiť aj fakt, že ľudáci, ktorí mali pomerne výrazný ženský elektorát, ženy nedávali na svoju kandidátnu listinu, trochu modernejší a čiastočne stredno-stavovskí agrárnici síce áno, ale len na posledných, skoro nezvoliteľných miestach.[194]

Najväčší priestor poskytovali ženám vo svojich straníckych štruktúrach agrárnici, čo pravdepodobne súviselo s ich už spomínaným stredno-stavovským a do určitej miery aj roľnícko-meštianskym charakterom. K nim a k sociálnym demokratom patrila totiž väčšina československy orientovanej demokratickej inteligencie. Išlo však často skôr síce o reprezentatívne, ale zároveň druhoradé pozície. Predsedníčkou ženského odboru pri okresnej

[192] Tamže s. 95-96.
[193] Tamže s. 96.
[194] Tamže s. 99-101.

organizácii agrárnej strany v Bratislave bola napríklad manželka senátora Jána Bottu, ktorý je slovenskej verejnosti známy skôr ako básnik Ivan Krasko. Manželky poslancov stáli aj na čele ženských odborov agrárnej strany v Senci alebo v Trnavskom okrese. Podobná bola situácie aj vo vzdialenejších regiónoch a na miestnej úrovni. Pre spomínané dámy však táto aktivita mala skôr spoločenský a menej už politický význam, a zväčša týmto smerom neviedla cesta ku skutočnej politickej kariére.[195]

Spomínaný stav potvrdil, že spoločensky aktívne ženy mali napriek mnohým pozitívnym zmenám aj v demokratickom Československu ešte za čo bojovať. Slovensko v tomto smere zaostávalo aj za susednými krajinami. To všetko otváralo pole pôsobnosti aj pre Gregorovú, ktorá síce nemala priame politické ambície, ale veci verejné ju vždy zaujímali. Okrem toho nemala umelecky ďaleko od literárnej dokumentaristiky, o čom svedčí napríklad jej próza *Slovenka pri krbe a knihe* z roku 1929. Tu spracovala život a dielo významných Sloveniek, ktoré pôsobili pred ňou v rozličných sférach národného života. Blízko mala aj k novinárskej činnosti. Po konci prvej svetovej vojny a vyhlásení prvej Československej republiky, ale ešte pred návratom manžela z Ruska, začala v roku 1919 Gregorová pôsobiť v Košiciach ako redaktorka novín *Slovenský východ*.[196] Pomerne skoro však dostala ponuku od profesora Jaroslava Vlčka, aby pracovala na slovenskom oddelení pražského ministerstva školstva a osvety. Ponuku pracovať v Prahe s radosťou prijala. Vďaka tejto možnosti sa Gregorová – hoci i nakrátko – stala jednou z prvých štátnych úradníčok v slovenskej histórii.[197]

Prahu mala Gregorová veľmi rada a uvažovala, že tam zostanú aj po návrate manžela z Ruska. Nakoniec však zakotvili v Bratislave, kde sa postupne všetky ich tri domácnosti stali centrami, resp. salónmi slovenského kultúrneho života. Ich srdečnú domácnosť navštevovali domáci i zahraniční autori s rozličným svetonázorom a umeleckého smerovaním, dokonca niektorí z nich po istý čas aj bývali (napríklad Fraňo Kráľ).[198] Gregorová bola vedúcou *Literárnej sekcie Umeleckej besedy,* ktorú spolu s manželom v Bratislave zakladali. Okrem toho sama bola literárne činná a väčšina jej diel sa zrodila práve v tomto období.[199]

V tomto období sa pani Hana nevyhýbala ani politike. Bola nadšenou stúpenkyňou vzniku demokratickej prvej republiky a jej prvého prezidenta Tomáša Garrigue Masaryka, mala však

[195] Tamže s. 102.
[196] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 186.
[197] HUČKOVÁ, Dana: cit. op. s. 17-30.
[198] Tamže s. 17-30 a ŠULÁK HERGIVITSOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 3-5.
[199] BISTÁROVÁ, Lucia: Ženy, ktoré menili Slovensko – Hana Gregorová. https://slovakiana.sk/clanky/680996444

aj silné sociálne cítenie a hlavne sa od 30. rokov 20. storočia veľmi obávala nástupu autoritatívnych, nedemokratických a fašistických tendencií.[200] Na *Kongrese slovenských spisovateľov* v Trenčianskych Tepliciach v roku 1936 dokonca požadovala väčšiu spoločenskú angažovanosť v detskej literatúre. Tá mala byť podľa jej názoru viac tendenčná, protifašistická, antimilitaristická a celkovo zameraná proti rasovým a iným predsudkom. Tieto myšlienky dnes znejú zvláštne, ale treba si uvedomiť čo nasledovalo o niekoľko rokov neskôr: agresia, druhá svetová vojna, holokaust a iné masové vraždenia. V tomto kontexte je asi potrebné inak vnímať spoločensko-aktivistický postoj slovenskej spisovateľky.

Politický aktivizmus bol v spomínanom krízovom desaťročí pred vypuknutím druhej svetovej vojny celkovo veľmi intenzívny. Aj Gregorová podpísala *Manifest slovenských spisovateľov* proti streľbe do demonštrujúcich poľnohospodárskych robotníkov v Košútoch 25. mája 1931, trochu neskôr v roku 1934 aj *Manifest československých spisovateľov* s výzvou k obrane proti útoku fašistov, a nakoniec výzvu Obce československých spisovateľov *K svědomí světa!* z 9. septembra 1938. Manžel ju aj v týchto aktivitách podporoval, dokonca na protest voči jej vylúčeniu z *Umeleckej besedy Slovenska* v roku 1932 odtiaľ taktiež vystúpil.

Gregorová bola napriek Tajovského legionárskej minulosti a kritickému postoju k ruským boľševikom vtedy tiež členkou *Spoločnosti pre kultúrne a hospodárske styky so ZSSR* a v druhej polovici 30. rokov 20. storočia agilnou recenzentkou kníh o živote v sovietskom Rusku v časopise *Slovenské smery*. Tieto jej aktivity veľmi pravdepodobne súviseli s jej antifašizmom a protiľudáckym postojom.[201]

Po vzniku samostatného slovenského štátu Gregorová chcela odísť do Prahy za dcérou, ale podarilo sa jej to až po manželovej smrti v roku 1940. Nový ľudácky režim ich totiž nemal príliš v láske, a tento vzťah bol vzájomný. Odvtedy až do konca svojho života už žila v Prahe, blízko dcéry a vnúčat. Počas vojny sa zapojila do protifašistického odboja československých občianskych žien.[202] Posielala správy o dianí v Protektoráte Čechy a Morava na Slovensko, ktoré sa odtiaľ potom často dostali do Londýna. Inak so *Ženskou národnou radou* Františky Plamínkovej mala kontakty už skôr, takže časť jej odbojových známych vzišla práve z tohto okruhu pražských žien. Po vojne už mala svoj vek, avšak primerane svojej povahe a energii sa ešte po určitý čas angažovala v mierovom hnutí.

[200] ŠULÁK HERGIVITSOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 4-5.
[201] HUČKOVÁ, Dana: cit. op. s. 17-30.
[202] GATIALOVÁ, Eva a aspekťáčky : Hana Gregorová. Prvá slovenská feministka. *ASPEKTin Feministický webzin*. 2018. https://www.aspekt.sk/aspektin/vsetko/hana-gregorova

Hanu Gregorovú možno považovať nielen za modernistickú spisovateľku, ale aj za jednu z prvých predstaviteliek slovenského ženského aktivizmu a feminizmu.[203] Nebola síce prvou slovenskou spisovateľkou, ale jej predchodkyne Elena Maróthy-Šoltésová, Terézia Vansová a Božena Slančíková Timrava boli spoločensko-politicky predsa len viac v ústraní, a s výnimkou posledne menovanej menej išli do otvorených konfliktov. Viac sa taktiež držali literárnej činnosti.

Gregorová taktiež nemala – od už spomínanej verejnej správy – na Slovensku ani iné profesionálne prvenstvo. Nebola teda prvou slovenskou poslankyňou, ani prvou vyštudovanou učiteľkou, právničkou alebo advokátkou na Slovensku. Tu si treba uvedomiť, že nemala ani vyššie vzdelanie. V týchto oblastiach mali preto prvenstvo skôr ženy o niečo mladšie, ktoré študovali a potom sa odborne presadili v medzivojnovom období.

Zrejme prvou študentkou práva na území dnešného Slovenska a hlavne prvou do zoznamu advokátov zapísanou ženou (v roku 1931) bola napríklad Alžbeta Czieglerová, neskôr Wildmannová z Košíc (1901-1944). Pochádzala z učiteľskej rodiny, maturovala vo svojom rodnom meste v roku 1919 a štúdium začala ešte na ešte nezrušenej košickej (maďarskej) právnickej akadémii, ale diplom už získala v Bratislave na práve založenej Univerzite Komenského. Potom pôsobila ako advokátka v rodnom meste a neskôr sa spolu s manželom stali obeťou holokaustu.[204]

Aj druhá slovenská advokátka pochádzala z juhu Slovenska. Edita Helena Neubergerová sa narodila v roku 1904 v Šahách a absolvovala bratislavskú Univerzitu Komenského. Po získaní diplomu a absolvovaní praxe pôsobila v Bratislave. Počas vojny bola pre svoj pôvod pravdepodobne taktiež deportovaná, ale vojnu prežila a vo svojej práci pokračovala aj po vojne a to v mestách Komárno, Šahy a Štúrovo. Vymazaná zo zoznamu advokátov bola v roku 1948 na vlastnú žiadosť.[205]

Gregorová mala od spomínaných starších slovenských spisovateliek trochu iný vek, odlišnú povahu a svojím spôsobom aj lepšie rodinné zázemie. Jozef Gregor Tajovský bol veľmi tolerantný manžel, ktorý si svoju manželku vážil a podporoval ju skoro vo všetkých jej aktivitách, často aj napriek názorom svojho konzervatívnejšieho okolia.[206] Netreba zabudnúť

[203] GATIALOVÁ, Eva, a aspekťáčky: cit. op. s. 1-5.
[204] GAJDOŠOVÁ, Martina – KERECMAN, Peter: *Prvé ženy v slovenskej advokácii*. Bratislava: Veda, 2015. s. 108-112. ISBN 978-80-224-1430-2.
[205] Tamže s. 112-113.
[206] ŠULÁK HERGIVITSOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 3-5.

ani na to, že Gregorová veľkú časť svojho života prežila už v podmienkach prvej republiky a hlavne vo väčších mestách (Bratislava a Praha).

Zároveň Gregorová napriek názorom mnohých súdobých slovenských mužov nikdy nebola radikálkou a uvažovala skôr v dimenziách rovnováhy, rovnoprávnosti a vzájomného doplňovania sa mužov a žien. Jej spoločenský aktivizmus taktiež nikdy nebol jednorozmerný, zameraný len na práva žien, ale rovnako ju zaujímali aj otázky demokracie, sociálnych práv a boja proti autoritatívnym až fašizujúcim tendenciám. V každom prípade v rámci vtedajšej slovenskej spoločnosti jej postoje znamenali veľký zlom. Nešlo síce o právničku, úradníčku a ani aktívnu političku, ale svojim aktívnym životom a konkrétnymi činmi sa Gregorová taktiež zaradila medzi hrdinov práva, ponímaného minimálne ako prostriedok boja za emancipáciu marginalizovaných skupín a proti svojpráviu privilegizovaných osôb. Jej občianske postoje a názory v súčasných komplikovaných časoch znovu nadobúdajú na aktuálnosti.

Imrich Karvaš (1903-1981)

Imrich Karvaš sa narodil v malej dedine Varšany pri Leviciach, ktorá je dnes ako Kalinčiakovo už súčasťou spomínaného okresného mesta. Jeho otec, ktorý si ho však právne osvojil až o niečo neskôr, tam pôsobil ako notár. Do ľudovej školy chodil v blízkom Pukanci, avšak väčší vplyv na jeho študentské dozrievanie mali mestečká Holíč a Skalica. Jeho rodina sa na Záhorie totiž presťahovala, keď mal Imrich ešte len sedem rokov.[207]

V roku 1913 začal Karvaš študovať na reálnom osemročnom gymnáziu v Skalici, ktoré ukončil už počas existencie prvej Československej republiky. Skalické prostredie mu uľahčilo emocionálne sa stotožniť s novým štátom a česko-slovenskou identitou. Tradične silné postavenie tu mal slovenský muž „pražského októbrového prevratu“ Vavro Šrobár,[208] prvý minister pre správu Slovenska a veľký zástanca myšlienky československej jednoty.

Zo Skalice viedla Karvašova cesta v roku 1921 na práve založenú Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, ktorú ukončil ako jeden z prvých absolventov v roku 1926. Počas štúdií si musel privyrábať a už v rokoch 1923 až 1925 pracoval ako úradník na dekanáte Lekárskej fakulty UK. Zároveň sa pomerne skoro stal aj predsedom študentského spolku *Právnik* a vytvoril si dobrý vzťah s profesorom rímskeho práva Otakarom Sommerom a profesorom národohospodárskej vedy Cyrilom Čechrákom. Po získaní právnického diplomu dostal na fakulte miesto asistenta profesora Karla Laštovku, ktorý predtým založil *Seminár*

[207] ZIMKOVÁ, Emília: Univerzitný profesor Imrich Karvaš. Biatec (NBS) ročník 21., 2013, 3. číslo, s. 30-31.
[208] Šrobár sa ako jediný Slovák zúčastnil na preberaní moci Národným výborom v Prahe dňa 28. októbra 1918.

československého práva finančného. Ten od roku 1930 viedol už mladý Karvaš, ktorý sa už v roku 1929 habilitoval a stal súkromným docentom. Predtým ešte absolvoval študijný pobyt vo Francúzsku. Mimoriadnym profesorom sa stal už v roku 1934. Jeho vedecko-pedagogická kariéra teda postupovala veľmi rýchlo.[209]

Karvašove študentské roky pripadli na obdobie povojnovej hospodárskej krízy a preto ho čoraz viac začali zaujímať otázky národného hospodárstva. Akceptoval Československo, ale bol si vedomý aj nepriaznivého postavenia Slovenska v novom štáte. Najväčší vplyv na jeho myslenie mali názory významného českého profesora národného hospodárstva a neskôr ministra financií Karla Engliša, ktorý bol stúpencom cieľavedomej hospodárskej politiky a prehlbovania úlohy štátu v ekonomike. Začínajúci národohospodár Karvaš taktiež neodmietal úlohu štátnych úradov v hospodárstve, avšak od pražských ústredných ministerstiev očakával väčšie zohľadnenie slovenských osobitostí. To ho neskôr priviedlo k slovenskému regionalizmu, ktorý mal hlavné zázemie v slovenských agrárnických kruhoch vedených Milanom Hodžom.

Spolu so svojím priateľom a kolegom Petrom Zaťkom sa v súvislosti s týmto angažoval v projekte *Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi (NÁRUS)*, kde bol v rokoch 1932-1938 generálnym tajomníkom. Z tejto inštitúcie sa stalo neskôr celoslovenské centrum regionalistického hnutia pod názvom Národohospodárske ústredie Slovenska. Veľa sa tu zaoberali následkami veľkej hospodárskej krízy pre Slovensko a usilovali sa ovplyvniť celoštátnu ekonomickú politiku v záujme zlepšenia postavenia jej východnej časti. Vtedy sa pod vplyvom krízy aj československá hospodárska politika začala odkláňať od liberálnych princípov a viac sa zdôrazňovalo plánovanie a štátne zásahy do hospodárstva. Tieto myšlienky neboli vzdialené ani Karvašovi, ktorý inak popri svojom univerzitnom zamestnaní zastával aj rozličné pozície v ekonomickej sfére. Krátko po získaní diplomu sa stal tajomníkom *Bratislavskej priemyselnej a obchodnej komory*, založil a redigoval prvý slovenský ekonomický časopis *Hospodárske rozhľady* a v rokoch 1930 až 1933 bol už tajomníkom *Zväzu slovenských bánk.* Stal sa aj členom *Poradného zboru pre otázky hospodárske* pri vláde. Odtiaľto už nemal ďaleko k vyššej politike.

V rámci prvej Československej republiky mal politicky Karvaš najbližšie k pročeskoslovenským demokratickým a zväčša i vládnym stranám. O tom svedčia jeho kontakty s regionalistami, za ktorými stáli väčšinou slovenskí agrárnici, ako aj rozličné poradné pozície v Prahe. V rokoch 1936 až 1938 zastával napríklad funkciu viceprezidenta Exportného

[209] ZIMKOVÁ, Emília: cit. op. s. 30-31.

ústavu v Prahe, kde bol prezidentom ním obdivovaný Karel Engliš.[210] Cudzia mu však nebola ani ľavica, aspoň jej demokratické časti. Ako ekonóm si taktiež uvedomoval širšie európske a svetové súvislosti. Akceptoval aj medzinárodné projekty vlády Milan Hodžu, ktoré sa vzťahovali na stredoeurópsku ekonomickú spoluprácu podunajských štátov. V roku 1935 sa zúčastnil aj štvrtého kongresu Paneurópskej únie vo Viedni.[211]

Ministrom bez kresla sa Karvaš v Prahe stal až v období mníchovskej krízy. Najprv bol za ministra vymenovaný 24. septembra 1938 v prvej vláde generála Jana Syrového. V jeho druhej vláde vymenovanej 4. októbra sa stal ministrom priemyslu, obchodu a živností. Vtedy už musel riešiť problémy súvisiace so stratou pohraničných území. Pozíciu v poslednej československej vláde však už odmietol, ale nemal záujem ani o návrat na Slovensko. Karvaš sa totiž ešte v roku 1928 oženil s Helenou Růžičkovou, dcérou českého profesora a neskôr dekana bratislavskej Lekárskej fakulty Stanislava Růžičku.[212] Zároveň v jeho prípade vždy išlo o osobu bytostne spätú s demokratickým Československom, ktorá nemala výraznejšie kontakty v prostredí slovenských autonomistov. V Prahe sa pripravoval na ďalšiu univerzitnú kariéru. Pražskú profesúru mu odsúhlasili začiatkom marca 1939, teda len niekoľko dní pred okupáciou.

Po 15. marci 1939 sa Karvaš spolu s rodinou rozhodol pre návrat na Slovensko, ktoré zatiaľ nebolo ešte obsadené. Vtedy osobne dostal ponuku od Jozefa Tisa, aby sa stal predsedom novozaloženej *Slovenskej národnej banky (SNB).* Tiso si prirodzene bol vedomý jeho československých väzieb a demokratického zmýšľania, ale rodiaci sa slovenský štát nutne potreboval ekonomických odborníkov, ktorých väčšina mala podobné myslenie ako Karvaš. Na jeseň 1939 ako vysoký štátny úradník vstúpil síce do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty (HSĽS-SSNJ), ktorá fungovala ako štátostrana. Išlo však skôr o formálne členstvo. Povedané slovami Zuzany Tomovej *„Vzhľadom na svoje názory, ako aj verejné aktivity spred roka 1939 patril I. Karvaš k skupine národohospodárov a politikov, ktorí vládny režim v zásade iba tolerovali a sami ním boli tolerovaní.“*[213] Pritom v jeho prípade išlo asi o najvyššie postavenú osobnosť tohto typu, lebo okrem pozície predsedu národnej

[210] KARVAŠ, Imrich: *Moje pamäti (v pazúroch gestapa).* Bratislava: NVK International, 2017. s. 200. ISBN 978-808-951-44-89.
[211] TOMOVÁ, Zuzana: Imrich Karvaš. In: *Dejiny Právnickej fakulty Univerzity Komenského III*. Eds.: GREGOR, Martin – LYSÝ, Miroslav – MARTINCOVÁ, Lenka. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského. 2023. s. 276. ISBN 978-80-7160-648-2.
[212] GAJDOŠOVÁ, Martina – KERECMAN, Peter: cit. op. s. 31.
[213] TOMOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 278.

banky bol od roku 1942 aj predsedom *Najvyššieho úradu pre zásobovanie*. Cez tento post sa aj formálne stal členom vojnovej slovenskej vlády.

Významný slovenský právnik a národohospodár sa teda napriek svojmu demokratickému a pročeskoslovenskému zmýšľaniu v roku 1939 stal ako odborník – na základe prosby samotného Jozefa Tisa – jednou z hlavných osobností riadiacou ekonomický život prvej Slovenskej republiky. Karvaš vtedy pomáhal budovať hospodársku a finančnú infraštruktúru nového štátu, zabezpečiť jeho menu, ako aj nadobudnúť devízové a zlaté štátne rezervy. Jeho situácia nebola ľahká, lebo Slovensko existovalo v tieni nacistického Nemecka a v režime vojnovej ekonomiky. Na druhej strane vojna spôsobila aj určitú hospodársku konjuktúru s pozitívnym vplyvom na reindustrializáciu krajiny. Karvaš pritom tradične už aj predtým podporoval politiku zintenzívnenia industrializácie Slovenska.[214]

Vo svojich pozíciách sa Karvaš od začiatku pokúšal minimalizovať straty vojnového Slovenska, zabrániť odvozu jeho zdrojov do zahraničia a po roku 1943 taktiež pomáhal finančne a materiálne zabezpečiť SNP. Osobne taktiež s pomocou výnimiek a rozličných potvrdení, prípadne zamestnávania v štátnej ekonomickej sfére pomáhal mnohým prenasledovaným osobám. Týmto prirodzene osobne veľa riskoval, lebo jeho kroky a názory neboli tajomstvom pre Nemcov a ani pre jeho domácich protivníkov.[215]

Karvaš trvale udržiaval styky s pročeskoslovenským demokratickým odbojom združeným hlavne okolo osoby Vavra Šrobára, dlho bol v kontakte aj so Štefanom Osuským a napokon nadviazal kontakty aj s komunistickou časťou odboja (napríklad s Gustávom Husákom alebo so svojím bývalým spolužiakom advokátom Vladimírom Clementisom). So skupinou okolo Šrobára pripravili aj podporné memorandum pre exilovú vládu v Londýne. Vedel o Vianočnej dohode dvoch krídiel slovenského odboja a založení tretej Slovenskej národnej rady. Na jar roku 1944 začal spolu so Zaťkom aj s ekonomicko-finančnými prípravami povstania. Na neskoršie povstaleckú územie v strede Slovenska napríklad presunuli finančné rezervy a hmotné zásoby na mesiace vopred. Situáciu a utajenie týchto aktivít uľahčovalo aj to, že v hospodárskej správe krajiny pracovalo vďaka Karvašovi mnoho podobne, skôr demokraticky zmýšľajúcich ľudí.[216]

[214] ZIMKOVÁ, Emília: Univerzitný profesor Imrich Karvaš. *Biatec* (NBS) ročník 21., 2013, 3. číslo, s. 30-31.
[215] Tamže s. 30-31.
[216] TOMOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 280.

Po vypuknutí povstania v auguste 1944 ho Gestapo zatklo, vypočúvalo a do konca vojny držalo v zajatí. Najhoršie bolo obdobie vo väzení Moabit v Berlíne, kde ho už aj fyzicky mučili, čo výrazne podlomilo jeho zdravie. Svoje odbojové aktivity popieral a nepriznal svoju vinu. Mimoriadny súd SS ho odsúdil na trest smrti obesením, ale ju nevykonali. Do určitej miery mal ešte postavenie „zvláštneho väzňa".[217] Na príkaz Heinricha Himmlera podobných väzňov začali v apríli 1945 presúvať na juh Nemecka, kde bol nakoniec oslobodený spojeneckými vojakmi. Po zotavení na talianskom ostrove Capri sa vrátil domov do Bratislavy k svojej rodine.[218]

Po oslobodení v roku 1945 a uznaní jeho odbojových zásluh sa mohol vrátiť k svojej pôvodnej pedagogickej profesii a určitý čas bol i dekanom právnickej fakulty (1947-1948). Podobne ako mnohí iní bývalí prominenti predchádzajúceho režimu však aj on musel prejsť konaním pred Národným súdom v Bratislave, ktorý ho 22. novembra 1946 zbavil obvinení. V jeho prospech vypovedali mnohí občiansko-demokratickí i komunistickí politici. Už koncom októbra toho roku bol napríklad vymenovaný za poradcu pre hospodársku obnovu Slovenska, čiže o jeho oslobodení sa veľa nepochybovalo.[219]

Nastupujúci komunistický režim, ktorý Karvaš skutočne odmietal, na neho však „nezabudol" a to napriek tomu, že nechcel odísť do exilu. Ako málo významných osobností tých čias bol dokonca dvakrát odsúdený a väznený. Najprv ho komunistické bezpečnostné orgány vyšetrovali na základe obvinenia z kontaktov so Západom. Vtedy ho súd odsúdil „len" na poldruharočné väzenie. Existenčne postihli taktiež jeho rodinu, ktorá spadala pod smutne známu akciu B a musela sa vysťahovať z hlavného mesta. Karvaš dlho dostával len invalidný dôchodok a až neskôr sa zamestnal práve vo Zväze invalidov. To mu umožnilo návrat z Tatier do Bratislavy. Znovu ho zatkli v roku 1958 a obvinili z trestného činu vyzvedačstva a velezrady. Išlo o širšiu akciu voči osobám z bývalého občianskeho odboja, napríklad konanie bolo vedené aj voči Zaťkovi. Karvaš už nevydržal nátlak a priznal sa k vine. Následne ho odsúdili k strate slobody na 17 rokov. V rámci amnestie prezidenta republiky ho však v roku 1960 pustili na slobodu, ale obvinenia zostali v platnosti. Ich časť zrušil súd v roku 1964, ale

[217] O tomto období jeho života pozri SCHVARC, Milan – HALLON, Ľudovít: *Kauza Karvaš: štúdie a dokumenty k zatknutiu, zavlečeniu a internácii guvernéra Slovenskej národnej banky na území Nemeckej ríše 1944/1945.* Bratislava: Historický ústav, Prodama, 2014. s. 9-21.
[218] TOMOVÁ, Zuzana: cit. op. s. 280-281.
[219] Tamže s. 281.

úplne boli zrušené až v apríli 1969. Vtedy ho symbolicky rehabilitovala Právnická fakulta. Svoje posledné, už relatívne pokojné roky prežil v Bratislave počas normalizácie.[220]

Imrich Karvaš mal skutočne pozoruhodný a zároveň tragický osud, ktorý predstavuje jeden z najzaujímavejších príbehov slovenského ústavného vlastenectva. Odborník, ktorý sa dostal na prehováranie vedúcich osobností štátu do vysokej politiky, v nej prirodzene musel urobiť rozličné kompromisy. Napriek tomu, ako aj komplikovanej dobe sa vždy pokúšal konať jednak v záujme Slovenska, a jednak v záujme demokraticko-humanistických ideálov, ktorým sa dlhodobo nespreneveril. Ich základy si osvojil ešte v čase existencie demokratickej prvej Československej republiky, a nevzdal sa ich ani počas Slovenského štátu a neskôr za vlády komunistov. Zároveň išlo napriek vysokej vedeckej erudícii o osobnosť vyložene praktickú, ktorá neutekala pred realitou len do sféry vysokých ideálov. Z tohto aspektu ho skutočne možno považovať za hrdinu práva vo veľmi zložitom slovenskom 20. storočí.

Miroslav Kusý (1931-2019)

Ľavicový, neskôr liberálny filozof, ľudsko-právny aktivista, politik a signatár Charty 77 Miroslav Kusý sa narodil v bratislavskej robotníckej rodine. Jeho otec bol dokonca za roznášanie komunistických letákov počas prvej Slovenskej republiky uväznený. Po druhej svetovej vojne a maturite na bratislavskom gymnáziu v roku 1950 sa mladý Kusý taktiež stotožnil s myšlienkami komunizmu, čo neskôr nikdy nepopieral. V rokoch 1950 až 1952 študoval najprv na vtedajším režimom preferovanej, teda i prestížnej Vysokej škole politických a hospodárskych vied, ktorú však čoskoro zrušili. Štúdiá marxistickej filozofie preto dokončil v roku 1954 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity.[221]

Kusý do roku 1957 zostal v Prahe, kde pracoval ako referent ministerstva školstva. Potom dostal ponuku vyučovať filozofiu na Filozofickej univerzite Univerzity Komenského v Bratislave, kde najprv pôsobil na *Katedre dejín filozofie a logiky*, ktorá sa neskôr transformovala na *Katedru dejín historického materializmu*. Zaujímala ho hlavne teória poznania. Na univerzite prešiel klasickým univerzitným kariérnym postupom a v roku 1967 sa napokon stal univerzitným profesorom.

[220] Tamže s. 282-283 a ZIMKOVÁ, Emília: Univerzitný profesor Imrich Karvaš. *Biatec* (NBS) ročník 21., 2013, 3. číslo, s. 30-31.
[221] RUŽIČKA, Ondrej: Miroslav Kusý. In: *Dejiny Právnickej fakulty Univerzity Komenského III*. Eds.: GREGOR, Martin – LYSÝ, Miroslav – MARTINCOVÁ, Lenka. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského. 2023. s. 317. ISBN 978-80-7160-648-2.

K vytriezveniu z ideológie i každodennosti komunistického režimu, prípadne stalinizmu u Kusého došlo postupne. Naďalej však zostal verný ľavicovým ideám a stotožnil sa s programom reformného komunizmu. V roku 1968 sa dokonca stal vedúcim ideologického oddelenia ÚV KSS. Vtedy svoj osud dočasne spojil s obnovenou kariérou Gustáva Husáka, avšak vpád vojsk Varšavskej zmluvy do Československa všetko zmenil. Kusý totiž naďalej svoj osud spájal s reformným dubčekovským kurzom „socializmu s ľudskou tvárou“. V roku 1969 bol preto odvolaný zo straníckej pozície a v marci 1970 i z univerzity. Pôvodne pracoval v úzadí ako dokumentarista *Novinárskeho študijného ústavu*. Publikovať však nemohol a preto sa popri zamestnaní venoval prekladateľskej činnosti a pracoval aj pre Slovenskú televíziu. Táto jeho činnosť sa však v roku 1975 prevalila. Jeho ústav vtedy taktiež zlúčili so Slovenským úradom pre tlač a informácie, ktorý Kusý musel opustiť. Následne sa zamestnal ako referent pre filozofickú literatúru v bratislavskej *Univerzitnej knižnici*. Stále však išlo o relatívne pokojné zamestnanie.[222]

Začiatkom roku 1977 však Kusý ako jeden z prvých (a ako neskôr vysvitlo nemnohých) Slovákov podpísal vyhlásenie *Charta 77*, v ktorom jeho signatári požadovali od československého komunistického režimu aspoň dodržiavanie vlastných zákonov a sľubov z Helsinskej bezpečnostnej konferencie v roku 1975. Tento dokument vtedy považoval za legitímnu nátlakovú akciu, neprekračujúcu zákon.[223]

Dôsledkom svojho podpisu bol okamžite prepustený zo zamestnania a odvtedy až do pádu komunistického režimu sa mohol zamestnať už len ako manuálny robotník, aj to len ťažko a pod neustálym dozorom štátnej bezpečnosti. Fyzická a manuálna práca v rozličných firmách a družstvách mu našťastie nerobila problém, bol na ňu zvyknutý z detstva a ako neskôr povedal v jednom rozhovore, dokonca ho bavila.[224]

Kusého situácia bola totiž špecifická v tom, že na Slovensku Chartu 77 pôvodne podpísalo len veľmi málo oponentov režimu. Išlo totiž predovšetkým o pražskú akciu tamojších občianskych a reformno-komunistických intelektuálov. Doma slovenskí chartisti nemali teda veľa druhov a okamžite sa všetci dostali do pozornosti bezpečnostných zložiek. Zo známejších intelektuálnych osobností dlho išlo len o spisovateľa Dominika Tatarku a historika Jána Mlynárika, ktorý však nežil na Slovensku. Podstatne neskôr sa pridala aj spisovateľka Hana

[222] Tamže s. 317-318.
[223] Tamže s. 318.
[224] KUSÝ, Miroslav – LESNÁ, Ľuba: *Byť slušný nestačí: rozhovor Ľuby Lesnej s Miroslavom Kusým*. Bratislava: N Press, 2020. s. 73. ISBN 978-809-9925-190.

Ponická. Dokonca aj samotný Kusý neskôr priznal, že keby to vopred vedel, lepšie by zvážil svoj podpis pod týmto dokumentom.[225]

Po podpise už zotrval na svojom stanovisku. Nepodvolil sa tlakom úradov emigrovať a nevyužil ani možnosť spolu s rodinou odísť do blízkeho Rakúska, ktorú mu ponúkal vtedajší rakúsky sociálnodemokratický kancelár Bruno Kreiski. Za svoju povinnosť totiž považoval zostať vo vlasti a zdieľať jej osud.[226]

Okrem podpisu Charty 77 a stretávania sa s ostatnými slovenskými disidentami podobných osudov a pochádzajúcich z rozličných segmentov vtedajšej spoločnosti,[227] sa výraznejšie začal angažovať až koncom 80. rokov 20. storočia. Napriek vyhrážkam bezpečnostných orgánov posielal svoje príspevky do *Rádia Slobodná Európa* a v auguste 1989 sa spolu s ďalšími výraznými osobnosťami slovenského disentu (t. j. s Jánom Čarnogurským, Hanou Ponickou, Vladimírom Maňákom a Antonom Seleckým) stal súčasťou procesu s tzv. Bratislavskou päťkou. Jej členovia zastupujúci rozličné smery slovenského disentu rozhodli položiť kyticu kvetov na mieste, kde v roku 1968 sovietski vojaci zastrelili Danku Košanovú. O tomto svojom úmysle vopred (ešte v auguste) informovali úrady, ktoré však reagovali hystericky a začali voči nim konanie. Kusý strávil dva mesiace vo vyšetrovacej väzbe a potom bol odsúdený na deväť mesiacov odňatia slobody nepodmienečne. Trest si však už nemusel odpykať, lebo medzitým padol celý komunistický režim.[228]

Počas Novembra 1989 sa Kusý stal podpredsedom hnutia *Verejnosť proti násiliu* (VPN), zúčastnil sa viacerých dôležitých rokovaní a čoskoro bol delegovaný na čelo *Federálneho úradu pre tlač a informácie*. Táto pozícia mu celkovo nebola blízka. Zároveň bol až do prvých slobodných volieb v roku 1990 kooptovaným poslancom Federálneho zhromaždenia a od volieb už riadne zvoleným poslancom Slovenskej národnej rady. Zasadal aj v jej predsedníctve. Popri tom sa na krátky čas (1990-1991) stal rektorom Univerzity Komenského, kde založil a následne viedol *Katedru politológie*.[229] V roku 1991 sa až do konca federácie stal vedúcim Kancelárie federálneho prezidenta republiky Václava Havla v Bratislave.[230]

[225] Tamže s. 72-75.
[226] Tamže s. 75-80.
[227] Išlo o takých predstaviteľov slovenského disentu s povesťou reformných komunistov ako napríklad Jozef Jablonický alebo Milan Šimečka, ale občas sa stretávali aj s katolíkmi Františkom Mikloškom a Jánom Čarnogurským.
[228] https://17november1989.sk/sk/bratislavska-patka/
[229] BÁTORA, Jozef: Kritický inštitucionalizmus Miroslava Kusého a základy slovenskej politológie. *Studia Politica Slovaca* IX., 2018. č. 2. s. 20-31. https://www.sav.sk/journals/uploads/01311457SPS_2018_2_J%20Batora.pdf
[230] RUŽIČKA, Ondrej: cit. op. s. 318.

Kusý ako presvedčený stúpenec československej demokratickej federatívnej štátnosti odmietal rastúce nacionalistické tendencie a útoky voči menšinám. Z tohto dôvodu bol slovenskými šovinistami často osočovaný a napádaný, v prostredí liberálno-demokratickej komunity a maďarskej menšiny si však získal rešpekt.[231] Radikálne a dôsledne sa postavil aj autoritatívnym tendenciám počas nástupu tzv. mečiarizmu v rokoch 1991 až 1998. Do vysokej politiky však už nevstúpil.

V oblasti ľudských práv, ktorá sa pre neho stala dôležitou hlavne v časoch disentu, zostal aktívny až do konca svojho života, teda aj po odchode z parlamentu v roku 1992. Po zmene režimu zakladal *Slovenský helsinský výbor*, neskôr *Nadáciu Milana Šimečku* a bol aj predsedom *Komisie UNESCO pre ľudské práva na Slovensku*. Inicioval vznik a potom bol dlhé roky aj gestorom *Olympiády ľudských práv pre stredoškolskú mládež*.[232] V určitom zmysle slova takto pomáhal budovať modernú ľudsko-právnu infraštruktúru poprevratového demokratického Slovenska. Nešlo pritom len o teóriu, ale stáli za ním aj vyhranené občianske postoje, ktoré nebrali do úvahy otázky aktuálnej popularity, ale základných ústavných princípov.

Z týchto vedúcich pozícií, a taktiež ako vysokoškolský pedagóg teda Kusý urobil veľa pozitívneho pre propagáciu tejto mimoriadne dôležitej problematiky na Slovensku a v strednej Európe. Svoju komunistickú a marxistickú minulosť nikdy nepopieral, avšak od svojho prerodu sa vždy usiloval byť v otázkach základných práv občanov dôsledný, a to bez ohľadu na svoju popularitu. Kusý napríklad nebol ochotný považovať požiadavku menšinovej autonómie chápanú ako komunitnú samosprávu za prejav separatizmu. Na rozdiel od mnohých iných slovenských intelektuálov nemal v časoch tzv. mečiarizmu a nacionalistických útokov voči maďarskej menšine v roku 1994 problém ani s legitimitou veľkého maďarského zhromaždenia občanov za menšinové práva a samosprávu v Komárne. Organizovanie takýchto zhromaždení a účasť na nich totiž považoval za prirodzené právo občanov, nezávisle od toho, čo si o tom myslí aktuálna väčšina.

Kusý vo svojich postojoch a názoroch po roku 1989 vždy prezentoval dôslednosť a myšlienku rovnakých práv pre všetkých. V tomto zmysle bol určite jedným za hlavných predstaviteľov občianskeho princípu a liberálneho právneho štátu na Slovensku, ktorý kládol pred princíp

[231] LAJČÁKOVÁ, Jarmila: Miroslav Kusý ako obhajca menšín. In: *Miroslav Kusý: politika a menšiny*. I. Eds. KUSÁ, Dagmar – BÁTORA, Jozef. Bratislava: Kalligram, 2016. s. 14.
[232] RUŽIČKA, Ondrej: cit. op. s. 320.

národný. Ten sa totiž veľmi ľahko môže zvrhnúť na inštrument diskriminácie etnických, ale v podstate aj hociktorých iných menšín.

József Gyönyör (1920-2003)

Medzi hrdinov práva na Slovensku v 20. storočí možno v rámci maďarského menšinového prostredia zaradiť právnika, publicistu a napokon štátneho úradníka Józsefa Gyönyöra. Jeho životná púť pritom vôbec nebola jednoduchá a pomerne komplikovane sa formoval aj jeho vzťah ku krajine, kde sa narodil a prežil väčšinu svojho života, ako aj k československému právu.

Gyönyör napriek tomu vždy zostal právnikom, ktorý sa pokúšal pôsobiť práve cez právo a jeho paragrafy, prípadne ako odborný publicista s pomocou písaného slova. Jeho život je skôr o drobnej – možno až mravenčej – práci angažovaného a svedomitého intelektuála-odborníka v záujme svojej širšej komunity, než o veľkých gestách, slovách, prípadne tragédiách. Avšak aj takéto postoje a životné taktiky sú dôležité a posúvajú spoločnosť vpred.

Gyönyör sa narodil v Slatine na juhu stredného Slovenska práve v tom roku, keď sa po prvej svetovej vojne vo francúzskom Trianone s konečnou platnosťou rozhodlo o konečných hraniciach Slovenska. Tento fakt mal zásadný vplyv na jeho neskorší život. V detstve, ktoré pripadlo na roky veľkej hospodárskej krízy spolu s rodičmi zo sociálnych príčin odišiel do Francúzska, kde absolvoval prvé ročníky ľudovej školy. Rodina tam však natrvalo nechcela zostať, preto po návrate do rodného kraja absolvoval reálne gymnázium v Šahách.[233] Vtedy bol Gyönyör ešte československým občanom, avšak hontiansko-tekovský kraj na jeseň 1938 pripadol Maďarsku, čo prirodzene ovplyvnilo aj štátnu príslušnosť jeho rodiny, ako aj jeho neskoršie študijné možnosti. Napriek blížiacej sa druhej svetovej vojne väčšina vtedajších Maďarov považovala tento stav za návrat do vlastného národného štátu.

Mladý Gyönyör v rokoch 1939 až 1943 študoval na Arcibiskupskej právnickej akadémii v meste Jáger (Eger) štátovedu a právo, štátnice zo štátovedy oprávňujúce absolventov štúdia hlavne na úradnícku kariéru, zložil však už na Právnickej fakulte Univerzity Pétera Pázmánya (dnes ELTE) v Budapešti. Tu nakoniec získal titul *Doctor Politices*. Počas druhej svetovej vojny bol pracovníkom centrálnej radnice v maďarskom hlavnom meste, kde prežil aj obliehanie a

[233] GYURCSÍK, Iván: Szülőföldön hazát keresni. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet*. Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 7-10. ISBN 978-615-6284-25-9

následne oslobodenie Budapešti sovietskou armádou. Vtedy mal taktiež vojenské povinnosti, bol zranený a na čas sa dostal aj do sovietskeho zajatia.[234]

Po návrate do rodiska, ktoré znovu pripadlo Československu, sa Gyönyör napriek tomu, že jeho otec žil v Kanade, nerozhodol pre emigráciu, ale zostal doma. Dlho však nedostal naspäť československé štátne občianstvo a približne desať rokov žil vo vlastnom rodisku len s povolením na pobyt.[235] Určite nemohlo ísť o ľahkú existenčnú situáciu, ale tento postoj zároveň preukázal jeho vernosť voči svojmu rodisku, rodákom a ich kultúre.

Koncom 40. rokov 20. storočia sa dokonca dostal aj pred československý ľudový súd ako osoba obvinená z podpory obnovenie Uhorska alebo inak povedané Veľkého Maďarska. Vtedy bol určitý čas aj vo vyšetrovacej väzbe a niekoľko rokov žil pod policajným dozorom. K jeho odsúdeniu však nakoniec nedošlo. Tieto udalosti ho určite urobili opatrným vo svojich prejavoch.

Napriek všetkým týmto peripetiám sa mohol po roku 1948 stať zamestnancom Okresného úradu v Krupine a potom celých dvadsať rokov pracoval ako zamestnanec tamojšieho národného výboru.[236] Pracoval aj v rámci banskobystrického národného výboru. Spočiatku začínal jako manuálny pracovník, ale časom sa mohol venovať aj právu.

V každom prípade išlo o komplikované a málo preskúmané obdobie jeho života, ktoré mnoho napovedalo aj o pomerne zmätočných administratívnych a politických pomeroch na juhu Slovenska. Maďari boli totiž v rokoch 1945 až 1948 spolu s Nemcami po vojne kolektívne zbavení svojich občianskych aj majetkových práv. Medzi vtedajšie protimenšinové opatrenia patrilo vysídľovanie do českých krajín, organizovaná výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, úradná reslovakizácia, zrušenie menšinového školstva a tvrdé reštrikcie voči používaniu maďarčiny na Slovensku.

Toto traumatizujúce prechodné obdobie, ktoré sa paradoxne skončilo nástupom komunistov k moci, nazval neskôr lekár a spisovateľ Kálmán Janics *„obdobím bez domova“*.[237] Samotný Gyönyör dostal naspäť československé štátne občianstvo medzi poslednými slovenskými

[234] GYURCSÍK, Iván: cit. op. s. 9-10.
[235] Tamže s. 9.
[236] GAÁL, Veronika: A nemzetiségi jogegyenlőségért folytatott küzdelmek 1968-1969-ben. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet*. Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 15-16. ISBN 978-615-6284-25-9
[237] JANICS, Kálmán: *Hontalanság évei*. Pozsony: Madách, 1991.

Maďarmi až v roku 1955. Napriek tomuto neskorému dátumu mohol paradoxne pôsobiť vo vtedajšej verejnej správe (na národnom výbore) aj bez tohto dôležitého postavenia.

Publicisticky sa Gyönyör so svojím komplikovaným kádrovým profilom aktivizoval až v roku 1968 a to predovšetkým v maďarskej menšinovej tlači a hlavne v novinách *Új Szó* (Nové slovo), ktoré vychádzali síce jako tlačový orgán KSS, avšak v reformnom roku – podobne ako ostatné vtedajšie československé noviny – prevzali na seba demokratickú iniciatívu.

Gyönyör predtým nemal skúsenosti s fungovaním tlače a s odbornou publicistikou, ale vtedy už skoro päťdesiatročný právnik sa čoskoro udomácnil v tejto sfére. Redaktori od neho zväčša očakávali príspevky o právnych otázkach, ako aj dejinách a súčasnosti národnostnej problematiky. V tejto oblasti sa čoskoro stal populárnym autorom s výrazným vplyvom na čitateľov. Jeho meno spoznali ľudia, ktorí sa v rámci maďarskej komunity hlbšie zaujímali o dejiny a verejné právo.[238] Tieto otázky vtedy totiž intenzívne rezonovali.

Hlavným predstaviteľom maďarskej menšiny na organizačnej úrovni bol vtedy naďalej Csemadok (išlo o maďarskú skratku názvu *Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu*), ktorý síce v roku 1949 vznikol z iniciatívy Komunistickej strany Slovenska, ale postupne sa transformoval na hlavnú strešnú organizáciu maďarskej menšiny so základnými organizáciami vo väčšine miest a obcí južného Slovenska. Na jej čele dlhé roky stáli lojálni a relatívne ortodoxní komunisti z prostredia maďarskej menšiny, medzi ktorých patril napríklad aj predseda Csemadoku, akademický maliar a publicista Július (Gyula) Lőrincz.[239] Avšak konzervatívne vedenie Csemadoku sa počas Pražskej jari dostalo pod politický tlak. Časť funkcionárov sa musela pre svoju občas aj problematickú minulosť postupne, avšak ako vysvitlo, nakoniec len dočasne, stiahnuť z prvej línie verejného života.

Hlavnými reformnými predstaviteľmi Csemadoku sa vtedy stali pôvodným povolaním učiteľ, kultúrny pracovník a spisovateľ László Dobos, ako aj právnik a publicista Rezső Szabó. Pod ich vedením sa Csemadok pokúsil stať skutočnou záujmovou a práva menšiny brániacou organizáciou, ktorá mala vlastné konkrétne ústavnoprávne predstavy, ako vyriešiť problémy maďarskej menšiny na Slovensku.

V tejto oblasti boli aj vcelku úspešní, lebo sa im podarilo presadiť v rámci procesu federalizácie Československa uznanie národnostných menšín žijúcich na území štátu za štátotvorný faktor

[238] GAÁl, Veronika: cit. op. 15-22.
[239] POPÉLY, Árpád: Kisebbségi magyar törekvések a prágai tavasz idején. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet.* Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 33-53. ISBN 978-615-6284-25-9

a následne aj prijatie ústavného zákon 144. z roku 1968. Ten bol prijatý v ten istý deň, 27. októbra 1968 ako ústavný zákon číslo 143. z roku 1968 o československej socialistickej federácii.[240]

Predtým boli síce v celoštátnej politike prítomné aj pokusy zľahčovať menšinové požiadavky a oddeliť oba procesy, avšak tie z rozličných príčin neboli úspešné. Reformný proces sa v každom prípade v prostredí maďarskej komunity na Slovensku tešil veľkej popularite a bol menšinovými občanmi spájaný s mnohými pozitívnymi očakávaniami. Situáciu do určitej miery komplikoval len nárast nacionalizmu a protimaďarské prejavy niektorých slovenských spoločenských organizácií (napríklad miestnych organizácií Matice slovenskej, časti študentov a podobne).

Intervencia štátov Varšavskej zmluvy nakoniec v auguste 1968 prerušila nádejný obrodný demokratizačný proces, ale nakoniec z rozhodnutia vyšších miest proces federalizácie a prijímania národnostného zákona pokračovali a boli dotiahnuté do konca. Druhá vec je, nakoľko sa vtedajšie očakávania nakoniec realizovali, lebo federácia aj menšinové práva majú skutočný zmysel predovšetkým v demokratickom prostredí. Národnostný zákon zasa potreboval vykonávacie predpisy, tie však neboli prijaté. Napriek tomu väčšina slovenského obyvateľstva aj Maďarov na Slovensku vnímali oba spomínané zákony pozitívne. Preto sa rok 1968 stal časom pozitívnym symbolom pre obe národné spoločenstvá.

Počiatočnej akceptácii a radosti pomohol aj fakt, že na jeseň 1968 ešte nedošlo k tej ostrej normalizačnej cezúre, ktorá potom charakterizovala socialistické Československo pod vedením Gustáva Husáka od roku 1969. Koncom roku 1968 sa ešte mohli začať v duchu reformných zákonov formovať nové federatívne aj republikové vládne orgány. László Dobos sa stal vtedy ministrom vlády SSR bez kresla zodpovedným za národnosti, Rezső Szabó zasa podpredsedom SNR. Ako reformní komunisti však obaja boli v roku 1970 odstránení z funkcií a vylúčení z KSČ. Reaktivovali sa až po páde komunistického režimu v roku 1989 a určitý čas potom politizovali v národnostnom hnutí *Spolužitie/Együttélés*.

Gyönyör bol sice obľúbeným reformistickým publicistom maďarskej komunity, avšak jeho postavenie bolo vzdialené postaveniu Dobosa a Szabóa. Nakoľko v spomínanom hektickom roku Gyönyör písal hlavne o osudoch Maďarov v povojnovom Československu, ďalej o ústavnom vývoji svojej vlasti, ako aj všeobecne o menšinových právach, postupne si vybudoval imidž odborníka – právnika na túto problematiku. Vo svojich článkoch sa totiž rovnako

[240] Tamže s. 33-53.

angažovane venoval historickému pozadiu, ako aj konkrétnym právnym návrhom do budúcnosti.

Nebol síce čelným ani regionálnym predstaviteľom Csemadoku, ale Szabó ho ako generálny tajomník Csemadoku postupne zapojil do odbornej práce v rámci prípravných pracovných skupín a komisií.[241] Následne sa Gyönyör vďaka svojmu právnickému vzdelaniu, publicistickému profilu, odbornej erudícii, ako aj záujmu o danú problematiku na prelome rokov 1968/1969 stal úradníkom aparátu práve sa formujúcej vlády Slovenskej socialistickej republiky. V rámci jej ústredného aparátu totiž vznikol Sekretariát Rady vlády pre národnosti, ako odborno-administratívny orgán vlády. Vedúcim sekretariátu bol Bernát Tolvaj. Pôvodne tu pracovalo 13 pracovníkov, ale ich počet sa neskôr radikálne zmenšil na šesť. Pracovníci sa preto dokonca na Veľkú noc roku 1973 zmohli na vnútorný, neverejný protest voči tomuto limitačnému trendu.[242]

Krátenie administratívnych stavov súviselo jednak s vynúteným odchodom skutočne angažovaného ministra Dobosa, a jednak s neskorším celkovým úpadkom záujmu o túto problematiku v rámci normalizačnej vládnej štruktúry. Neskôr postavenie sekretariátu „degradovali“ na úroveň hlavného oddelenia, resp. sekcie v rámci úradu vlády SSR.

Gyönyör bol radovým pracovníkom národnostného oddelenia vlády SSR v rokoch 1969 až 1984. Išlo o obdobie husákovskej normalizácie, keď sa v školskej a kultúrnej politike postupne začali realizovať kroky, ktoré neboli naklonené maďarskej národnosti, čo ho prirodzene trápilo. Najprv však musel prežiť normalizačné čistky. Tu mu asi pomohlo, že nikdy nebol členom KSČ, čiže nemali ho odkiaľ vylúčiť a zároveň v štátnej správe nikdy nezastával vyššie a politicky exponované pozície.[243] Po odchode čelných maďarských národnostných politikov zo slovenských vládnych štruktúr Gyönyör pravdepodobne aj preto mohol zostať na svojej úradníckej pozícii a to ako odborník.

Tento fakt prirodzene neznamenal právne hrdinstvo, ale skôr len čiastočný kariérny, prípadne existenčný úspech človeka s ťažkým osudom v relatívne komplikovanej dobe. Hrdinom práva robí Gyönyöra niečo iné. V jeho prípade išlo o pridržiavanie sa (resp. využívanie) práva v dobe, ktorú síce nemožno nazvať právnym štátom, ale ktorá predsa už len poskytovala určitý

[241] GAÁL, Veronika: cit. op. s. 26.
[242] SZARKA, László: Feledésbe merült évek. Kisebbségi magyar pokoljárás a Husák-korszakban. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet*. Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 62. ISBN 978-615-6284-25-9
[243] SZARKA, László: cit. op. s. 60.

manévrovací priestor. Okrem toho išlo aj o jeho mravenčiu dokumentaristickú, právne-analytickú a štatistickú činnosť, ktorá pomáhala hľadať argumenty slúžiace dobrej veci (napríklad ochrane práv slabších segmentov spoločnosti) v rámci existujúceho režimu a jeho ideológie.

Svojím spôsobom podobnú taktiku legálneho postupu v medziach zákona si v záujme ochrany individuálnych ľudských práv a kolektívnych práv svojej komunity zvolil už aj v roku 1968, akurát vtedy hlavne vo sfére publicistiky a nie v rámci štátnej správy. Dokonca aj ako štátny úradník v komplikovanej normalizačnej dobe sa v rámci možností snažil publikovať práce, ktoré perspektívne mohli pomôcť jeho národnostnej komunite. Občas na publikovanie právnických tém využíval aj literárne časopisy.[244]

Nakoniec netreba zabudnúť ani na skutočnosť, ktorá sa občas spomína v súvislosti s ním. Vládny úradník Gyönyör sa totiž podľa všetkého – mimochodom existenčne dosť riskujúc – usiloval poskytnúť ním pozbierané (nie tajné, ale zasa ani nie všeobecne známe) informácie neoficiálnemu ľudsko-právnemu výboru maďarských aktivistov, ktorí kritizovali začínajúce obmedzenia maďarského školstva na Slovensku.[245] Hlavným aktivistom tohto výboru bol vtedy ešte mladý geológ Miklós Duray, ktorý neskôr podpísal aj Chartu 77, a takto premostil československú disidentskú opozíciu so snahami maďarských menšinových aktivistov. Koniec-koncov na obranu Duraya počas jeho policajného vyšetrovania v prvej polovici 80. rokov 20. storočia sa postavili viaceré čelné osobnosti vtedajšieho, inak pomerne málopočetného slovenského disentu.[246]

Svoje publikácie Gyönyör okrem denníka *Új Szó* uverejňoval hlavne v časopise *Irodalmi Szemle* (*Literárny prehľad*). Neskôr získal možnosť občas publikovať aj v odborných časopisoch v Maďarsku. V 1970-ch rokoch intenzívne pracoval nad knihou *Új hazában* (*V novej vlasti*), ale nakoniec niekoľko stostranový rukopis z vydavateľstva *Madách* stiahol. Témou knihy bol vznik a ústavný vývoj Československa, ako aj osudy Maďarov na Slovensku po roku 1918. Nakoniec sa časti tejto pripravovanej knihy knižne objavili až po roku 1989 v knihách *Határok születtek* (*Zrodili sa hranice*), *Közel a jog asztalához (Blízko ku stolu*

[244] Pozri napríklad článok GYÖNYÖR, József: Népképviseleti szervek Csehszlovákiában (Zastupiteľské orgány v Československu) *Irodalmi Szemle*, 24. ročník (1981Ű 2. číslo.

[245] SZARKA, László: cit. op. s. 64-65.

[246] Tu išlo o také osobnosti ako Ján Čarnogurský alebo Miroslav Kusý.

práva)[247] a *Terhes örökség (Ťaživé dedičstvo)*.[248] Zabudnúť netreba ani na knihu *Mi lesz velünk magyarokkal? (Čo bude s nami Maďarmi?) Madách, Pozsony/Bratislava 1990.*

Veľa sa venoval aj vzniku systému ochrany menšín po uzavretí mierovej zmluvy v Trianone. V roku 1990 Gyönyör získal za svoju knihu o štátotvorných národnostiach *(Államalkotó nemzetiségek)*[249] Cenu vydavateľstva Madách, ako aj Fábryho cenu. V 1990-ch rokoch písal ešte o Benešových dekrétoch, jazykových zákonoch, demografii, menšinovom školstve a iných podobných témach, ktoré zaujímali menšinových čitateľov. Na konci života pracoval v ústraní na vidieku, v blízkosti svojej sestry. Svoje pamäti nakoniec nedokončil. Zomrel v pomerne vysokom veku v nemocnici v Šahách.

Michal Kováč (1930-2016)

Michal Kováč bol v rokoch 1993 až 1999 prvým prezidentom druhej Slovenskej republiky. Vzdelaním bol síce ekonóm, avšak svojimi postojmi v pozícii prezidenta republiky pomáhal formovať demokratickú politickú kultúru na Slovensku, ako aj zachrániť euro-atlantické integračné šance svojej krajiny. Veľkú zásluhu mal na prekonaní autoritatívnych politických tendencií v tzv. divokých 90. rokoch 20. storočia. Za to on osobne, ako aj jeho bezprostredná rodina znášali príkoria zo strany vtedajšej vládnej moci a jeho syn sa dokonca stal obeťou rozličnými orgánmi vopred zosnovaného únosu.

Michal Kováč sa narodil v dedinke Ľubiša na východe Slovenska v neúplnej rodine slobodnej matky. Rolu otca v jeho prípade predstavoval strýko železničiar. Podľa Kováčových spomienok patrili skôr medzi stredných roľníkov a strýkov stály príjem im umožnil neskôr aj študovať. Kováčovým nevlastným bratom bol významný, dodnes žijúci slovenský historik Dušan Kováč. V náboženskom duchu mladého Michala vychovávala matka a vlastne celé okolie, s ktorým úplne zrástol. V mladosti dokonca miništroval v kostole a neboli mu cudzie ani kňazské ambície. Spomínané prostredie ovplyvnilo aj jeho názor na vojnový slovenský štát, ktorý nezakrýval ani vo svojich pamätiach: *„V marci 1939 som nemal ešte ani deväť rokov, vznik slovenského štátu som teda vnímal očami dieťaťa. Spolu s bratrancami a ostatnými deťmi v dedine sme sa na náš samostatný štát pozerali s úctou ako na niečo, čo je mimoriadne dôležité pre rozvoj krajiny. To, že hlavou štátu je kňaz, sme si vysvetľovali, že veď to môže byť len dobrý človek. Žijeme v čase vojny, nasadzujú sa ľudské životy, ale my na Slovensku máme pokoj, lebo*

[247] GYÖNYÖR, József: *Közel a jog asztalához*. Pozsony/Bratislava: Madách, 1992.
[248] GYÖNYÖR, József: *Terhes örökség*. Pozsony/Bratislava: Madách, 1994.
[249] GYÖNYÖR, József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách, 1989.

máme na čele štátu zodpovedného človeka, katolíckeho kňaza. V tomto období sa roľníkom žilo pomerne dobre, lebo mali zabezpečený odbyt výrobkov... O rok neskôr sme zaregistrovali deportácie Židov... v dedine neexistovala predpojatosť voči Židom. Deportácie nás preto veľmi prekvapili, lebo sme boli zaskočení... Proti deportáciám sme boli všetci bezmocní, mohli sme sa na to len bezmocne pozerať. Ako dvanásťročnému chlapcovi mi nenapadlo spájať deportácie s politikou slovenského štátu... Počas žatvy 1944 sa začali prípravy na povstanie. Nevedeli sme, do akej miery organizuje povstanie vláda, do akej miery je to mimo vlády. Povstanie sa nakoniec obmedzilo na stredné Slovensko.“[250]

Kováčova mladosť však pripadla už na povojnové roky, keď bol v Československu nastolený komunistický režim a ako študent ekonómie v Bratislave sa aj on stal členom komunistickej strany a stotožnil sa s jej sociálnymi cieľmi. Určitou zaujímavosťou je, že počas prázdnin chodil občas mladý vysokoškolák Kováč po večeroch strážiť faru, aby úrady neublížili miestnemu kňazovi, ktorého si veľmi vážil. Príliš si však asi neuvedomoval rozpor medzi jeho postavením kandidáta na členstvo do KSS a obavami z proticirkevných represií orgánov štátnej bezpečnosti riadenou práve touto stranou. Mnohé naznačuje aj to, že neskorší prezident vo svojich memoároch spomínajúcich tento fakt vyzdvihol aj svoju miernu a nekonfliktnú povahu, ktorá mu po dlhý čas uľahčovala život, čo si neskôr aj priznal.[251]

Po štúdiách pôsobil v bankovom sektore a v 60. rokoch 20. storočia bol dokonca vyslaný ako ekonomický poradca na revolučnú Kubu. Potom dva roky pôsobil v londýnskej pobočke banky. Po roku 1968 bol aj Kováč odstavený z jeho dovtedajšej pozície a vylúčený z komunistickej strany. Uškodili mu hlavne kontakty (listy) s Eugenom Löblom, ekonómom a bankárom, taktiež obeťou stalinských represií a neskôr emigrantom. Po druhej svetovej vojne bol najprv námestníkom ministra zahraničného obchodu, odsúdený bol v procese s Rudolfom Slánskym a potom bol celé desaťročie vo väzení. Po rehabilitácii viedol bratislavskú pobočku štátnej banky a podporoval reformy Ota Šika.[252]

Počas normalizácie Kováč pôsobil ako úradník Československej štátnej banky v Bratislave. Sám na toto obdobie spomínal ako na vcelku pokojné. Po páde starého režimu sa ako bývalý reformný komunista aj on aktivizoval v hnutí Verejnosť proti násiliu (VPN). Určitý čas bol ministrom financií Slovenskej republiky. Po rozkole hnutia v roku 1991 sa pridal na stranu

[250] KOVÁČ, Michal: *Pamäti. Môj príbeh občana a prezidenta*. Bratislava: Milenium, 2010. s. 13-15. ISBN 978-80-89178-39-1.
[251] Tamže s. 11. a s. 18.
[252] Tamže s. 29-30.

odvolaného expremiéra Vladimíra Mečiara, s ktorým spoluzakladal Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS). Toto hnutie v roku 1992 veľkou väčšinou vyhralo parlamentné voľby do Slovenskej národnej rady. Kováč však pôvodne kandidoval do Federálneho zhromaždenia a v rámci povolebných dohovorov medzi víťazmi sa stal jeho posledným predsedom. Ako čelný politik HZDS sa zúčastnil aj rokovaní o rozdelení československej federácie a spolupodieľal sa na vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

Po prijatí jej demokratickej ústavy 1. septembra 1992 sa jeho meno začalo spomínať v súvislosti s vtedy vzniknutým prezidentským postom. Vopred bolo jasné, že túto pozíciu si bude nárokovať víťazné hnutie, ktoré malo v parlamente 74 mandátov zo 150. HZDS však paradoxne malo dvoch silných kandidátov na prezidenta – lekára Romana Kováča a ekonóma Michala Kováča. Vedenie strany sa trochu netradične rozhodlo ponechať rozhodnutie v tejto závažnej personálnej otázke na centrálne a regionálne stranícke zastupiteľské štruktúry. Kandidáti mohli začať vnútrostranícku kampaň. Na regionálnej úrovni mal síce prevahu Michal Kováč, avšak v celoštátnej súťaži zvíťazil Roman Kováč,[253] ktorého potom hnutie navrhlo na prezidentského kandidáta. Z prvého kola do druhého prešli dvaja kandidáti a to Roman Kováč a Milan Ftáčnik. Kováč však v druhom kole nedostal ani hlasy všetkých svojich spolustraníkov.[254]

Do druhej voľby preto HZDS postavilo ako kandidáta Michala Kováča, ktorý o svojej podpore začal rokovať aj s vtedajšími opozičnými stranami, ktoré podporovali kandidatúru rektora UK Juraja Šveca. Ten však napokon z voľby odstúpil. Najväčšiu podporu Kováč získal zo Strany demokratickej ľavice (SDĽ), kde s ním rokovali tri hodiny a za podporu si žiadali rozličné posty. Nakoniec Michal Kováč vyhral opakované prezidentské voľby veľkou väčšinou hlasov už v prvom kole. V tajnom hlasovaní totiž dostal zo 128 platných odovzdaných hlasov 106 hlasov, teda o 16 viac, ako minimálne predpisovala ústava.[255]

Vtedy ešte platila legislatíva o nepriamej voľbe, čiže prezident čerpal svoju legitimitu z podpory parlamentu. Ako neskôr vysvitlo, Kováč bol prvým a zároveň aj posledným takto zvoleným prezidentom. V takýchto prípadoch je prezident zväčša kooperatívny s aktuálnou parlamentnou väčšinou, z rúk ktorej získal svoj mandát. Kováčove špecifikum bolo to, že nemal len podporu svojej pôvodnej frakcie, ale skoro naprieč celým spektrom. To výrazne posilnilo jeho mandát a tento fakt pravdepodobne spôsobil aj to, že sa pokúsil pôsobiť viac nadstranícky. To sa prejavilo už počas konštituovania jeho prezidentskej kancelárie. Verejne ho podporujúca

[253] Tamže s. 73.
[254] Tamže s. 74.
[255] Tamže s. 80.

SDĽ napríklad naznačovala prezidentovi, ktorého vládneho politika by nerada videla na čele jeho kancelárie. Nakoniec sa ním stal ústavný právnik Ján Findor, ktorý bol síce pôvodne vládnym poslancom, ale za jeho osobou bol aj širší konsenzus politických síl. Okrem toho do prezidentskej kancelárie smerovalo pomerne veľa politikov a hodnostárov z federálnej úrovne, ktorí pre rozpade federácie stratili svoje pôvodné posty. V prezidentskej kancelárii sa objavilo aj niekoľko úradníkov s väzbami na demokratickú ľavicu, kresťanských demokratov, národniarov a národne orientovaný liberalizmus. Boli tam zastúpení aj predstavitelia generácie roku 1968.[256]

V Kováčovej kancelárii však jednoznačne chýbali zástupcovia maďarskej menšiny, ktorá pritom vtedy predstavovala približne 10 % obyvateľstva. V poradných zboroch väčšiny neskorších prezidentov a prezidentiek už príslušníci menšín nechýbali. Kováč sám v pamätiach priznal, že zvlášť nikdy nereflektoval a dlho ani osobitne nevnímal prítomnosť menšín.[257] V každom prípade takáto personálna politika celkovo svedčila o tom, že nový prezident chcel byť chápaný ako predstaviteľ širšieho politického konsenzu, čo aj naznačil pred zvolením.[258]

Túto tendenciu potom posilnili neskoršie napätia medzi ním a premiérom, resp. jeho okolím. Problémy sa začali už okolo premiérom požadovaného odvolania ministra zahraničných vecí Milana Kňažka. Po určitom otáľaní ho prezident odvolal, hoci pôvodne sa pokúsil o zmier.

Napätie medzi čelnými funkcionármi štátu neskôr narastalo hlavne pre otázku vymenovania alebo nevymenovania Vladimíra Lexu do čela slovenskej privatizácie a neskôr do vedenia Slovenskej informačnej služby (SIS). Prezident totiž viaceré premiérove personálne návrhy odmietol. Kauza ohľadne vymenovania alebo odvolania napokon skončila pred ústavným súdom v Košiciach, ktorého personálne zloženie sa vytvorilo ešte pred Kováčovým nástupom do funkcie. Jeho predsedu akademika Milana Čiča menoval 8. marca 1993 už on. Súd na základe podnetu prezidenta ešte v lete 1993 rozhodol, že v zmysle výkladu ústavy prezident nie je na návrh premiéra povinný odvolať ministrov.[259] Toto riešenie bolo síce netradičné v rámci parlamentného vládneho systému, ale skutočne vyplývalo z pôvodnej dikcie ústavy, ktorá bola práve preto o niekoľko rokov neskôr zmenená. Tento prvotný fakt však skutočne výrazne posilňoval pozíciu prezidenta.

[256] Tamže s. 76., s. 82-83 a s. 94-105.
[257] Tamže s. 145-146.
[258] Tamže s. 76.
[259] Tamže s. 138.

Medzitým sa začalo výrazne komplikovať aj zahraničnopolitické postavenie Slovenska, ako aj vnútropolitická situácia v rámci HZDS. Tam totiž narastala nespokojnosť s niektorými privatizačnými krokmi, ako aj so silnejúcou východnou orientáciou krajiny. Tá totiž brzdila atlantické a európske integračné ambície Slovenska. Situácia nakoniec vyvrcholila tým, že sa prezident otvorene pridal ku kritike premiéra a na jar v roku 1994 prispel k jeho predčasnému odvolaniu. Vtedy už boli ich vzájomné vzťahy napriek spoločným koreňom na bode mrazu.

Dňa 9. marca 1994 predniesol prezident Michal Kováč v parlament asi hlavný prejav svojej politickej kariéry. V tom síce otvorene nevyzval premiéra Vladimíra Mečiara na demisiu, ale zmysel reči spočíval predsa len v tomto kroku. Samotný premiér a členovia vlády neboli ostentatívne v parlamente prítomní. V prejave prezident spomenul osočovanie, ktoré je nasmerované na protivníkov, ale aj na ústavných činiteľov, vrátane jeho. Napriek tomu konflikt necharakterizoval ako osobný, ale skôr vnútrospoločenský. Ku kríze došlo aj preto, lebo vládna moc začala strácať svoju parlamentnú bázu, zázemie.[260] Nakoniec prezident spomenul to podstatné: *„Mnohí poukazujú na autokratický spôsob vládnutia premiéra. Kto vysloví iný názor, iné stanovisko, je postupne nelojálny, nesolidárny a nakoniec zradca. Konflikt vo vládnom hnutí sa, žiaľ, preniesol na celú spoločnosť... Hlavným vinníkom našej vnútropolitickej nestability a neutešenej situácie nie je prezident, ale pán Mečiar, ktorý vytváral rôzne kauzy a utvrdzoval verejnosť v tom, že stokrát opakovanú lož skôr alebo neskôr prijme značná časť verejnosti ako pravdu... Prosím vás, páni poslanci, zabráňte najmä svojim príkladom, aby sa u nás ďalej podnecovala intolerancia, nevraživosť, zavádzanie a zastrašovanie ľudí.“*[261]

Následkom prejavu bolo potom o niekoľko dní hlasovanie parlamentu o dôvere vlády. Na tajnom hlasovaní sa zúčastnilo 82 poslancov, z ktorých 78 odhlasovalo predsedovi vlády nedôveru. V takomto prípade bol podľa ústavy prezident povinný predsedu vlády odvolať. Išlo o druhý takýto krok v novodobej histórii, a v oboch prípadoch bol premiérom Mečiar. Po tomto kroku vznikla dočasná vláda premiéra Jozefa Moravčíka a pod nátlakom SDĽ boli na september vypísané predčasné voľby.

Premiér Mečiar sa však na jeseň 1994 po úspešne zvládnutých predčasných voľbách znovu vrátil k moci. Jeho politika, podporovaná aj koaličnými partnermi zo SNS a Združenia robotníkov Slovenska (ZSR), bola vedená v duchu revanšu za predchádzajúce predčasné odvolanie z funkcie. Kováč sa však nevzdával. Nakoniec situácia dospela k únosu jeho syna do

[260] Tamže s. 182-184.
[261] Tamže s. 184-187.

Rakúska, odkiaľ ho však tamojšie úrady čoskoro vrátili domov. Vzťah medzi prezidentom a premiérom bol vtedy už veľmi zlý. Prezident sa postavil na stranu opozície a pokúsil sa zabrániť vypadnutiu Slovenska z prvého kola euroatlantickej integrácie. Jej ovplyvňovanie však nebolo v jeho rukách. Vláda postupne začala obmedzovať rozpočet prezidentskej kancelárie a počas posledných sto dní svojho mandátu sa Kováč mohol každý deň pozerať na hodiny, ktoré odpočítavali jeho čas.

Po uplynutí prezidentovho mandátu hrozilo, že vďaka ustanoveniam ústavy, ktorá v každom prípade pre parlamentnú voľbu predpisovala trojpätinovú väčšinu všetkých poslancov, nakoniec Národná rada nebude schopná zvoliť nového prezidenta a jeho dôležité právomoci prejdú do rúk premiéra Mečiara. Demokratická opozícia tomu chcela zabrániť zavedením priamej voľby prezidenta, k tomu však bola potrebná zmena ústavy. Tú chceli predstavitelia opozície dosiahnuť referendom. Slovenská ústava nevylučovala ľudové hlasovanie o ústavných otázkach, avšak zároveň deklarovala, že v štáte výlučne Národná rada Slovenskej republiky disponuje ústavodarnou a zákonodarnou kompetenciou. Primerane textu ústavy rozhodol aj ústavný súd, ktorý konštatoval, že referendum sa môže konať, ale jeho výsledky nebudú priamo záväzné, teda nemôžu bezprostredne zmeniť ústavu. Referendum bolo vyhlásené, pripravené a spustené, avšak vláda ho nakoniec zmarila. Následky tohto kroku sa vo forme tzv. Mečiarových amnestií týkajúcich sa okrem iného aj problematiky zmarenia referenda, sa slovenským právnym vývojom ťahajú až dodnes.

V tomto období prezident Kováč predstavoval nádej pre mnohých demokratov na Slovensku. Svojím postojom zabezpečoval deľbu moci v krajine, ktorá to veľmi potrebovala. Týmto jednak splnil svoju ústavnú úlohu, a jednak svojím nadstraníckym chápaním prezidentskej funkcie vytvoril na Slovensku určitú tradíciu. Tá je dodnes dôležitá v procese vyvažovania občas antagonistických politických síl a zachovávania inštitútov ústavnej demokracie.

2. Kolektívni hrdinovia práva

Už v úvode sa spomínalo, že právo nemá vždy len individuálnych hrdinov, ale za určitých okolností sa jeho hrdinami môžu stať i väčšie kolektívy ľudí alebo dokonca aj inštitúcie. Na nasledujúcich stranách bude reč práve o hrdinstvách takýchto väčších kolektívov a ich inštitúcií. Viackrát pôjde o samosprávne spoločenstvá, ako aj o kolektívy odvážnych jedincov - občanov, ktorí sa dokázali postaviť za svoje práva, ktoré im mali – aspoň formálne – garantovať už existujúce právne normy.

2.1 Turiec v boji za práva Slovákov v Uhorsku

V moderných dejinách slovenského národa zohrali kľúčovú úlohu tri-štyri severné stolice, resp. župy Uhorska, v ktorých sa v dlhom 19. storočí koncentroval rodiaci sa slovenský politický a spoločenský život. Išlo hlavne o Liptov, Oravu, Trenčín a Turiec. Osobitne posledne menovaný región bol veľmi dôležitý, lebo jeho sídlo – Turčiansky Sv. Martin – sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní na celé desaťročia stal hlavným centrom slovenských politických a kultúrnych aktivít.

Prirodzene nebola to náhoda, Turiec totiž disponoval niektorými takými danosťami, ktoré ho urobili objektívne a subjektívne schopným zohrať vedúcu úlohu v slovenskom národnom živote. Turčianska stolica patrila medzi menšie a chudobnejšie regióny starého Uhorska. V prvej polovici 19. storočia mala približne len 43 000 obyvateľov. Z toho však asi desatinu tvorila šľachta, ktorá pritom nemala veľa poddaných – v regióne existovalo len 1234 poddanských pozemkov, z ktorých tretinu vlastnila barónska a dedičná županská rodina Révayovcov. To zároveň znamenalo aj to, že na pozemkoch zvyšných troch-štyroch tisícov zemanov žilo približne 10 000-14 000 poddaných, teda na jedného zemana pripadli približne dvaja poddaní. Väčšina zemanov si teda musela sama obrábať pôdu alebo si nájsť iné zamestnanie. Všetci zemania však mali politické participačné práva a z nich vyplývajúce skúsenosti dôležité pre verejný život. Viac ako polovicu obyvateľstva tvorili evanjelici (24 600 osôb), veľkú menšinu zasa katolíci (17 868 osôb). V Turci žilo 39 377 Slovákov, 3091 Nemcov (v troch dedinách) a 602 židov.[262]

Podľa vtedajšieho maďarského odborníka na demografiu a štatistiku Eleka Fényesa maďarčina tu nebola rodným jazykom ani v prípade zámožnejších šľachticov a vlastne sa tu nenachádzala

[262] DEMMEL, József: cit. op. 2015, s. 158.

ani jedna maďarská obec.[263] Maďarčina sa vyučovala len na škole v Necpaloch. Turiec nie náhodou patril medzi posledné uhorské župy, ktoré v roku 1841 čiastočne zaviedli maďarčinu v úradoch a súdnictve.[264]

Medzi miestnymi, zväčša evanjelickými zemianskymi rodinami existovali pomerne pevné rodinné až klanové väzby. Politicky išlo skôr o konzervatívny región, ktorý odmietal zdanenie šľachty a nevzrušovala ho otázka slobody tlače. Len mladšia generácia zemanov bola otvorená zavádzaniu maďarčiny do verejného života, starší sa pred rokom 1848 pridržiavali skôr tradičnej latinčiny, slovenčiny a nemčiny. Avšak ešte aj koncom 19. storočia v kraji žili zemania, ktorí sa podľa spomienok Jána Hrušovského definovali nasledovným spôsobom: „... *pod oblokmi veľkomožného pána Záborského, ktorý vždy o sebe hovorieval, že nie je ani Slovák, ani Maďar, ale vždy a nadosmrti uhorský zeman, čo je viac ako oboje dovedna, a kto o ňom iné tvrdí, toho pretiahne pipasárom.*"[265]

Otázka zemianskeho pôvodu mala dokonca aj vplyv na vtedajší politický život, hoci podľa Demmela išlo skôr o povrch, než skutočne o otázku používania maďarčiny. Podľa neho *„... pre župné šľachtické strany ich príklon na slovenskú alebo maďarskú stranu znamenal len povrchný náter, prostriedok regionálnej politiky relevantný len pri rozdeľovaní mocenských pozícií v župe...*"[266] Toto platilo predovšetkým pre druhú tretinu 19. storočia.

Vtedajšie Štúrove snahy založiť *Slovenské národné noviny*, ktoré nakoniec v roku 1846 korunoval úspech, skutočne podporovalo skôr miestne konzervatívne krídlo pod vedením Jura Kossutha, strýka Lajosa Kossutha, avšak aj „promaďarská" liberálna strana vedená Józsefom (Jozefom) Justhom (teda tzv. Justhova liga) vedela dobre po slovensky a neuzatvárala sa všetkým slovenským aktivitám. Na začiatku 60. rokov 19. storočia práve táto skupina zastávajúca vtedy dôležité miestne úrady podporila slovenské memorandové zhromaždenie v roku 1861. Neskôr v roku 1863 podporili aj vznik Matice slovenskej, ako aj martinskej slovenskej tlačiarne.

So svätomartinským memorandovým zhromaždením nemal dokonca problém ani turčiansky hlavný župan Simon Révay a jeho liptovský kolega Martin (Márton) Szentiványi. Obaja spolu s Justhom dokonca najprv prijali poverenie od účastníkov memorandového zhromaždenia

[263] FÉNYES, Elek: *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai ég geographiai tekintetben.* 1-2. Pest, 1843, s. 486-495.
[264] DEMMEL, JÓZSEF: cit. op. 2015, s. 158.
[265] HRUŠOVSKÝ Ján: cit. op. s. 19.
[266] DEMMEL, József: cit. op. 2015, s. 161.

predložiť memorandum pred snemom v hlavnom meste. Po negatívnej odozve v uhorskej politike, ktorú prijatie memoranda vyvolalo a po rozličných protimemorandových zhromaždeniach, prípadne petíciách organizovaných úradmi v slovenských oblastiach, všetci aristokrati z tejto úlohy s rozličnými výhovorkami radšej vycúvali. Predtým sa však všetci aktívne zúčastnili memorandového rokovania, na ktorom reprezentovali umiernenú pozíciu odďaľujúcu otázku slovenskej územnej autonómie do budúcnosti. S inými požiadavkami až taký problém nemali. Nakoľko rokovacím jazykom bola slovenčina, aj títo politici v Martine vystupovali po slovensky.[267]

Prirodzene vývoj aj tu mal svoju dynamiku. O pomerne neskorom a len čiastočnom zavedení maďarčiny do miestnej župnej administrácie a justície už vyššie bola reč. Počas revolúcie v roku 1848 bol Turiec jediným regiónom v Uhorsku, ktorý korporatívne odmietol zavedenie maďarského jazyka do verejného života a žiadal, aby sa na zasadnutiach župného výboru a v úradných spisoch dala používať aj slovenčina. Neskôr v roku 1849 sa Turiec stal miestom pokusov hurbanovských dobrovoľníkov so zavedením úplnej slovenskej administrácie.[268] Možnosti slovenčiny v úradoch sa skutočne zlepšili v desaťročí po revolúcii. Hoci nakoniec aj neoabsolutizmus začal presadzovať nemčinu a po roku 1860 došlo k obnoveniu ústavného života a tým aj stavu spred roku 1849, slovenčina nebola úplne vytlačená zo župného a mestského verejného života. Liberálna, čiže tzv. promaďarská frakcia miestnej politiky vedená už spomínaným poslancom Justhom pod vplyvom črtajúceho sa maďarsko-slovenského zblíženia totiž v roku 1860 taktiež podporila iniciatívu, aby sa župné zápisnice viedli aj v slovenčine. Turiec bol ešte aj v roku 1875 jedinou župou v krajine, ktorá nepodporila výzvu zvolenského podžupana Bélu Grünwalda na zrušenie slovenských gymnázií a Matice slovenskej, ktorá mala svoje sídlo práve v Martine.[269]

Pravdou však je aj to, že miestna, pôvodne zväčša slovensko-jazyčná stredná a drobná šľachta s tradičným uhorským povedomím sa začala v období rakúsko-uhorského dualizmu postupne kultúrne i jazykovo pomaďarčovať. Netýkalo sa to všetkých jej členov, o čom svedčí aj osud realistického spisovateľa Janka Jesenského a jeho otca Jána Jesenského-Gašparé, ktorý – inak na svoje nešťastie – dokonca neúspešne aj kandidoval do uhorského snemu za Slovenskú

[267] A to pomerne často, lebo Justh tu vystúpil 21-krát, Szentiványi 12-krát a Révay päťkrát. Pravda, posledne menovaný mal väčší problém so slovenčinou, než jeho predrečníci. DEMMEL, József: *Pánszlávok a kastélyban*. Pozsony: Kalligram, 2014. s. 174-180. ISBN 978-8081-018-046.
[268] DEMMEL, József: *„Ľudožrút" v Hornom Uhorsku, Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava: Veda – HÚ SAV, 2020, s. 197-198. ISBN 978-80-224-1860-7.
[269] DEMMEL, József: cit. op. s. 161.

národnú stranu. Nielen Ján, ale aj ostatní jeho synovia boli aktívni v rozličných slovenských iniciatívach. Takýchto rodín by sa v regióne určite dalo nájsť viac, avšak trendy boli pre Slovákov predsa len nepriaznivé.

Hlavným centrom a baštou slovenských iniciatív sa preto postupne namiesto Turčianskej stolice, prípadne vtedy už župy stalo sídelné mesto Turčiansky Svätý Martin, ktoré si viac uchovalo svoj slovenský kultúrny a národný charakter. Išlo síce o pôvodne zemepanské[270] a vcelku malé mesto, ktoré nikdy nedosiahlo postavenie slobodného kráľovského mesta, avšak v 19. storočí tu vzniklo viacero dôležitých finančných podnikov so slovenským pozadím, ako napríklad *Tatrabanka, Sporiteľna, Martinská vzájomná pokladňa* a *Turčianska úverová banka*. Vďaka železnici sa miestni mešťania vedeli uplatniť aj v obchode.

Okrem už spomínanej *Matice slovenskej*, ktorej prvú budovu postavili v rokoch 1864-1865 podľa plánov staviteľa a prominenta Novej školy slovenskej Jána Nepomuka Bobulu, tu v roku 1869 vznikol prvý slovenský ženský spolok *Živena*, v roku 1873 *Slovenský spevokol* a v roku 1893 z iniciatívy katolíckeho kňaza Andreja Kmeťa *Slovenská muzeálna spoločnosť*. Po jeden čas tu existovalo aj slovenské gymnázium. Tu redigovali a následne vychádzali aj hlavné vtedajšie slovenské tlačové orgány, ako *Národné noviny* alebo časopis *Slovenské pohľady*. Všetky tieto ustanovizne formovali a uchovávali slovenský charakter mesta.

Prirodzene pre dosiahnutie tohto stavu bola potrebná minimálne podpora miestneho meštianstva, ktoré malo svoj vplyv v mestských orgánoch a v uhorských podmienkach taktiež aspoň neutralita turčianskych župných orgánov. O tej vlastne bola reč už vyššie a zabezpečovala ju rodina provládneho poslanca Józsefa Justha a čiastočne i Révayovci. Na regionálnej úrovni však postavenie uvedomelých Slovákov neustále slablo, preto bolo dôležité, že samospráva mesta naďalej stála za slovenským národným hnutím.

Mestská samospráva dokonca i formálne umožnila konanie memorandového zhromaždenia v lete 1861. Trochu tu pomohla i náhoda, lebo národovci pôvodne uvažovali nad iným miestom zhromaždenia. Do úvahy najprv prichádzali Mošovce v Turci, potom kúpele v Štubni a dokonca aj Brezno vo zvolenskej župe. Avšak ani jedno zo spomenutých mestečiek sa na túto senzitívnu úlohu nepodujalo. Pozvánku na zhromaždenie nakoniec rozposlalo cez oznam v novinách Pešťbudínske vedomosti z 9. mája 1861 martinské mestské zastupiteľstvo a starosta Andrej Košša. Jeho členov presvedčil však podľa historika Demmela predovšetkým bývalý richtár (1850-1860) i budúci mešťanosta (1863-1875) Andrej Švehla s veľkým vplyvom na

[270] Jeho majiteľom bola urodzená aristokratická rodina Révayovcov.

miestnu komunitu. Dôležitým momentom bolo aj to, že zhromaždenie povolil aj vtedajší hlavný slúžny Ján Jesenský, otec neskoršieho rovnomenného slovenského realistického spisovateľa, ktorý sa v tejto veci stretol v miestom kasíne s Pavlom Mudroňom a Samuelom Štefanovičom. Samotný výber miesta podľa všetkého pochádzal od posledne menovaného. Spomínaného vplyvného exrichtára Švehlu skontaktoval už Jesenský starší.[271]

Martin bolo vtedy len veľmi malým a skoro úplne bezvýznamným mestečkom s približne tisíckou obyvateľov. Väčšinou išlo o Slovákov, ale situácia nebola až taká jednoduchá. Mestom sa totiž tiahlo niekoľko dôležitých spoločenských deliacich čiar, spomedzi ktorých len jednu predstavovala deľba na zemanov a tých ostatných. V meste žil aj proletariát zamestnaný v miestnej továrni na nábytok, v pivovare a v celulózke. Ten však miestne vyššie vrstvy dlho vôbec nezaujímal a nestýkali sa s ním.[272]

Takzvanú lepšiu spoločnosť tvorili miestni maďaróni (t. j. štátni a stoličná úradníci, verejní zamestnanci a židovskí podnikatelia, prípadne živnostníci) a slovenskí národovci. Tieto skupiny sa síce poznali, ale medzi nimi nebolo skoro nijakých spoločenských stykov a väčšinou sa s výnimkou vodcov oboch skupín vzájomne ani nezdravili. Aj tí sa však kontaktovali väčšinou len v úradných a hospodárskych otázkach. Občasnú sprostredkovateľskú funkciu plnili neutrálne osoby stojace niekde uprostred, ktoré chápali život a svet takým, akým bol. Prevažne išlo o živnostníkov a niektorých starosvetských zemanov. Taktiež sem mohli patriť aj miestni rebelanti a rozliční podivíni, ktorý sa vymykali z tradičných konvencií.[273]

Martinskí národovci boli však vnútorne taktiež rozčlenení. *„V prvej vzdelaneckej vrstve, čelné miesto zaujímala vodcovská skupina pozostávajúca z vynikajúcich národných činiteľov; podnožie tejto skupiny tvorili ostatní miestni inteligenti: bankoví úradníci, kňazi (ev. farár a jeho kaplán), niekoľkí cirkevní učitelia a niekoľkí slovenskí obchodníci, ako aj remeselníci vyššej kategórie. Títo všetci takmer do chlapa v oddanej poslušnosti stáli za vodcami... Kto ich neuznával alebo kto o nich pochyboval, sám sa vylučoval z martinskej inteligentnej society, div nie z národa... Tá druhá, prostredná, regrutovala sa z remeselníckych kruhov, významnejších i menej významných. Hodne ich bolo, tých martinských remeselníkov. Všetci, takmer do chlapa, smelí národovci, hrdí na Martin i na jeho slávnu minulosť, pyšní na vedúci zástoj pánov z Plechárne, no v duši roztrpčení, že páni bočia od nich a neuznávajú ich za seberovných, hoci každú chvíľu žiadajú od nich obete... Ako sa pamätám – a myslím, že sa pamätám dobre – naši*

[271] DEMMEL, József: cit. op. 2014. s. 155-157.
[272] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 77-81.
[273] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 79.

martinskí páni neprejavovali veľký záujem o priemyselné robotníctvo, to si žilo svojim vlastným životom a samo sa tiež nestaralo, čo robia páni. Nerozumeli si navzájom a nenachádzali vari nič, čo by ich spájalo.“[274]

V tomto ohľade sa Martin vôbec nelíšil od ostatných podobných uhorských miest s ich prísnou spoločenskou hierarchiou. Viac sa od väčšiny z nich líšil svojou politickou diferenciáciou. Prirodzene hlavnú deliacu čiaru tu tvorili postoje v rokoch 1848/1849. V meste boli totiž dve skupiny takzvaných *osemaštyridsiatnikov*. Prvú skupinu *„negyvennyolcasov“* tvorili bývalí miestni stúpenci Lajosa Kossutha a jeho revolúcie, druhú skupinu zasa *„osemaštyridsiatnici“,* ktorí predtým bojovali pod dobrovoľníckymi zástavami Jozefa Miloslava Hurbana. Medzi týmito skupinami taktiež boli len obmedzené kontakty.[275]

Svojím spôsobom prepojenie Martina so slovenským národným hnutím bolo výhodné pre obe strany tohto vzťahu. Národné hnutie získalo mestské zázemie, Martin sa zasa mohol pozdvihnúť zo svojej predchádzajúcej bezvýznamnosti. Pritom nešlo len o ustanovizne, ktoré mohli v meste vzniknúť. V záujme toho však mestskí páni aj riskovali. O ich občianskej odvahe a civilnej guráži svedčí napríklad, že už v roku 1863 odhlasovali čestné občianstvo pravdepodobne vo vtedajšom Uhorsku najnepopulárnejšiemu Slovákovi, t. j. Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi. Okrem toho oslávili vymenovanie Ján Francisciho za liptovského hlavného župana, oficiálne sa poďakovali katolíckemu biskupovi Štefanovi Moyzesovi za jeho angažovanie sa v slovenských záležitostiach a poslancovi Viliamovi Pauliny-Tóthovi za jeho slovenské poslanecké aktivity v uhorskom parlamente. Jána Kalinčiaka považovali za vlastného zosnulého.[276] Podľa Demmela išlo o dobre premyslenú mestskú stratégiu. Martin, kde sa po centre mesta dlho preháňali kravy, sa vďaka svojím novým slovenským inštitúciám postupne stal príťažlivým pre advokátov, kňazov, novinárov a iných intelektuálov. Do mesta bola nakoniec pritiahnutá aj železnica, čo pomohlo jeho ekonomickému rastu.[277]

Uvedený Demmelov postreh potvrdzuje aj opis predprevratového martinského života z pera tamojšieho rodáka Jána Hrušovského, vnuka Viliama Pauliny-Tótha a neskoršieho medzivojnového slovenského spisovateľa: *„No, prestavme si, že zhodou okolností nie Martin, ale iné slovenské mestečko či už mesto by sa bolo dejiskom memorandového zhromaždenia roku 1861, povedzme: Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Dolný Kubín, Brezno alebo Banská Bystrica,*

[274] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 36-40.
[275] Tamže s. 16-20.
[276] DEMMEL, József: cit. op. 2014, s. 159.
[277] Tamže s. 159-161.

− Martin by bol i naďalej všedným, absolútne bezvýznamným mestečkom, akých boli v krajine stovky a o ktorých niet čo povedať. Bez Matice slovenskej, bez gymnázia, bez kníhtlačiarne, bez Národných novín i Slovenských pohľadov, bez Vajanského, Paulínyho i Kuzmányho, bez Múzea, Domu i bez toho cintorína s veľkými menami. Jaj, lenže nie každé slovenské mestečko malo takého Andreja Koššu, richtára bez bázne, vlastenca pre vec národa zapáleného, a tak teda predsa len Martinu bolo súdené, aby sa stal tým, čím bol: nádejou i prísľubom pre časy nastávajúce.“[278]

Malý Martin so svojou protestantskou (evanjelickou) slovenskou meštianskou väčšinou sa teda po roku 1861 dokázal stať hlavným centrom slovenského hnutia v období pre toto hnutie asi najťažšom (išlo o obdobie rakúsko-uhorského dualizmu). Najprv poskytlo mesto priestor a politické krytie pre memorandové zhromaždenie, potom umožnilo vznik rozličných dôležitých národných ustanovizní. Mesto, kde mali v mestskom zastupiteľstve stále väčšinu uvedomelí Slováci, teda až do konca Uhorska dokázalo poskytnúť svoju infraštruktúru na podporu slovenských národných cieľov. Išlo síce o malé a periférne mesto krajiny, ale takto vlastne v slovenských dejinách vďaka svojej protestantskej tvrdohlavosti a uhorskej samosprávnej tradícii zohralo úlohu takpovediac „nad svoje (demografické) pomery.“

2.2 Charta 77 a slovenskí demokratickí disidenti

Zaujímavým obdobím z hľadiska možností občianskeho odporu voči politickému útlaku, porušovaniu ľudských práv a boja proti diktátorskému riadeniu spoločnosti boli posledné dve desaťročia existencie komunistického režimu na Slovensku. V prvých rokoch budovania tohoto režimu, t. j. ešte v časoch despotického stalinizmu, totiž príliš veľa možností na pokojný a vcelku legálny odpor nezostávalo. Vplyv studenej vojny, antidemokratickej až totalitnej ideológie, ako aj tlak represívnych zložiek bol vtedy príliš silný a každý opozičný prejav sa mohol stretnúť s najtvrdším (často hrdelným) postihom.

Situácia sa našťastie začala postupne meniť v reformných 60. rokoch 20. storočia. Vtedy došlo k veľkému uvoľneniu v spoločnosti, ktoré znamenalo mnohé nádeje a celkovo sa zlepšila nálada a to nielen v socialistickom tábore, ale v celej povojnovej Európe. Tieto nádeje však v Československu zničila invázia vojsk Varšavskej zmluvy a následná sovietska okupácia. Nastupujúca normalizácie, ktorej hlavnými slovenskými protagonistami boli generálny tajomník stany Gustáv Husák a hlavný ideológ režimu Vasiľ Biľak, zaviedla znova represie, ale

[278] HRUŠOVSKÝ, Ján: cit. op. s. 21.

tie už neboli také „hrdelne“ dramatické, ako v časoch stalinizmu a bezprostredne po ňom. Určite si však vyžadovali od odbojárov veľkú osobnú a existenčnú odvahu.

Paradoxne práve v tomto období – t. j. v prvej polovici 70. rokov 20. storočia – začal tzv. helsinský proces, ktorý bol vlastne dialógom medzi kapitalistickým Západom a socialistickým Východom v Európe. Jeho cieľom bolo s pomocou určitých vzájomných kompromisov a ústupkov znížiť celkové napätie v Európe. Výsledkom bolo v lete 1975 prijatie Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (t. j. tzv. helsinského aktu), ktorý sa intenzívne odvolával na základné ľudské práva. Tie sa zaviazali dodržiavať aj socialistické štáty, ktoré ich síce – na rozdiel od nacizmu – ani predtým teoreticky neodmietali, ale prakticky ich nedodržiavali. Zároveň Československo v roku 1976 vo svojej oficiálnej zbierke vyhlásilo dva hlavné ľudsko-právne dokumenty (pakty) OSN, ktoré boli prijaté ešte v roku 1966 a v Československu ratifikované v roku 1968.

Tento vývoj na jeseň 1976 využila časť československých opozične naladených intelektuálov, ktorých zväčša od politiky a ich pôvodných povolaní odstavili represie po roku 1969, na skoncipovanie a vydanie dokumentu s názvom Prehlásenie Charty 77. Prvé riadky tohto dôležitého aktu občianskeho protestu obsahovali nasledovné myšlienky: *„Dne 13.10.1976 byly ve Sbírce zákonů ČSSR (č. 120) zveřejněny Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které byly jménem naší republiky podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a vstoupily u nás v platnost dnem 23. 3. 1976. Od té doby mají naši občané právo a náš stát povinnost se jimi řídit. Svobody a práva, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových lidí, a jejichž uzákonění může významně pomoci humánnímu rozvoji naší společnosti. Vítáme proto, že ČSSR k těmto paktům přistoupila. Jejich zveřejnění nám ale s novou naléhavostí připomíná, kolik základních občanských práv platí v naší zemi zatím - bohužel - jen na papíře.”*[279]

Dokument teda od vlády nežiadal nič viac a nič menej, než dodržiavanie právnych aktov, ktoré sama prednedávnom podpísala, ratifikovala a vyhlásila. Nešlo o úplne ojedinelý jav vo vtedajšej východnej Európe, kde vtedy na viacerých miestach začali vznikať tzv. helsinské občianske výbory zamerané na kontrolu toho, ako v praxi dodržiavajú jednotlivé dotknuté štáty záväzky, ktoré podpísali na summite v Helsinkách. Tento proces neobišiel okrem strednej Európy ani

[279] Text Charty 77.

Sovietsky zväz. Komunistické úrady na vývoj reagovali nervózne a hlavne znovu represívne, hoci už aj nie v duchu 50. rokov.

V prípade Charty 77 išlo v rámci Československa predovšetkým o pražskú akciu. Väčšina existenčne znemožnených disidentov, odporcov normalizačného režimu totiž logicky bývala v Prahe, ako hlavnom meste štátu. Preto bol jej text napísaný pôvodne po česky a všetci prví traja hovorcovia tejto akcie boli českí intelektuáli – filozof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a bývalý minister zahraničných vecí Jiří Hájek. Činnosť chartistov spočívala predovšetkým vo vydávaní a rozširovaní samizdatových a exilových kníh, časopisov a iných spisov, ako aj v usporadúvaní seminárov, prednášok a diskusií. Chartisti upozorňovali aj na konkrétne prípady porušovania ľudských práv, viedli o nich dokumentáciu a navrhovala riešenia. Išlo však o pomerne voľné a neformálne združenie občanov.[280]

Pôvodne mala Charta 77 spolu 242 signatárov. Do konca roku 1989 sa počet osôb, ktoré ju podpísali, rozšíril približne na 1900 osôb. Veľká väčšina z nich žila v českej časti republiky a počet Slovákov medzi signatármi bol vždy pomerne nízky – išlo len približne o 40 osôb. Súviselo to jednak so zemepisnými vzdialenosťami, tlakom represívnych zložiek, a pravdepodobne aj s miernejšou formou represií, ktoré vtedy charakterizovali Slovensko na rozdiel od Českej socialistickej republiky. Zaujímavý postreh mal Pavel Kosatík vo svojej nedávnej knihe o úspešnom slovenskom 20. storočí: *„Autoři Charty 77 ani s nějakým specifickým zapojením signatářů ze Slovenska nepočítali. Je známou skutečností, že při první vlně sběru podpisů o Vánocích 1976 se na signatáře ze Slovenska prostě zapomnělo. O to cennější byl každý pozdější podpis pod Chartou 77 (nakonec jich i se započtěním pražských Slováků bylo 42), protože představoval individuální rozhodnutí v situaci, kdy dotyčný už věděl, že následná represe bude nevyhnutelná.*"[281]

Ako správne pripomenul práve citovaný český autor, o to významnejší bol postoj tých Slovákov, ktorí tento dokument napriek všetkému podpísali. Medzi prvých signatárov patrili spomedzi známejších osobností slovenský historik Ján Mlynárik žijúci v Prahe, spisovateľ Dominik Tatarka a filozof Miroslav Kusý (od 1. 2. 1977).[282] Chartu podpísalo v prvom roku

[280] Text Charty 77.
[281] KOSATÍK, Pavel*: Slovenské století*. Praha: Torst, 2021, s. 320. ISBN 978-80-7215-686-3.
[282] O téme počtu slovenských signatárov pozri aj BALUN, Peter: *Akcia „Kniha" Charta 77 na* Slovensku. Pamäť národa, 2007, č. 1. Bratislava: UPN, s. 82-95.

1977 aj niekoľko kňazov, úradníkov, robotníkov a študentov. Skoro všetkých z nich za to čakali rozličné postihy.[283]

Hnutie Charta 77 sa od svojho začiatku až do konca neprofilovalo ako opozičná sila, čo vo svojom prehlásení signatári aj zdôraznili. Zároveň signatári osobám, ktoré sa chceli angažovať na poli ochrany ľudských práv, sľúbili solidaritu a nepriamo aj zabezpečenie publicity. Poukázali aj na to, že podobné skupiny vznikajú aj v zahraničí. Charta 77 však bola pravdepodobnejšie najznámejšou a najdlhšie existujúcou takouto formáciou. Jej prístup k ľudským právam a občianskym postojom dobre charakterizovala nasledovná myšlienka z jej textu, ktorá má čo povedať aj pre budúcnosť: *„Odpovědnost za dodržování občanských práv v zemi padá samozřejmě především na politickou a státní moc. Ale nejen na ni. Každý nese svůj díl odpovědnosti za obecné poměry, a tedy i za dodržování uzákoněných paktů, které k tomu ostatně zavazují nejen vlády, ale i všechny občany. Pocit této spoluodpovědnosti, víra ve smysl občanské angažovanosti a vůle k ní, i společná potřeba hledat její nový a účinnější výraz přivedly nás k myšlence vytvořit CHARTU 77, jejíž vznik dnes veřejně oznamujeme. CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě. Těch práv, která člověku přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útisku, a která souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN. CHARTA 77 vyrůstá ze zázemí solidarity a přátelství lidí, kteří sdílejí starost o osud ideálů, s nimiž spojili a spojují svůj život a práci. CHARTA 77 není organizací, nemá stanovy, stálé orgány a organizačně podmíněné členství. Patří k ní každý, kdo souhlasí s její myšlenkou, účastní se její práce a podporuje ji. CHARTA 77 není základnou k opoziční politické činnosti. Chce sloužit k obecnému zájmu jako mnohé podobné občanské iniciativy v různých zemích na Západ i na Východ."*

Malý počet signatárov zo Slovenska nezmenšuje význam chartistického hnutia pre dejiny slovenského ústavného vlastenectva. Práve apel na dodržiavanie zákonov a európskych civilizačných právnych princípov, ako aj na pokojnú cestu smerom k systému dodržiavajúcemu ľudské práva a postupnej zmene režimu znamenal dôležitý medzník v histórii občianskeho disentu na Slovensku.

[283] Z neskoršie pripojených známejších osobností treba ešte spomenúť spisovateľku Hanu Ponickú a maďarského menšinového aktivistu, neskôr politika Miklósa Durayho.

2.3 Katolícky disent, boj za práva veriacich a sviečková demonštrácia 25. 3. 1988

Zároveň si treba uvedomiť, že chartistické hnutie nepredstavovalo jedinú opozičnú platformu na vtedajšom Slovensku a chartisti neboli jedinými disidentmi v krajine. Politológ Juraj Marušiak tento pojem definoval nasledovne: *„Za disidentov sú v tomto prípade považovaní ľudia, ktorí aktívne vystupovali proti komunistickému systému, na obranu ľudských práv a základných demokratických slobôd, iniciovali opozičné aktivity, neuchyľovali sa k násiliu, rešpektovali demokratické pravidlá v nedemokratickom svete, za ich činnosť im hrozili represie a pôsobili mimo oficiálnych mocenských štruktúr."*[284] V názve svojho článku Marušiak používal pre neoficiálne a alternatívne akcie ešte jeden pojem a to nezávislé iniciatívy, ktorý vyvolával menej kontroverzií a zmestili sa do neho síce kritické, ale menej politické akcie.[285]

Druhým, dokonca masovejším pilierom slovenskej opozície bolo hnutie kresťanských aktivistov za náboženskú slobodu. Hoci impulzy i tu často prichádzali spoza rieky Moravy, toto hnutie malo na Slovensku relatívne veľké spoločenské zázemie. Advokát prenasledovaných kresťanských aktivistov, neskorší politik Ján Čarnogurský (1944), začiatky tohto hnutia zhrnul nasledovne: *„Bezprostredné korene tohto pohybu sa kládli už v šesťdesiatych rokoch. Z väzení sa vrátili kňazi, rehoľníci a náboženskí aktivisti z konca štyridsiatych rokov. Režim ich nepustil do pastorácie, ale práve tým vytvoril podmienky pre vierohodné účinkovanie medzi mládežou v závetrí neformálnych stretnutí na bytoch a pracoviskách. Našli dostatok záujemcov. Do roku 1968 ešte nestihli sformovať masové a organizované hnutie, preto v augustových udalostiach zostali v pozadí. Ale na rozdiel od kultúrneho frontu obsadenie republiky a politika normalizácie neznamenala pre nich žiadnu zásadnú zmenu vo formách činnosti, ani brzdu v raste. Skôr naopak. Zlyhanie ilúzií o možnostiach socializmu s ľudskou tvárou, bezvýchodiskovosť situácie ako aj globálne odhalenie hraníc neobmedzeného hospodárskeho rastu zvýraznili kresťanstvo ako plauzibilnú alternatívu pre jednotlivca i spoločnosť. V slovenských podmienkach sa táto širšia tendencia prejavila v stálom raste náboženských krúžkov, najmä v mestách a medzi mládežou. Nadväzovali na niektoré tradičné formy z minulosti – ružencové spolky, tretie rehoľné rády, spoločné podujatia miništrantov. Náväznosť bola len voľná, pretože krúžky sedemdesiatych rokov rozvíjali svoju činnosť v úplne odlišných spoločenských a politických podmienkach. Určitý stupeň konšpiratívnosti bol pre nich*

[284] MARUŠIAK, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: *November 1989 na Slovensku.* Eds.: PEŠEK, Ján – SZOMOLÁNYI, Soňa. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku – HU SAV – Katedra politológie FF UK, Bratislava, 1999, s. 55. ISBN 80-89008-00-3.
[285] Tamže s. 55.

prirodzený a samozrejmý – obmedzený počet účastníkov v jednom krúžku, kritické rešpektovanie duchovného vedenia oficiálnych aj tajných kňazov, mlčanlivosť navonok a nevyzvedanie širších súvislostí. Nepoznali iné podmienky a tieto im vcelku vyhovovali. Náplň krúžkov tvorili modlitby, kontemplácia, prípadne hudba, spev a diskusie o náboženských témach. Pre ich účastníkov bolo a je veľkou školou, že náplň stretaní musia skrývať pred štátom."[286]

Čarnogurský za dôležitý medzník v dejinách slovenského disentu predsa len považoval vznik Charty 77, ktorá poskytla rozličným opozičným pohybom konkrétne organizačné opatrenie na obranu pred režimom, mala vybudované informačné kanály, samizdatovú tlač a dokázala kolektívne vystupovať na obranu štátom súdených. V tomto smere o udalostiach informovala aj svetovú verejnosť a koordinovala hlasy na obranu doma aj v zahraničí. Charta 77 bola zároveň širšou zastrešujúcou organizáciou počnúc reformnými komunistami a končiac kresťanskými aktivistami. V jej ponímaní však náboženská sloboda nebola hlavným cieľom, ale len dôležitou súčasťou širších občianskych práv. Okrem toho sa Charta skoro vždy snažila vystupovať verejne, náboženskí aktivisti zase radšej zostávali v úzadí.[287]

Rudolf Chmel pri opise prednovembrových disidentských aktivít taktiež zdôraznil túto dvojkoľajnosť slovenských opozičných hnutí. Všimol si aj to, že opozícia na Slovensku – na rozdiel od českého prostredia – nemala jednoznačné vodcovské osobnosti, t. j. lídrov typu Jana Patočku alebo Václava Havla. Alexander Dubček sa na túto úlohu nepodujal, bohémsky spisovateľ Dominik Tatarka ju asi ani pri svojej najlepšej vôli nevedel zastávať. Ekologické (ochranárske) hnutie sa začalo prejavovať skôr až v poslednom desaťročí starého režimu. *„Bolo tu úsilie ekológov, ktoré malo na svojom relatívne úzkom priestore reálne najviditeľnejšie črty protirežimovosti a bolo ešte tichšie úsilie salónnych demokratov, intelektuálov, umelcov, vedeckých pracovníkov, literárnych vedcov, prírodovedcov ai. zo sivej či polosivej zóny, ktorí sa verejne pokúšali roztláčať priestor pre slobodné myslenie a umenie. Nezanedbateľný segment opozičného pohybu, aj keď nie vždy dostatočne integrovaný, tvorila časť maďarských intelektuálov…"*[288]

Podobné vnútorné členenie opozičných a nezávislých iniciatív na normalizačnom Slovensku používal aj Juraj Marušiak, ktorý sa taktiež pokúsil vysvetliť príčiny menšej intenzity opozičných aktivít na Slovensku v porovnaní s českou časťou československej federácie.

[286] ČARNOGURSKÝ, Ján: *Väznili ich za vieru*. Bratislava: Pramene, 1990, s. 12-13. ISBN 80-85139-00-0.
[287] Tamže s. 135-136.
[288] CHMEL, Rudolf: *Slovenský komplex*. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 128-129. ISBN 978-80-8101-340-9.

Jednak normalizačné represie na Slovensku postihli menej osôb, ako v českých krajinách, ale proporčne v prípade osôb vylúčených z KSČ nešlo o zásadný rozdiel: pokiaľ v Česku muselo pre svoje postoje nedobrovoľne komunistickú stranu opustiť 23 %, zatiaľ na Slovensku išlo o 17,5 % všetkých členov. Skôr išlo o to, že postihy v českej časti federácie boli tvrdšie a často znamenali väčšiu existenčnú likvidáciu, ktorá sa zväčša skončila v ťažkých manuálnych povolaniach. *„Komunistická moc využila tzv. parochiálny charakter slovenskej politickej kultúry, silu klientelistických väzieb v slovenskej spoločnosti, vďaka ktorým perzekúcie začiatkom 70. rokov iba vo výnimočných prípadoch nadobudli existenčný charakter. Perzekvovaným ľuďom sa spravidla ponúkali tzv. krycie zamestnania, ale za cenu, že sa zrieknu akýchkoľvek nezávislých aktivít a v mnohých prípadoch aj publikovania ako takého.“*[289] Zároveň v slovenskej spoločnosti fungoval aj tzv. fenomén strachu a tradičnej voľby menšieho zla. Situácia v Česku taktiež pôsobila odstrašujúco na potenciálnych slovenských opozičníkov, ktorí mali viac čo stratiť, než ich českí spoludruhovia. Z tohto dôvodu bola na Slovensku širšia tzv. šedá zóna medzi oficiálnymi štruktúrami a otvorenými opozičnými postojmi.[290] Svoju úlohu tu zohrala aj fragmentovanosť slovenského disentu, ktorý pozostával z viacerých subkultúr, ktoré väčšinou ani nespolupracovali a nemali strešnú organizáciu. Svojím spôsobom slovenské opozičné iniciatívy nechtiac zjednotila na konci svojej existencie práve represívna komunistická štátna moc, keď v roku 1989 iniciovala súdne konanie v kauze tzv. bratislavskej päťky. Jej členovia, ktorých si štátne orgány vytipovali pre budúci proces, totiž predstavovali rozličné segmenty slovenského disentu – demokratickú opozíciu s nostalgiou za prvou republikou, bývalých reformných komunistov, ako aj katolíckych aktivistov spolu s ich tradičným advokátom.[291]

Všetky tieto iniciatívy, napriek svojej názorovej roztrieštenosti, určitej spoločenskej okrajovosti a ťažkopádnosti v modernom slovenskom prostredí vytvorili tradíciu pokojného a kultivovaného občianskeho odporu, ktorá bola založená na princípoch základných ľudských práv a sprostredkovane vlastne aj na myšlienke právneho štátu. Veď aj Charta 77 nechcela od štátnej moci viac, než len to, aby táto dodržiavala aspoň vlastné zákony.

Najmasovejšiu akciu slovenského disentu však nezorganizovala Charta 77, ale práve katolícka opozícia a štruktúry tajnej cirkvi a to na sklonku starého režimu. Dňa 25. marca 1988 sa v Bratislave konala tzv. sviečková demonštrácia, ktorú polícia rozohnala vodnými delami, hoci

[289] MARUŠIAK, Juraj: op. cit. s. 58.
[290] Tamže s. 57-59.
[291] Tamže s. 60-61.

išlo o úplne pokojnú manifestáciu veriacich ľudí za náboženské práva a slobody. V Prahe protirežimní demonštranti vo väčšom počte vyšli do ulíc až o niekoľko mesiacov neskôr.[292]

Určitou výhodou socialistických (do polovice 50. rokov 20. storočia totalitných, neskôr však už skôr autoritatívnych) režimov totiž bolo aspoň deklarovanie dôležitosti základných ľudských práv, princípov demokracie a rovnoprávnosti osôb. Nemecký nacizmus vychádzajúci teoreticky i prakticky z vodcovského princípu práve spomínané prvky (humanitu, ľudské práva, rovnosť atď.) principiálne odmietal. Naopak, v neskoro socialistickom období postupne vzrastala regulujúca úloha právnych noriem a miernejších foriem riadenia spoločnosti.

Jiří Přibáň to na jednom mieste zhodnotil nasledovne: *„Václav Havel hovoří v této souvislosti o vzniku post-totalitního politického systému, jenž není založen na otevřeném politickém teroru, ale na ritualizaci veřejného života a určitého druhu „slepého samopohybu", který udržuje systém. Tento systém nepřestává být svou podstatou totalitní, ale totalitní podstatu udržuje jinými způsoby. Převážná většina obyvatelstva nebyla nadále vystavena otevřené politické konfrontaci s politickým režimem a musela pouze pravidelně vyjadřovat svou lojalitu vůči existujícímu politickému systému. Jiný významný československý disident Milan Šimečka zase hovoří o zvláštním druhu společenské smlouvy, který vládnoucí stranická elita uzavřela s obyvatelstvem. Výměnou za politickou pasivitu tato elita poskytuje záruky určitého materiálního blahobytu… Jak se ukazuje, východoevropské komunistické systémy ve své pozdní fázi nepostrádali právní jistotu a arbitrární výkon politické moci v nich nepřevládal coby způsob vlády. Tyto systémy naopak vykazovaly velmi silnou tendenci k autarkii. Socialistická legalita potom měla přispívat ke stabilitě socialistických společností. Její funkce byla tedy v jistém smyslu obdobná jako funkce legality i v liberálně demokratických systémech vlády práva. Právo a pořádek měly sice totalitní povahu, ale zároveň celý systém usiloval velmi silně o legální legitimitu, a to ve vztahu k vlastnímu obyvatelstvu i na mezinárodní úrovni."*[293]

Najmasovejšou a preto aj najvýznamnejšou akciou katolíckeho disentu na Slovensku bola sviečková manifestácia tisícok veriacich a iných občanov za vymenovanie chýbajúcich biskupov a za dodržiavanie náboženských práv. Konala sa 25. marca 1988 na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Disent sa i v tomto prípade odvolával na legálne možnosti, ktoré teoreticky zaručovala Ústava ČSSR vo svojom článku 28, ktorým sa zaručovala sloboda pouličných sprievodov a manifestácií. Využili aj zákon č. 68/1951 Zb. o dobrovoľných

[292] KOSATÍK, Pavel: op. cit. s. 320.
[293] PŘIBÁŇ, Jiří*: Legitimizace a disidenti práva (o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy).* Autoreferát doktorské disertační práce. Praha: PF UK, 2001. s. 33-34.

organizáciách a zhromaždeniach. Pôvodne sa mali demonštrácie v tomto duchu v tento deň konať pred československými veľvyslanectvami vo svete. Nápad pochádzal od bývalého hokejistu Petra Šťastného, ktorý vtedy už žil v emigrácii. Bratislavská akcia mala byť súčasťou tohto procesu.

Po tom, ako sa emigrantské kruhy rozhodli svoje demonštrácie odložiť, domáci organizátori, a to hlavne František Mikloško, ako aj Ján Čarnogurský, Rudolf Fiby, Vladimír Jukl, Silvester Krčméry, Ladislav Stromček, Eugen Valovič, Jozef Roman, Peter Murdza, Vladimír Ďurikovič a Anton Selecký, sa rozhodli usporiadať polhodinové pokojné zhromaždenie dňa 25. marca 1988 v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí. Pritom však chceli dodržať platné právne normy. Preto sa na spomínaný deň rozhodli ohlásiť 30-minútové pokojné zhromaždenie so zapálenými sviečkami v rukách. Toto oznámenie podal ako jeden z hlavných organizátorov František Mikloško na obvodnom národnom výbore v centre Bratislavy. O pripravovanej akcii sa vedelo aj vo Vatikáne a iných zahraničných médiách. Vtedajšia slovenská katolícka hierarchia ju odmietala, naopak, českí opoziční katolíci ju podporili. Národný výbor hlavného mesta manifestáciu nakoniec neschválil. Mikloško aj viacerí iní organizátori vtedy boli už zadržaní políciou. Nakoľko akcia nebola odvolaná, stranícke orgány sa rozhodli pre jej rozohnanie silou a pripravili si na to policajné autá s vodnými delami a približne tisícku policajtov. Na námestí sa zhromaždilo niekoľko tisíc demonštrujúcich (podľa niektorých údajov ich mohlo byť až 10 000), ale polícia ich napriek pokojnému charakteru manifestácie s pomocou vodných diel rozohnala. V každom prípade išlo o dovtedy nevídanú akciu občianskeho odporu proti vtedajšiemu režimu a za ľudské práva, ktorá sa právom zapísala do dejín moderného Slovenska.[294]

2.4 Štúrovská samospráva v boji za demokratický charakter Slovenskej republiky

Z poprevratového obdobia a obdobia intenzívneho boja o charakter štátu počas vlády premiéra Vladimíra Mečiara možno ako zaujímavý príklad inovatívneho „samosprávneho odboja“ spomenúť prípad miestneho referenda v meste Štúrovo, ktoré sa konalo v jednu aprílovú nedeľu roku 1998. Udalosti predchádzalo treťou mečiarovskou vládou – napriek rozhodnutiu ústavného súdu a odporu štátnej referendovej komisie pre referendum – zmarené celoštátne ľudové hlasovanie o štyroch otázkach týkajúcich sa medzinárodnej (euroatlantickej) integrácie

[294] O manifestácii krátko pozri https://www.upn.gov.sk/data/svieckova-manifestacia/svieckova%20-manifestacia-25-marec-1988-studia.pdf Podrobne pozri publikáciu UPN: JAŠEK, Peter – NEUPAUER, František – PODOLEC, Ondrej - JAKUBČIN, Pavol (Zost.): *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky, svedectvá*. Bratislava: ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA BRATISLAVA, 2015. ISBN 978-80-89335-75-6.

Slovenska a zavedenia priamej voľby prezidenta. Toto malo byť pôvodne východiskom z politickej krízy a polarizácie spoločnosti. Poslednú otázku iniciovala vtedajšia demokratická opozícia obávajúca sa dočasného zlúčenia prezidentských právomocí v rukách premiéra Vladimíra Mečiara.[295] Táto otázka preto asi najviac mobilizovala a polarizovala spoločnosť, ostatné otázky vtedy viac-menej reprezentovali len tzv. dymovú clonu spôsobenú vládnucou mečiarovskou väčšinou.

Voči zmareniu referenda sa už v ten deň večer konala malá demonštrácia v Leviciach neďaleko Okresného úradu, tá však nemala veľkú odozvu. Väčší ohlas malo miestne referendum, ktoré realizovala mestská samospráva juhoslovenského a prihraničného mesta Štúrovo na základe jeho vypísania prezidentom Michalom Kováčom ešte o rok predtým. Bolo to symbolické gesto vzdoru voči politike vtedajšej vládnucej väčšiny ohrozujúcej integračné ciele SR a jej vnútornú demokraciu.

Dlhoročným primátorom Štúrova bol Slovák Ján Oravec (1953-2019), pričom väčšinu v mestskom zastupiteľstve mali vždy maďarské menšinové strany, vtedy združené v Strane maďarskej koalície (SMK). Pôvodne podnikový právnik Oravec zotrval vo funkcii primátora nepretržite počas šiestich volebných cyklov, t. j. v rokoch 1990 až 2014[296] a to napriek tomu, že sa nenarodil v Štúrove, ale v blízkych Leviciach. Tento fakt svedčí o jeho veľkej akceptácii v rámci miestnej komunity. Išlo o integrujúcu osobnosť, ktorá sa okrem iného v roku 2001 zaslúžila aj o obnovu mosta Márie Valérie spájajúceho slovenské Štúrovo a maďarský Ostrihom. Jeho odvážny postoj počas organizovania štúrovského referenda vyzdvihol v rozlúčkovej reči aj súčasný primátor mesta Eugen Szabó.[297]

Napriek pokusom o zastavenie tejto akcie zo strany vládnej propagandy, správnych úradov a okresného súdu v Nových Zámkoch (ten mimo svojej vecnej príslušnosti vydal predbežné opatrenie s cieľom zabrániť konaniu hlasovania) nakoniec pokojným spôsobom prebehlo. Zúčastnilo sa ho za veľkej medzinárodnej mediálnej pozornosti približne 5000 miestnych

[295] Podrobnosti o tejto problematike pozri MICHALIČ, Sergej: Referendum: od petičnej akcie cez zmarenie k rozhodnutiu prokurátora. In: *Slovenské referendum 97: zrod, priebeh,* dôsledky. Eds. MESEŽNIKOV, Grigorij – BÚTORA, Martin. Bratislava: IVO, 1997, s. 43-82. ISBN 80-967739-2-5.
[296] Örökre itt hagyott minket Ján Oravec. https://msosturovo.sk/2019/11/meghalt-jan-oravec/?lang=hu
[297] Eltemették Ján Oravecet, Párkány volt polgármesterét. *Új Szó*, 15.11.2019. https://ujszo.com/regio/eltemettek-jan-oravecet-parkany-volt-polgarmesteret

občanov, ktorých väčšina hlasovala za priamu voľbu prezidenta a euroatlantickú integráciu Slovenska.[298]

Referendum síce nebolo platné a ani nemohlo mať celoslovenské účinky, ale nakoniec k nijakému zásahu silových zložiek nedošlo, monitorovala ho *Medzinárodná spoločnosť pre ľudské práva* a postoj mesta pred súdom potom zastupoval bývalý predseda československého ústavného súdu Ernest Valko.[299] Išlo o dobrý príklad spolupráce miestnych občanov väčšinou maďarskej národnosti a v ich kruhu populárneho viacnásobného primátora mesta Jána Oravca, ktorý bol slovenského pôvodu. Zároveň to bol dobrý a na svoju dobu odvážny príklad pokojného a symbolického vzdoru voči štátnej moci, ktorá začala prekračovať ústavné hranice svojho pôsobenia.

[298] Zahraničné médiá označili referendum v Štúrove za facku do tváre premiéra Mečiara. *Denník SME*, 21. apríla 1997.
[299] Štúrovo sa odvolalo proti rozhodnutiu súdu, ktorý sa snažil prekaziť aprílové referendum. *Denník SME*, 30. apríl 1998.

3. Dilemy hlavných osobností slovenských dejín a pestovanie ústavného vlastenectva

V spoločenskom povedomí každého národa najviac rezonujú tie historické osobnosti, ktoré formovali súčasnú podobu daného národa a štátu. Kult týchto osobností logicky posilňuje jednak školský systém, a jednak oficiálna politika pamäti. Z tohto dôvodu sú teoreticky aj najľahšie využiteľné, lebo sú všeobecne známe. Treba si však taktiež uvedomiť, že každá osobnosť má svoju konkrétnu minulosť, ktorá je zväčša veľmi komplexná. Okrem toho nie všetky rozhodujúce osobnosti národného hnutia majú rovnako výrazný politický odkaz, resp. vo verejnom priestore nie vždy rezonuje práve politicko-právno-ústavná dimenzia ich činnosti, ale napríklad ich kultúrne aktivity, tragická životná púť atď.

Osobitne to platí pre hnutia takých menších a stredných európskych národov, ktoré dlho žili v tieni väčších národných celkov a na periférii ich štátnych útvarov. Z tohto dôvodu si v dlhom 19. storočí (1789-1914), ktoré bolo v Európe nielen obdobím formovania sa modernej ústavnosti, ale aj národnej identity v jej súčasnej podobe, tieto národy museli najprv ujasniť tie najzákladnejšie otázky svojej existencie. Medzi tie určite patrila otázka literárneho, neskôr úradného jazyka, potom vymedzenie vlastného etnického územia, a nakoniec aj vyjasnenie si postavenia k svojmu širšiemu i užšiemu geopolitickému okoliu.

Výber preferovaných osobností je však vždy výsostne politickou otázkou a autor sa v tomto procese len ťažko vie vyhnúť presadzovaniu svojich osobných preferencií, prípadne ideovo-politických sympatií alebo antipatií. Mal by sa ale aspoň o to pokúsiť. V takomto prípade mu môže byť nápomocné stanovenie si aspoň minimálnych objektívnych výberových kritérií. Takýmito môže byť ich známosť v rámci súčasnej verejnosti, prípadne ich frekvencia v učebniciach dejepisu alebo občianskej výchovy. Koniec-koncov oba práve spomínané preferenčné rámce navzájom úzko súvisia. Nasledujúcou možnosťou je výber na základe vplyvu jednotlivých osobností na slovenský politický emancipačný proces, ktorý môžeme inak nazvať aj národo- a štátotvorným dozrievaním. Nakoniec existuje aj možnosť kombinácie horeuvedených možností.

Z hľadiska formovania koncepcie slovenského politického národa, a následne ideových i infraštruktúrnych podmienok budovania vlastnej (najprv autonómnej, potom samostatnej) slovenskej štátnosti v posledných dvoch storočiach zohrali rozhodujúcu úlohu predovšetkým nasledujúce osobnosti: Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Milan Hodža, Alexander Dubček a Gustáv Husák. Pred ich prezentáciou je však potrebné aspoň krátko spomenúť aj

v slovenských školských osnovách rezonujúce postavy z menej politického, tzv. predmarcového obdobia (1780-1847), ako aj samotnú politizáciu slovenského národného hnutia. Takýmito osobnosťami-pioniermi boli určite Anton Bernolák, Juraj Fándly, Juraj Papánek, Juraj Sklenár a hlavne Ján Kollár.

Veľmi problematickou a spornou zostáva osobnosť prezidenta prvej samostatnej, avšak predsa len vojnovej Slovenskej republiky (1939-1945) Jozefa Tisa. Jednak len ťažko možno zabudnúť na jeho spoluúčasť v najväčších zločinoch v slovenských dejinách (holokaust a účasť na druhej svetovej vojne na strane nacistického Nemecka), a jednak Tiso v podstate nebol koncepčnou osobnosťou, ktorá by po sebe zanechala väčšie teoretické dielo. V tomto smere prirodzene nebol medzi práve spomínanými osobnosťami úplne osamotený, ale hlavné dielo jeho života, vyhlásenie samostatného slovenského štátu bolo predsa len skôr dôsledkom okolností, než jeho celoživotného úsilia. Tiso bol pôvodne praktický autonomistický politik, menej už politický mysliteľ a vizionár. Jeho predvojnové diela neboli nejako autentické a výrazné, prejavy a spisy z vojnového obdobia zasa už boli silne poznačené vplyvom juhoeurópskeho fašizmu a nemeckého nacizmu.

Prirodzene aj ostatné spomínané osobnosti majú svoje tienisté stránky, ale aspoň sa priamo či nepriamo nezúčastnili na genocíde. Ich štátotvorné pôsobenie bolo zároveň dlhodobejšie a viac kompatibilné s celkovými – pozitívnejšie nasmerovanými – európskymi trendami, ktorých humanistickej tendencii sa počas svojho života úplne nespreneverili. Zároveň ide o osobnosti, ktoré majú aj svoje formálne prvenstvá. Štúr bol určite prvým národne orientovaným slovenským snemovým poslancom a skutočným politickým vodcom svojho národa. Štefánika možno zasa pokladať nielen za zakladateľa demokratického Československa, bez ktorého by pravdepodobne neskôr nevzniklo ani samostatné Slovensko, ale vlastne aj za prvého, deklarovane slovenského ministra v dejinách. Podobne Hodža bol prvým premiérom slovenského pôvodu. Husák má takéto prvenstvo len vo funkcii československého prezidenta, ale ako prvý prezident Slovenskej republiky ho predsa len predstihol Tiso. Dubček síce nezastával štátnu funkciu, ale vo svojej dobe bol generálnym tajomníkom Komunistickej strany Československa, čo znamenalo väčší vplyv aj od prezidenta a premiéra. Zároveň Dubček vždy bol a dodnes je asi svetovo najznámejší slovenský politik, ktorého osobnosť má aj symbolický rozmer. Netreba zabudnúť ani na to, že jeho historická postava je vhodná na dramatickú konfrontáciu s Husákom, čo môže byť pomerne úspešne využité vo vzdelávacom procese.

V prípade vybraných osobností ide o plnohodnotné a takpovediac plnokrvné historické postavy, aké majú aj ostatné európske národy a to so všetkými ich dilemami a rozpormi.

Tieto osobnosti pôsobili v takom kontexte, ktorý mal širšie európske presahy, čo robí ich životné dielo kompatibilným a porovnateľným s inými krajinami. Zároveň pôsobili v období, keď už rezonovali myšlienky moderného konštitucionalizmu, ku ktorému si chtiac či nechtiac museli vytvárať nejaký vzťah. Zabudnúť netreba ani na to, že sa medzi nimi rovnako vyskytli teoretickí vizionári, mocenskí praktici a taktiež aj kombinácie týchto možností.

Všetky hore spomínané výzvy boli síce do určitej miery politikou, ale k skutočnej modernej politizácii národných hnutí podobných tomu slovenskému dochádzalo z horeuvedených príčin trochu neskôr a občas aj v menej intenzívnej forme, než tomu bolo v prípade národov, ktoré sa dokázali viac stotožniť s už existujúcou štátnosťou. To je dôležité hlavne preto, lebo problematika ústavného vlastenectva je skoro vždy neoddeliteľná od otázky politiky a štátnosti.

Slovenské národné hnutie sa síce zrodilo už v 18. storočí, ale ešte aj na začiatku nasledujúceho storočia sa v jeho prostredí riešili predovšetkým kultúrno-jazykové otázky. Prirodzene to nesúviselo len s charakterom slovenského národného hnutia, ale aj s podmienkami vtedajšieho rakúskeho absolutistického režimu panovníka Františka I. a jeho kancelára Klemensa Lothara von Metternicha. Občas sa síce aj predtým dalo stretnúť s určitými ojedinelými politickými prejavmi, tie však zväčša nemali priame pokračovanie. Takouto akciou bola napríklad apológia Jána Baltazára Magina z roku 1728, ktorá bola napísaná v mene slovenských stavov Trenčianskej stolice voči posmešnému spisu právnika Jozefa Bencsika zo začiatku 18. storočia. Sem patria aj osvietenecké prejavy z konca tohto storočia, ako napríklad historické spisy katolíckych kňazov Juraja Papánka a Juraja Sklenára, ktoré pomáhali hľadať miesto Veľkej Moravy v slovenských dejinách.[300]

Jedným z prvých symbolických a kolektívnych aktov skutočnej a otvorenej politizácie slovenského národného hnutia bolo predloženie známeho slovenského *Prestolného prosbopisu* vo Viedni panovníkovi Ferdinandovi V. v roku 1842. I v tomto prípade však išlo predovšetkým o konfesionálnu akciu slovenských evanjelikov vedených svojím superintendentom Pavlom Jozeffym (1775-1848), ktorá bola zameraná na obranu vlastných jazykových a školských práv. Tie totiž začala ohrozovať postupná maďarizácia v rámci uhorskej evanjelickej cirkvi, ako aj plány na zlúčenie hlavných protestantských konfesií v Uhorsku.[301]

[300] CHOVANEC, Jaroslav – MOZOLÍK, Peter: *Historické a štátoprávne korene samostatnej Slovenskej republiky*. Bratislava: Procom, 1994. s. 72-73. ISBN 80-85717-02-6.
[301] RAPANT, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842*. I. zv. Liptovský Mikuláš: Spolok Tranoscius, 1943.

Tento krok skutočne znamenal začiatok hlbšej politizácie slovenského národného hnutia, ktoré potom s konečnou platnosťou a naplno realizovala štúrovská romantická generácia pod vedením Ľudovíta Štúra a Jozefa Miloslava Hurbana. Tento fakt súvisel jednak objektívne s pohnutou historickou dobou, v ktorej toto pokolenie slovenských národovcov pôsobilo, a jednak subjektívne s ich osobnými predispozíciami, vzdelaním a sociálnym postavením.

Osobnosti z obdobia pred rokom 1848

Prirodzene netreba úplne zaznávať ani úlohu bernolákovskej generácie z konca 18. storočia, ktorá v roku 1792 v Trnave vytvorila jednu z prvých vyložene slovenských organizácií – *Slovenské učené tovarišstvo*. Jej možnosti však boli v mnohom ešte podstatne obmedzenejšie, než neskôr štúrovcov. Bernolákovci boli skoro úplne prvými pioniermi slovenského hnutia v jeho modernej podobe. Zároveň personálne zväčša išlo o katolíckych kňazov, ktorých viazala relatívne prísna cirkevná disciplína a hierarchia. Všetci síce začali pôsobiť v období jozefinizmu, ktorý mal veľký modernizačný potenciál, ale predsa len išlo o absolutistický politický systém. Okrem toho počas ich pôsobenia v roku 1789 vypukla veľká francúzska revolúcia, v dôsledku ktorej došlo v Paríži k poprave francúzskeho kráľovského páru, v Uhorsku zasa k jakobínskemu sprisahaniu Ignáca Martinoviča. To malo za následok popravy jeho vodcov v roku 1795 a sprísnenie politického režimu. Práve vtedy sa začali aj tzv. francúzske vojny, ktoré ovplyvnili život v celej Európe. Tieto fakty a trendy mali určite vplyv aj na životy a spoločenské aktivity bernolákovcov.

Z tejto generácie bol najpolitickejšou a najradikálnejšou osobnosťou pravdepodobne katolícky kňaz Juraj Fándly (1750-1811). Prakticky mysliaceho Fándlyho, ktorý pomerne dlho pôsobil aj ako tajomník a pokladník *Slovenského učeného tovarišstva,* najviac ovplyvnili osvietenské myšlienky, čo sa výrazne prejavilo v jeho polemických spisoch. Za svoje postoje bol Fándly neskôr cirkvou disciplinárne trestaný. Zároveň to bol dedinský kňaz, ktorý sa nechcel starať len o dušu svojich veriacich, ale usiloval sa aj o zlepšenie ich materiálneho a sociálneho postavenia. Jeho akčný rádius a vplyv na okolie bol však predsa len relatívne obmedzený, podobne ako jeho reálne politické možnosti. Hlavne v poslednej tretine svojho inak veľmi plodného života si už na svoje postoje musel dávať väčší pozor.[302]

Aj slovenský politológ Eduard Chmelár vo svojom nedávnom pokuse o rekonštrukciu slovenských dejín z bernolákovskej generácie vyzdvihol práve Fándlyho aktivity ako prvé politickejšie prejavy. Išlo predovšetkým o jeho požiadavku na zavedenie slovenčiny ako

[302] https://zlatyfond.sme.sk/autor/84/Juraj-Fandly

pomocného vyučovacieho jazyka na nižších školách a pestovanie slovenčiny aj na školách vyšších. Táto odznela v čase zasadania uhorského snemu 1790/1791 už na začiatku posledného desaťročia 18. storočia. Okrem toho Fándly vo svojom latinsky napísanom spise *Compendiata Historia Gentis Slavae* (*Stručné dejiny Slovákov)* z roku 1793 argumentoval aj v záujme práva nešľachticov zastávať verejné úrady vo svojej krajine.[303]

Dôležitý medzičlánok medzi bernolákovcami a štúrovcami predstavovala generácia slovenských klasicistov a preromantikov. Jej hlavným protagonistom bol peštiansky evanjelický kňaz a slovanský básnik Ján Kollár (1793-1852), ktorý za sebou zanechal impozantné umelecké i vedecké dielo. V podobnej situácii bol aj vedec a pedagóg Pavol Jozef Šafárik (1795-1861). Išlo však o generáciu, ktorá sa formovala v období františkovsko-metternichovského absolutizmu a realizovala sa predovšetkým vo sfére umenia a vedy. Jej politické postoje boli opatrnejšie a vo vyššom veku aj pomerne konzervatívne.

Kollár bol už vo svojej dobe politicky výraznejšou postavou ako ostatní jeho generační druhovia čo určite súviselo aj s jeho temperamentom a celkovým habitom. Jeho historický odkaz je taktiež politicky viac využiteľný a to predovšetkým pre jeho slovanské súvislosti. Zároveň však išlo o veľkého kritika štúrovskej generácie, ktorá sa v procese budovania slovenského národa ukázala byť víťaznou. Tento fakt do určitej miery relativizuje jeho odkaz dovnútra súčasnej slovenskej politiky.

Tibor Pichler vo svojej zásadnej knihe *Národovci a občania* z roku 1998 vyzdvihol, že Kollár v prvej polovici 19. storočia nepatril k stavovskému národu a v politike reagoval skôr len na dôsledky jazykových zákonov pre Slovákov. Zároveň vypracoval koncepciu slovanskej literárnej vzájomnosti, ktorú možno pokladať za projekt slovanského kultúrneho nacionalizmu, avšak bez protizápadných akcentov a čiastočne aj štátoprávnych súvislostí. Kollár totiž nepokladal zhodu národno-kultúrnej a politickej jednotky a jej územného rámca za nevyhnutnú. Svoj nacionalizmus obmedzil hlavne na oblasť kultúry a napriek občasným náznakom ho neaplikoval na sféru politiky. Rozlišoval dva druhy lojality, prípadne vernosti – jednu voči panovníkovi, druhú voči svojmu kultúrne chápanému spoločenstvu, teda národu. Ich kombináciu považoval za možnú a odmietal „tupé, neznášanlivé a nenávistné vlastenectvo“. Do určitej miery však on samotný zastával stanovisko humanisticky založeného vzdelaneckého

[303] CHMELÁR, Eduard: *Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity*. Bratislava: vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 2021. s. 172. ISBN 978-80-8202-149-6.

elitizmu, ktorý však ešte nevedel, čo si počať s pospolitým ľudom. To sa prejavilo napríklad aj na jeho vzťahu k štúrovskej spisovnej slovenčine.[304]

Kollár bol zároveň do konca svojho života lojálnym poddaným panovníckeho rodu. Osobitne sa to prejavilo v revolučných rokoch 1848/1849. Jednou z hlavných príčin jeho nepopulárnosti v revolučnej Pešti bola okrem jeho slovanskosti práve lojalita k habsburskej dynastii, ktorá ho po svojom víťazstve aj odmenila pozíciou viedenského profesora slavistiky a poradcu vlády pre slovenské záležitosti.

Z tohto aspektu je Kollár predsa len ťažko využiteľný ako symbol ústavného vlastenectva v jeho modernom zmysle. Pichler zhrnul situáciu nasledovným spôsobom: *„Zaujímavé je položiť otázku vzťahu kollárovského konceptu vzájomnosti k étosu občana, k prestavbe stavovskej spoločnosti dominovanej panovníkom a založenej na výsadách, na občiansku, založenú na slobode a rovnosti. Zdá sa, že túto problematiku, aktuálnu v dobovej publicistike, nereflektoval a aj sa jej vedome vyhýbal. Jeho postoje v revolučných rokoch to potvrdzujú. Stál na stanovisku lojálneho poddaného panovníka vo Viedni, pocit občianstva mu bol cudzí, hoci názory jeho mladosti by to mohli popierať. Bol formulátorom slovanského kultúrneho nacionalizmu ako apolitického kultúrneho idealizmu.“*[305]

Hlavné osobnosti slovenskej politickej histórie v kontexte ústavného vlastenectva

Ľudovít Štúr (1815-1854)

Dejiny moderného slovenského politického národa sa s určitou dávkou preháňania začínajú Ľudovítom Štúrom. Štúr nebol len kodifikátorom spisovnej slovenčiny a najvplyvnejšou osobnosťou slovenského literárneho romantizmu, ale aj poslancom uhorského snemu prezentujúcim tam ako prvý politik slovenský národný program. Bol aj novinárom a zakladateľom prvých politických novín, t. j. *Slovenských národných novín*. Participoval taktiež na vytvorení prvej Slovenskej národnej rady a spolu s inými viedol prvé slovenské ozbrojené povstanie voči Uhorsku v roku 1848. Zároveň počas celého svojho života formuloval rozličné politické koncepcie a programy.

Jeho najnovší a zatiaľ najkomplexnejší životopisec József Demmel to vo svojej prelomovej knihe *Ľudovít Štúr* zhrnul nasledovne: *„Bol prvý, kto jednoznačne a aj širokým vrstvám zrozumiteľným spôsobom určil základné vlastnosti slovenského národa. V začiatkoch jeho*

[304] PICHLER, Tibor: *Národovci a občania*. Bratislava: Veda, 1998. s. 15-30. ISBN 80-244-0533-7.
[305] Tamže s. 24-25.

pôsobenia ešte neexistoval akceptovaný slovenský literárny jazyk, ešte nikto nevyslovil, že Slováci sú samostatné národné spoločenstvo (líšiace sa od inojazyčných obyvateľov Uhorska a iných slovanských národov). Po jeho smrti prevažná väčšina inteligencie so slovenskou materčinou používala jeho literárny jazyk, vznikla samostatná slovenská spoločenská verejnosť, ktorej členov spájal rad spoločenských zážitkov formovateľných vo vlastné dejiny.“[306]

Z pohľadu moderného slovenského ústavného patriotizmu však ide o pomerne rozporuplnú postavu, čo súvisí predovšetkým s faktom, že jeho myslenie a praktické politické pôsobenie netvorí súdržný jednoliaty celok. To by samé o sebe v histórii nebolo úplne výnimočné, ale tých výrazných zvratov bolo v Štúrovom živote predsa len veľa. Už citovaný Pichler to zhrnul nasledovným spôsobom: *„Nejednoznačnosť tohto myslenia, spočívajúca v názorových, bezprostredne predchádzajúcim vývinom nenaznačovaných, nečakaných zvratoch bola často podmienená historickou makrosituáciou a jej udalosťami, ktoré núkali príležitosti, ktoré síce nekorešpondovali s práve disponovateľným slovenským akčným potenciálom, napriek tomu však sotva bolo možné „nechopiť sa“ ich. Logika príležitosti takto víťazila nad logikou postupného zrenia. Táto zvratovosť zreteľne vystupuje do popredia pri porovnaní štúrovskej ideológie, ktorá je čitateľná v predmarcovej realisticky zameranej a s evolúciou „Slovenstva“ v rámci Uhorska počítajúcej publicistike na stránkach Slovenských národných novín (1845-1848), s revolučnoromantickým politickým kurzom v revolučných rokoch a porevolučnou rusofilskou slovanskou ideológiou. V revolučných rokoch sa podnikol pokus o iniciovanie prestavby Uhorska v zmysle etnonárodného federalizmu (Žiadosti slovenského národa v Uhorsku z mája 1848), pokus o slovenský revolučný akcionizmus (Štúr na Slovanskom zjazde v Prahe) a napokon pokus o monarchicky orientovaný slovenský národný revolucionizmus (Slováci, bratia!), zameraný na vyčlenenie Slovenska z uhorského kráľovstva ako osobitnej korunnej krajiny habsburského mocnárstva. Z hľadiska politického myslenia išlo o nacionálny demokratizmus, atypický revolučný nacionálny monarchizmus a porevolučný fundamentalistický cáristický slovanský nacionalizmus kombinovaný s realistickým úsudkom, že v slovanskom rámci je aktérom jedine Rusko, pretože jedine ono predstavuje obávanú mocenskú jednotku a plní takto funkciu „svetového reprezentanta Slovanov.“*[307]

Pichler si zároveň v súvislosti so štúrovským programom všimol, že sa neodvíjal od inštitúcií štátu alebo od inštitucionalizovaných a v uhorskej ústave definovaných politických

[306] DEMMEL, József: *Ľudovít Štúr*. Bratislava: Kalligram, 2015, s. 288. ISBN 978-80-8101-879-4.
[307] PICHLER, Tibor: cit. op. s. 33-34.

spoločenstiev, ale skôr od nepolitických pocitov a nárokov.[308] Štúrovi zároveň autor správne pripisoval atribút národotvornosti a snahu pretvoriť slovenské etnické spoločenstvo v Hornom Uhorsku na plne rozvinutý moderný občiansky národ.[309] To sa mu síce počas života ešte nepodarilo, ale budúcnosť potvrdila jeho úsilie.

Pichler si však – podobne ako mnohí iní neskorší slovenskí intelektuáli – nevedel dať rady so Štúrovým panslavizmom, lebo na konci života sa mu slovenská otázka skoro celá rozplynula v otázke slovanskej. *„Upozornenie na protirečivosť, nevyváženosť a zvratovosť slovenského myslenia ešte nie je vysvetlením tohto javu. Je dôsledkom „teoretickosti“ a praktickej nezakotvenosti, neinštitucionalizovanosti slovenskej národnej identity. Štúr a jeho prívrženci vypracovali ideológiu národného hnutia a pripravovali jej uplatnenie v praxi. Revolúciou sa narušila evolučná logika štúrovského národotvorného myslenia, ktoré bolo v predmarcovom období realistické a kritické zároveň. Novou revolučnou situáciou podmienená logika emocionalizmu a entuziazmu priala nádeji na okamžité riešenie... Po revolúcii Štúr sa nevracia primárne k slovenstvu, ale opäť sa obracia k inštancii vonku, hoci „slovanskej“... Jeho „fantasticko-fatalistické myslenie“, ak použijeme Štefanovičov termín, očakávalo v istom zmysle zázraky a počítalo s oslobodzujúcimi historickými otrasmi... Aj v tomto postoji možno vidieť posilnenie romantizmu v slovenskom politickom myslení a oslabenie realizmu a triezvosti, ale aj kritického myslenia, ktoré sa vcelku sľubne rozvíjali v období Slovenských národných novín. Zvláštnosťou slovenského národotvorného myslenia a snaženia však je, že sa „zázraky“ predsa len konali.“*[310] Spomínaný zázrak sa konal až v roku 1918 a potom následne v kľúčových povojnových rokoch slovenského 20. storočia (1968, 1989, 1992/1993 a 1998).

Ďalším problémom Štúrovho životného diela nie je to, že v ňom niet odkazov na ústavné súvislosti, ale skôr to, že skoro všetky odkazy – s krátkou výnimkou revolučných rokov – sú negatívne. To sa rovnako dotýka jeho predmarcového diela *Devätnáste storočie a maďarizmus*, ako aj často citovaného mesianistického porevolučného spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti.*

V prvom diele ostro kritizoval už samotné osvietenstvo, ktoré podľa neho *„... nemôžeme považovať za nič iné než za omyl bujnejúci vo svojej prázdnote a nárokujúci si tým najopovážlivejším a najnehoráznejším spôsobom na domnelú hodnotu.“*[311] Odtiaľto bol už len krok k odmietaniu celej veľkej francúzskej revolúcie a následného neorganického francúzskeho

[308] Tamže s. 38.
[309] Tamže s. 45.
[310] Tamže s. 66-67.
[311] ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: SIMŠ, 1993 s. 25. (Toto vydanie totiž obsahuje oba dôležité a citované spisy.).

politického vývoja. Naopak, Štúr vyzdvihoval konsolidačný vplyv viedenského kongresu z roku 1815. *„Národy sa vo svojej oduševnenej víťaznej radosti zhromaždili prostredníctvom svojich zástupcov v starej cisárskej Viedni a dôstojne tam oslávili nádherný triumf svojho víťazstva... Vychádzajúc z tejto novej maximy priznal Kongres národom práva, spravodlivo rozhodol o sporných záležitostiach, tým, ktorí v predchádzajúcich vojnách stratili svoje práva a územia, im ich vrátil, múdro urovnal rozbroje a tým historicky upevnil dovtedy vágny základ medzinárodného práva, ktoré získalo pevný bod oporný bod a požehnali ho hlasy národov.... Myšlienka Svätej aliancie má svetodejinný význam, pretože je prvým pokusom vo svetových dejinách odvodiť medzinárodné vzťahy z kresťanských zásad, premeniť podstatu národov zo surových osôb na kresťanské subjekty a v mieri im umožniť čo najlepšie zdokonalenie a rozvinutie všetkých ich duchovných síl.“*[312]

Štúr tu skoro úplne ignoroval fakt, že základ činnosti kongresu netvorila myšlienka národov, ale starý dynastický princíp. Po kongrese síce vo viacerých nemeckých štátoch boli prijaté ústavy, tie však zväčša nenarušali absolutistický spôsob vládnutia. Inak tomu – hoci aj bez novej ústavy – nebolo ani v Metternichom riadenom starom rakúskom mocnárstve, ktoré spolu s ostatnými veľmocami tvorilo Štúrom taktiež ospevovanú pentarchiu riadiacu osudy Európy. *„Vyvážené, múdre a skúsené Rakúsko“* Štúr označil za morálny stred tejto spolupráce. Dovnútra monarchie zasa autor vyzdvihol umiernený a sprostredkovateľský charakter medzi národmi a národnosťami. *„Ak sa teda veci majú takto, potom musíme Rakúsko vyhlásiť za vládnucu moc 19. storočia v pravom zmysle slova, ktoré necháva prosperovať národy v ich národnom vývine a neobetuje ich abstraktným štátnickým maximám.“*[313]

Štúr prirodzene mohol mať v mnohých smeroch pravdu a vcelku správne vystihol stabilizujúci vplyv viedenského kongresu na medzinárodné vzťahy, ako aj „nenacionálnej“ Viedne na vývoj interetnických väzieb v rámci celej monarchie, ale z pohľadu moderného konštitucionalizmu tu nebolo na čom stavať. Panovnícky dvor bol v časoch františkovsko-metternichovského absolutizmu ochotný tolerovať v jednotlivých častiach ríše len tamojšie stavovské ústavné zriadenia, ale s praktickou dominanciou ústrednej vlády. Tieto systémy však pre slovenské národné hnutie nemali praktický význam. Pravda, v predmarcovom období bolo len ťažko možné od Štúra, žiadajúceho povolenie pre svoje noviny, vyžadovať revolučnejší postoj.

[312] Tamže s. 27-29.
[313] Tamže s. 30.

Približne o jedno desaťročie neskôr, teda už po potlačení liberálnych revolúcií, hlavný slovenský národovec znovu pokračoval v tejto línii. V spise *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktorý napísal po nemecky pravdepodobne v roku 1851, ale knižne vyšiel až v roku 1867 v Rusku a po rusky, Štúr jednak skritizoval celú západnú civilizáciu, a jednak na piedestál budúcnosti postavil Ruskom vedené Slovanstvo.

Rusofilstvo štúrovcov pritom vôbec nebolo večné a trvalé. Slovenská historička Daniela Kodajová tu rozdeľuje obdobie pred a po roku 1848. Štúrovskú generáciu v mladosti pôvodne ovplyvnila myšlienka *„Všeslávie“*. Vo svojich začiatkoch národovci pestovali široké slovanofilstvo bez uprednostňovania niektorého zo slovanských národov. Vtedy ešte Rusko osobitne nefigurovalo v ich úvahách.[314]

K určitým zmenám došlo až na prelome 30. a 40. rokov 19. storočia pod vplyvom kontaktov s ruskými univerzitnými slavistami. *„Pôvodne ho vnímali ako súčasť širších slovanských kontaktov a ako pozitívny vzťah k Rusku sa rusofilstvo premietalo do kabinetného záujmu o štúdium ruskej kultúry a histórie. Teraz bolo doplnené o potrebu pestovať vzájomné slovensko-ruské vzťahy.“*[315] Ich záujem o Rusko bol však čoraz intenzívnejší, hoci stále ešte nevybočoval zo „Všeslovanstva“.

Zlom nastal až po frustrácii z neúspechov v rokoch 1848/1849. *„Rezignácia Ľudovíta Štúra na Rakúsko a austroslavizmus ho „posunula k Rusku“. Po revolúcii v spise „Slovanstvo a svet budúcnosti“ zastával názor, že ak zlyhajú ostatné možnosti, zostane Slovanom iba možnosť spojiť sa s Ruskom. Toto spojenie podmieňoval radikálnym vnútorným prerodom Ruska v smere k liberalizácii politiky, zrušenia nevoľníctva a modernizácii krajiny. Bola to však až jeho tretia – posledná alternatíva vývoja udalostí. Rovnocenne rozpracoval aj prvé dve, t. j. federáciu národov republikánskeho typu, odkiaľ Rusko úplne vypadlo, alebo pretvorenie Rakúska tak, aby sa dominujúcim nositeľom štátnej idey stali slovanské národy.“*[316]

Slovenské rusofilstvo sa takto vďaka Štúrovi posunulo do sféry politiky a politických kalkulácií.[317] Spomínaným spisom Štúr vytvoril koncepciu nedemokratického rusofilského panslavizmu, ktorá dovtedy v slovenskom prostredí v takejto intenzívnej podobe absentovala. Súčasťou otvorenej kritiky Západu bola prirodzene aj kritika jeho politického a ústavného

[314] KODAJOVÁ, Daniela: Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov. In: *Východná dilema strednej Európy*. IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela (Eds.). Bratislava: SDK SVE – HÚ SAV, 2010. s. 138. ISBN 978-80-970376-1-1
[315] Tamže s. 139.
[316] Tamže s. 144-145.
[317] Tamže s. 147.

vývoja. Na milosť bol Štúr ochotný zobrať len organicky sa formujúci anglický ústavný systém. *„Veľkosť Angličanov sa zakladá na štáte, ich ústava však nie je skonštruovaná z apriórnych formúl, ani ju odniekiaľ neprebrali a nepriniesli do svojej krajiny, ale vyviera z hĺbky, z túžby a potreby ducha národa, vyvíjala sa postupne so samotným národom a je s ním vnútorne spätá a preto tvorí so životom národa organický celok. V Anglicku sa stala takzvaná konštitúcia skutočnosťou, a keďže sa tam dobre ujala, považovali ju za výtvor, ktorý pretrvá všetky časy a hodí sa pre všetky krajiny... Skúsenosť ukázala, že sa mýlili. Konštitúcia, aj tá anglická, je tiež produktom svojej doby... Všetko však má svoj priebeh a všetko raz dosiahne svoj vrchol…; zdá sa, že Anglicko tiež už prekročilo horizont svojej slávy a moci. Ako sme spomenuli vyššie, aj taký systém, aký je v Anglicku, dá sa udržať len v tých medziach, kde môže pôsobiť; na to, aby sa zachoval, musí tu existovať vzdelaný, blahobytný národ, ktorý sa v ničom neunáhli, dodržiava politické práva a má mocný senát zainteresovaný svojím postavením na udržaní toho, čo jestvuje; sa však tieto medze prekročia, zapríčiní sa tým rozpad systému.“*[318]

O francúzskom hektickom a prerušovanom (diskontinuitnom) politickom vývoji mal konzervatívny až reakčný Štúr podstatne horší názor. *„O štátnych záležitostiach tam teraz rozhodujú milióny ľudí. Milióny ľudí, ktorých väčšina je surová, neoboznámená s podstatou a s potrebami štátu a nemajetná, neschopná podriadiť primeraným spôsobom svoj osobný záujem záujmom všeobecným... Ďalej treba pripomenúť aj to, že milióny ľudí, ktorí sa majú dnes vo Francúzsku podieľať na politickom živote, opúšťajú svoje životné poslanie vďaka mnohým zhromaždeniam, ktoré sa tu uskutočňujú alebo pri voľbe zastupiteľov, alebo pri prejavoch k národu a vďaka iným politickým agitáciám sa dostávajú do víru, kde im potom nedostatočné vzdelanie nedovoľuje zodpovedne posudzovať veci a rozhodovať o nich.“*[319]

Štúr, ktorý inak vcelku presne videl protirečenia francúzskeho systému (centralizovanú byrokraciu, rozličné obmedzenia, monarchistické tendencie v rámci republikánskeho zriadenia, relatívne široké volebné právo atď.), tu vlastne odmietol demokratické volebné právo a nepriamo aj suverenitu ľudu. Štúr bol vtedy skeptický skoro voči celému západnému ústavnému vývoju, teda aj voči Belgicku, Portugalsku a Španielsku, kde podľa neho všade vlády len živorili zo dňa na deň, peniazmi a sľubmi podplácali svojich voličov, národu vštepovali korupčnosť a takto ho viedli k mravnému úpadku. Existenciu týchto štátov preto charakterizovali časté krízy, štátne prevraty a občas aj revolúcie.[320]

[318] ŠTÚR, Ľudovít: cit. op. s. 103-105.
[319] Tamže s. 79-80.
[320] Tamže s. 83.

Naopak, pozitívny príklad politického vývoja videl Štúr v Srboch a Rusku. *„Aj naše kmene mali svoje zhromaždenia, ba niektoré ich majú dodnes – napríklad Srbi –, len sa pravidelne neschádzajú, iba pri riešení najnaliehavejších otázok a z veľkej časti na ne majú prístup len starší, v každom prípade vážení a skúsení starešinovia občín a iní. Keďže sa tu názory tisícnásobne neštiepia, nemá tu živnú pôdu ani táranie a chválenkárstvo; prostredníctvom jednoduchých, srdce i rozum oslovujúcich dôvodov je potom veľmi ľahko dospieť k presvedčeniu a v krátkom čase aj k rozhodnutiu. Tak vyzerali kedysi zhromaždenia našich kmeňov, a takto vyzerajú aj dnešné zhromaždenia Srbov; o principiálnej opozícii a o nejakej dopredu vytvorenej opozičnej strane tu niet ani reči, národné zhromaždenia samozrejme neschvaľujú to, ak sa niekde pácha neprávo, oznámia vláde názor ľudu, udelia jej dobrú radu a rozpustia sa. Ak nie je vláda tvrdohlavá a ak chce rátať so súhlasom a spoluprácou národa, vezme si vec k srdcu.“*[321]

V prípade opisu fungovania cárskeho Ruska bol Štúr ešte reakčnejší a idealistickejší zároveň. Rusov videl podobne ako Srbov, len v ich prípade viac zdôrazňoval ich podriadenosť cárovi, ako dobrému otcovi a nepriamo aj ich etatizmus. *„Národ tvorí v Rusku s cárom jednotu – v tom spočíva hlavná sila krajiny. Jeho šľachta je obetavá aj bez politických slobôd, čo môžeme vidieť na príklade obrovského množstva peňazí, ktoré dala na verejné ustanovizne za cisára Mikuláša; v mestách žijú vlastenecky zmýšľajúci obyvatelia... Stav učencov je tu usilovný a otvára Rusku veľké perspektívy; duchovenstvo je zbožné a je zapálené za náboženstvo svojej krajiny. Ľud je dobrý a pritom silný, poslušný a obetavý, nadaný a má silnú náturu.“*[322]

V Rusku Štúr kritickým spôsobom vnímal len nevoľníctvo, ktoré chcel preto čím skôr zrušiť. Ruský politický systém, ku ktorému chcel pripojiť aj Slovákov a ostatných Slovanov, v zásade nechcel reformovať, chcel v ňom len posilniť princíp samosprávy. Zachovať chcel roľnícke občiny a vytvoriť z nich vyššie samosprávne celky v podobe žúp, ktoré mali mať hlavne hospodárske, sociálne a súdne funkcie. *„Podľa základného názoru nášho národa je občina iba rozšírenou rodinou, župa rozšírenou občinou a štát zväzkom žúp... Vláda sa obmedzuje len na zisťovanie a odstraňovanie prípadných nešvárov. Týmto spôsobom sa zabraňuje šíreniu neznesiteľných vredov západnej byrokracie... Slovania nikdy nedokázali urobiť ten správny krok od žúp k štátu. Tento krok spočíva v tom, že sa štátu zverí bez akýchkoľvek obmedzení celá štátna moc, jeho vysokému, veľkému poslaniu sa zabezpečí primeraná existencia, podľa toho patrí štátu podľa zákona všetko, čo prekračuje rámec žúp a najmä sféru pôsobnosti meštianskej*

[321] Tamže s. 84-85.
[322] Tamže s. 157.

spoločnosti, patrí mu teda zákonodarná, vyššia správna a vyššia súdna moc, čím štát nadobúda silu primeranú svojej úlohe – silu spojiť všetky župy.“[323] Ústavný princíp samosprávy teda neodmietal a v tomto bol dôsledný až do konca svojho života.

Štúr bol v tejto poslednej fáze svojho plodného života už konzervatívnym etatistom, odmietajúcim deľbu moci aj iné jej obmedzenia. *„Štát totiž stojí vyššie ako obec a meštianska spoločnosť, ktoré sa predovšetkým starajú o blaho jednotlivca a pomáhajú mu. Štát je povolaný k tomu, aby vo svetských veciach zastupoval cirkev oddanú svojmu poslaniu, má teda za úlohu ochraňovať zákon na svojom území, podľa svojho určenia ho zavádzať do všetkých ľudských vzťahov, uľahčovať dosahovanie konečných výsledkov prostredníctvom všetkých činností a síl, ktorými disponuje národ, avšak tak, aby celok, ktorý je v ňom zjednotený a ktorý musí štát zastupovať smerom dovnútra aj navonok, viedol k stále slobodnejšiemu a dokonalejšiemu ľudskému životu.“*[324]

O niečo neskôr citovaný autor v duchu idealistického a reakčného chápania štátu odmietol aj princíp deľby moci: *„O nič lepšie to nevyzerá v západnej Európe s takzvanými ústavnými štátmi, ktoré sú takisto napadnuté chorobou. Štátna moc je u nich tak rozdelená, že jej jedna časť prináleží ľudu, druhá však vláde, tá prvá je zákonodarná, avšak tá druhá je výkonná. Odhliadnuc od toho, že toto zriadenie spočíva na rozdelení toho, čo nevyhnutne patrí spolu, totiž na rozdelení najvyššieho jednotného celku tvoriaceho štátne moci a rovnako odhliadnuc od toho, že staré republiky, ktoré dobre vedia, čo znamená blaho štátu a čo je jeho cieľom, zostali pri tejto jednote, prenechávajú výkon týchto mocí ľudu tvoriacemu štát prostredníctvom nepriamo alebo aj priamo z volieb ustanovujúcich sa magistrátov, ďalej odhliadnuc od toho, že takéto zriadenie spočíva na ďalšom oddeľovaní ľudu od vlády a podľa správneho názoru však ľud tvorí s vládou taký organický celok, ako hlava s telom, ako listy so stromom, - ľud bez vlády je teda nanajvýš surovou, biednou bytosťou žijúcou ešte takmer v zvieracích pomeroch, inak, pravda, nemá nijaký význam.“*[325]

Ako však vyzerali postoje Štúra ako praktizujúceho snemového a reformného politika? Pravdou je, že Štúr nepôsobil v modernom parlamente, ale v poslednom uhorskom stavovskom sneme, ktorý zasadal od jesene 1847 do jarných mesiacov 1848. Vyslalo ho sem slobodné kráľovské mesto Zvolen, ktoré malo tradične slovenskú evanjelickú väčšinu. Spolu tu podľa Demmela predniesol jedenásť rečí, z toho dve na celoštátnom plenárnom zasadnutí a deväť na oblastných

[323] Tamže s. 166-167.
[324] Tamže s. 77.
[325] Tamže s. 82.

zasadnutiach. Prvý raz ako poslanec vystúpil 17. novembra 1847 a naposledy 20. marca 1848. Zúčastnil sa aj na poslednom zasadnutí tohto snemu v prešporskom Primaciálnom paláci 11. apríla 1848, na ktorom panovník posvätil a vyhlásil reformné zákony, ktoré v liberálnom duchu zmenili verejný život Uhorska.

V tom čase ešte existoval imperatívny mandát, takže aj Štúr mal pätnásťbodové pokyny od Zvolena, ktoré sa čiastočne venovali otázke slobodných kráľovských miest (vrátane Zvolena) a čiastočne vychádzali z peštianskych pokynov, ktoré sformuloval tamojší poslanec a zároveň vodca uhorskej liberálnej opozície Lajos Kossuth.[326] Slovenský národovec sa týchto pokynov úplne striktne nepridržiaval, čo v tom čase už vôbec nebol jav neobvyklý. Delegujúce mesto ho taktiež za to nechcelo sankcionovať. Podľa Demmela sa Štúr výrazne odklonil od pokynov v dvoch otázkach – t. j. v otázke maďarského jazyka a tlačového zákona. V prvom prípade išlo o presadzovanie záujmov slovenčiny, v druhom zasa o pokus znížiť zákonom predpísanú, príliš vysokú až likvidačnú kauciu predpísanú novou legislatívou pre noviny. To sa osobne týkalo aj jeho, ako vydavateľa a redaktora novín. V týchto otázkach však vôbec nedostal pokyny, lebo pôvodne Zvolen príliš nezaujímali.

Radikálnejší a výslovný odklon od pokynov znamenalo to, že Štúr dvakrát argumentoval za oslobodenie poddaných, čo bolo v rozpore so záujmami jeho mesta, ktoré taktiež malo asi sto poddaných. V rozpore s pokynmi konal dokonca aj vo veci hlasovacieho práva pre vyslancov miest. Tu podporil Kossutha, ktorý presadzoval, aby sa hlasovacie právo pre mestá a reforma mestskej správy neoddeľovali. Na nasledujúcom oblastnom zasadnutí snemu zasa podpísal návrh väčšiny slobodných kráľovských miest, aby židia nedostali úľavy nad rámec zákonného článku XXIX. z roku 1841. Tento sa týkal (ne)možnosti ich bývania v banských mestách. V tejto otázke teda zastupoval úzke záujmy zvolenských mešťanov a nie moderné emancipačné trendy.[327]

Zo slovenského národného hľadiska bola najdôležitejšia a pre neho ako politika profilujúca jazyková otázka. Jeho návrh sa venoval konkrétne problematike slovenských ľudových škôl a bohoslužieb v tomto jazyku. Išlo o vcelku umiernené požiadavky, ktoré boli už súčasťou patentu *Ratio Educationis* z 18. storočia, ako aj návrhov niektorých maďarských liberálov. V danom prípade ani úplne nedodržal zabehaný legislatívny postup a skôr sa usiloval o prezentáciu svojho politického postoja, než o legislatívny úspech. Svoj mandát nevyužil ani

[326] DEMMEL, József: cit. op. s. 242.
[327] Tamže s. 245-248.

v otázke boja proti alkoholizmu, ktorý presadzovali hlavne poslanci Trenčianskej stolice. Zaujímavé je, že Štúra zvlášť nezaujala ani otázka rozšírenia volebného práva na obyvateľov bez stavovských rozdielov. Prirodzene nebránil sa mu, ale ani zaň priamo nebojoval. Tento jeho poslanecký nezáujem o liberálnu volebnú reformu pôsobil zvláštne o to viac, že asi mesiac po ukončení snemu sa aj za jeho pričinenia v Liptovskom Svätom Mikuláši zrodila petícia, ktorá mala aj zastupiteľské a volebné dimenzie. Zároveň bolo zaujímavé, že sa Štúr a ani iný príslušník jeho politickej skupiny (okrem Eugena Geromettu) nezúčastnil ako kandidát volieb do prvého moderného snemu.[328]

Danú problematiku analyzujúci historik Demmel nakoniec charakterizoval Štúrove poslanecké pôsobenie nasledovne: *„Ak porovnáme Štúrove poslanecké pokyny, jeho ciele uverejnené v Slovenských národných novinách a všeobecný manévrovací priestor vyslancov miest s jeho skutočnou poslaneckou činnosťou, zjaví sa pred nami obraz poslanca, ktorý dôsledne a aktívne bránil záujmy svojho vysielateľa a vo všeobecnosti slobodných kráľovských miest, avšak nad rámec svojich pokynov, prispôsobiac sa hlavnému politickému prúdu, podporil aj spoločenské zmeny. Reprezentoval síce aj záujmy prevažne chudobnejších obyvateľov krajiny so slovenským materinským jazykom, to však samo o sebe ešte nepredstavuje reprezentáciu slovenského národa, keď sa ani jeden zo svojich siedmich, vyslovene takto zameraných cieľov nepokúsil prezentovať v adekvátnej etape zákonodarného procesu, a nevyužil ani minimum možností, čo mal k dispozícii... Celé jeho poslanecké pôsobenie, keď bránil najmä záujmy slobodných kráľovských miest, sa oveľa viac podobá na prenacionálnu poslaneckú prácu, ktorú v stavovskom sneme odviedol Juraj Palkovič, než na jasnú, jednoznačnú slovenskú reprezentáciu Viliama Paulíny-Tótha. To však zároveň neznamená, že Štúrovo národné povedomie malo bližšie k Palkovičovmu uhorskému patriotizmu, než k modernému nacionalizmu Paulínyho-Tótha. Vysvetlenie jeho zdanlivej pasivity zrejme spočíva v tom, že si premyslel otázku politickej reprezentácie slovenského národa a (zrejme správne) dospel k názoru, že v rámci stavovského snemu pre spôsob voľby poslancov a jeho zloženie nie je možná. Možnosti, ktoré mu ponúkal zvolenský mandát, síce neodmietol, no jeho poslanecká reprezentácia nebola určená pre prítomných v sneme, ale (prostredníctvom jeho prejavov uverejnených v novinách) slovenskej verejnosti.“*[329]

Horeuvedené, pomerne dlhé citáty boli potrebné preto, aby priamo a realisticky dokumentovali Štúrove ústavné a politické názory. Napriek jeho obrovským zásluhám o modernizáciu

[328] Tamže s. 256.
[329] Tamže s. 256-257.

slovenského národa je jasné, že väčšina z nich nie je použiteľná na posilňovanie a propagáciu princípov moderného ústavného vlastenectva. Aj podľa politologičky Marcely Gbúrovej totiž Štúr po roku 1848 prestal dôverovať typu občianskych spoločností a riešenie hľadal v obnove slavianofilskej fikcie a v problematickom prostredí vtedajšieho absolutistického Ruska.[330]

Pritom celá koncepcia moderného západného konštitucionalizmu sa zrodila práve v opozícii k panovníckemu absolutizmu, ktorý však Štúr v prípade idealizovaného cárskeho Ruska považoval – po zosúladení s niektorými demokratickými inštitúciami (predovšetkým samosprávou) prispôsobenými „duchu nášho národa“ – za ideálne zriadenie.[331] Takto chcel nasmerovať štátny život a zabrániť nekonečným revolúciám. Vo svojich neskorých názoroch pritom podstatne viac vychádzal z myšlienok ruských slavianofilov, ako aj protagonistov cárizmom preferovanej takzvanej úradnej ľudovosti postavenej na princípoch autokracie, ortodoxie a ľudovosti, než z myšlienok západných filozofov a právnikov. Ich názory pritom zväčša dobre poznal. Dokonca aj jeho konkrétna politická činnosť v hviezdnom (teda revolučnom) období jeho života vykazovala znaky určitého skepticizmu k modernému štátnemu zriadeniu postaveného na ideách konštitucionalizmu.

Z tohto pohľadu je preto využiteľnosť Štúrových názorov na princíp deľby moci, parlamentarizmu, suverenity ľudu alebo občianskych práv ťažko využiteľný v procese pestovania ústavného vlastenectva, ktoré sa chápe predovšetkým ako lojalita k základným princípom ústavného práva. Výnimku predstavuje už spomínaný princíp samosprávy, ktorému zostal verný až do konca svojho života a nevzdal sa ho ani vo svojich neskorých, názorovo pomerne reakčných rokoch.

Princíp samosprávy Štúr nezúžil len jej územné formy, ale počas svojho pomerne krátkeho života propagoval aj princíp zdola sa organizujúcej a samosprávnej občianskej spoločnosti. Dokonca ho nielen propagoval, ale aj osobne realizoval. V roku 1844 napríklad práve z iniciatívy štúrovcov vznikol v Liptovskom Mikuláši celonárodný spolok *Tatrín.* Ten síce počas svojej krátkej existencie pred rokom 1849 pôsobil so štátom nechválenými stanovami, ale jeho cieľom bolo *„každou zákonnou cestou čisto slovenský život bez všetkých ohľadov na*

[330] GBÚROVÁ, Marcela: *Politické myslenie slovenských národovcov v 19. storočí (Vybrané osobnosti).* Košice: UPJŠ, FF, 2018, s. 8. ISBN 978-80-8152-654-1
[331] ŠTÚR, Ľudovít: cit. op. s. 167.

vyznanie náboženské, stav a akékoľvek strany života a rozdielnosti ľudské budiť, podporovať, utvrdzovať a rozširovať.“[332]

Štúrov postoj k občianskemu spolčovaniu a občianskej spoločnosti dobre charakterizovali aj nasledovné vety „*V terajších obciach európskych napospol duch tento spolčovania sa k vybaveniu vzájomných potrieb ďaleko pokročil a mnoho dobrého, znamenitého národom a občanom všetkých vzdelanejších vlastí preukázal. (...) Čím vzdelanejšia je daktorá krajina, tým viac a viac takýchto spolkov v nej povstáva a často spolky takéto celkom nové zámery si predkladajú a život zošľachťujú a spríjemňujú (...) Kto si sám nepomáha, tomu nikto nepomôže, darmo je tomu jajkať a bedákať, kto sám sebe rady dať nevie, postarajme sa teda o seba, krajania slovenskí, a istotne, že náš stav na lepší sa obráti, len preč s duchom sebeckým, troškárskym, takrečeným kocúrkovským, preč s každým osobničkárstvom a zrodí sa medzi nami duch iný, všetkým, ale aj jednému každému najlepšie prajný, t.j. obecnomyseľný*“. [333]

Ak teda Štúr na rusofilnom a monarchistickom sklonku svojho života aj nebol stotožnený so všetkými hodnotami moderného konštutucionalizmu v celej jeho šírke a hĺbke, minimálne vo sfére princípu samosprávy a združovania sa (spolkového života), ako aj národno-občianskych práv bol úplne kompatibilný s ústavnými princípmi svojej doby. Do úvahy treba zobrať aj jeho praktickú organizačnú a politickú činnosť v záujme slovenského národa a jeho jednotlivých členov. Tá totiž ak aj nie deklarovane, ale určite spontánne a dôsledne vychádzala z liberálneho ducha jeho doby.

Milan Rastislav Štefánik (1889-1919)

Milan Rastislav Štefánik predstavuje jednu z najzaujímavejších postáv modernej slovenskej histórie. Jeho dobrodružný život a záhadná smrť dodnes rezonujú v slovenskej historickej pamäti. Vnímaný bol často paralelne ako Slovák, Čechoslovák, kozmopolita, ideologicky zasa ako konzervatívec i liberál, kresťan aj slobodomurár. Napriek tomu, alebo možno práve preto, sa s jeho bohatým politickým odkazom dokážu stotožniť veľmi odlišné prúdy slovenskej politiky, od liberálov počínajúc a krajnou pravicou končiac. Jeho kult potláčali vlastne len komunisti počas štyroch desaťročí ich vlády, nakoniec mu však toto potláčanie skôr prospelo.[334]

[332] GAJDOŠOVÁ, Martina: *Združenia a sloboda združovania*. Bratislava: C. H. Beck, 2019, s. 48-49. ISBN 978-80-89603-77-0

[333] ŠTÚR, Ľudovít*:* Spolčovanie sa. In: *Ľudovít Štúr - Dielo II.* Bratislava : Tatran, 1986, s. 31. a 36. Citát prevzatý z Gajdošová, Martina: cit. op.

[334] KŠIŇAN, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami.* Bratislava: Slovart, 2021. s. 321-325. ISBN 978-80-556-3904-8.

Jeho osobnosť je dôležitá aj preto, lebo ako výstižne postrehol kľúčový slovenský historik Ľubomír Lipták, Štefánik v tradične „trpiteľských" slovenských dejinách reprezentoval ich „hrdinskú" stránku.[335] Z hľadiska ústavného patriotizmu je však pravdepodobne najdôležitejší fakt, že slovenský astronóm, letec a generál patril medzi hlavných zakladateľov demokratického medzivojnového Československa, ktoré potom s vďakou intenzívne budovalo a pestovalo jeho kult. Máloktorý slovenský politik dostal toľko pomníkov a sôch v prvých desaťročiach po svojej smrti ako on. Najvýznamnejšou je asi jeho mohyla na Bradle, ale čoraz dôležitejšou a ceremoniálne využiteľnou sa stáva aj jeho socha v Bratislave. Pamätník má taktiež aj v Ivánke pri Dunaji, t.j. na mieste, kde padlo jeho lietadlo. Pri príležitosti jeho smrti sa 4. mája konajú na Bradle národné púte, prípadne iné oslavné akty.[336]

Prvá republika vznikla s pomocou víťazných dohodových mocností, ktoré sa taktiež počas prvej svetovej vojny štylizovali po pozície bojovníkov za demokraciu a slobodu. Toto taktiež ovplyvnilo celkové vnímanie Štefánika, ktorý nebol len úspešným diplomatom a následne československým ministrom vojny, ale aj francúzskym občanom a generálom.

Z druhej strany má však jeho z pohľadu pestovania ústavného vlastenectva, ako lojality k určitým základným ústavným hodnotám, aj určité úskalia. Štefánik totiž v politicko-filozofickej a spoločenskovednej rovine nebol teoretik, publicisticky taktiež nebol príliš činorodý, a ako aktívny politik, prípadne minister, pôsobil len v rámci emigračnej vlády a počas prvej svetovej vojny, t. j. vo výnimočných podmienkach.

Okrem toho v rámci československej emigrácie patril Štefánik medzi tie osobnosti, ktoré najdlhšie sympatizovali s myšlienkou monarchie. Tento fakt sám o sebe nemusel znamenať odklon od demokracie, ale republikánske krídlo v rámci emigrácie predsa len pôsobilo demokratickejším dojmom. O vzniku československého, resp. československanského štátu začal intenzívne uvažovať v roku 1915 až 1916, keď sa zblížil s masarykovským krídlom emigrácie. V začiatkoch však aj Masaryk uvažoval skôr v dimenziách monarchie.[337]

Štefánikove názory na slovenskú otázku, t. j. na slovenskú verejnoprávnu autonómiu a používanie slovenčiny, sa postupne vyvíjali. Podľa jeho najnovšieho životopisca Michala Kšiňana po návrate do Európy z Ruska na jar 1919 podľa viacerých svedectiev nebol spokojný s vtedajším postavením Slovenska v rámci československého štátu, hoci ešte rok predtým nebol

[335] LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 1999. s. 325. ISBN 9788071492627
[336] MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti.* Bratislava: HU SAV, 2011. ISBN 978-80-89396-13-9.
[337] KŠIŇAN, Michal: cit. op. s. 270-272.

ochotný podpísať Pittsburskú dohodu, lebo tú za slovenských krajanov podpísali vlastne len občania USA. Po návrate mu vadilo malé zastúpenie Slovákov v celoštátnom vedení a podporoval vlastný slovenský snem. Podľa citovaného autora chcel dokonca Štefánik pre Slovensko dočasnú diktatúru, to bola však myšlienka, ktorá nebola cudzia ani hlavnému „slovenskému Čechoslovákovi" Vavrovi Šrobárovi.[338] Ten ju dokonca do určitej miery aj realizoval. Nakoľko však malo ísť o prechodné riešenie v záujme konsolidácie štátu, netreba považovať tieto predstavy automaticky za principiálny antidemokratizmus.

Štefánikov podpis sa pod textom Washingtonskej deklarácie sformulovanej ako základný politický dokument práve vznikajúceho demokratického štátu objavil bez jeho vedomia a osobnej prítomnosti (nachádzal sa práve v Japonsku). To sa mu prirodzene nepáčilo. *„Týmto dokumentom, vytvoreným Masarykom a zverejneným 18. októbra, bola vyhlásená československá samostatnosť, konštituovala sa dočasná vláda a republikánske zriadenie nového štátu. Štefánik naň reagoval telegramom z 2. novembra. Vyslovil sa proti vytvoreniu republiky bez toho, aby sa k tomu vyjadrili občania nového štátu, proti nominovaniu ministrov, proti oddeleniu cirkvi od štátu, proti volebnému právu žien a pod. Štefánik zaujal omnoho konzervatívnejší postoj než Masaryk, ktorého vystríhal „pred prehnaným liberalizmom". Masaryk Štefánikovi odpovedal, že v čase, keď už aj Nemecko je republikou, nie je konzervatívna politika možná."*[339]

Minister vojny sa obával aj prílišných pokrokových a socialistických tendencií v novom štáte, ktoré podľa neho neboli cudzie Masarykovi. Toho považoval o hodne mladší Slovák skôr za teoretika a napriek úcte neveril jeho praktickým politickým schopnostiam. Vzťah starého Masaryka a mladého Štefánika vtedy už nebol jednoduchý. Bývalý profesor bol k svojmu bývalému študentovi vždy trochu rezervovaný, považoval ho za príliš senzitívneho a sentimentálneho. Edvard Beneš bol Masarykovi ľudsky i politicky podstatne bližší. Všetci traja sa však navzájom potrebovali.[340]

Štefánik bol okrem toho – napriek svojmu chudobnému pôvodu – myslením a správaním asi najaristokratickejšia osobnosť vtedajšej československej emigrácie. Tento postoj pravdepodobne tiež nebol sympatický demokratickému realistovi Masarykovi. Túto črtu Štefánikovej osobnosti si všimol aj jeho francúzsky súputník a po istý čas aj nadriadený generál Maurice Janin, podľa ktorého bol slovenský politik povahou aj zmýšľaním od základov

[338] Tamže s. 275.
[339] Tamže s. 302-303.
[340] Tamže s. 303.

aristokratom a to v takej miere, ktorá sa dá vidieť len v prípade málokoho.[341] V každom prípade Štefánik obľuboval aristokratické kruhy a jeho posledná snúbenica talianska markíza Giuliana Benzoniová bola tiež aristokratka. Dôležitejšie je, že aj jeho celkové myslenie malo určitý aristokratický nadhľad a dokázal chápať širšie (geopolitické, politické, spoločenské) súvislosti.

Štefánikova osobnosť je v kontexte horeuvedeného využiteľná v procese budovania slovenského ústavného patriotizmu, ale skôr sprostredkovane, t. j. cez jeho životné osudy, politické výsledky (vznik demokratického Československa, pozícia ministra vojny, prvého slovenského diplomata atď.), prípadne cez jeho neskorší kult a s ním spojené demokratické asociácie, taktiež cez jeho prítomnosť vo verejnom priestranstve (názvy námestí, ulíc, sochy a pod.), ako aj v spoločenskom povedomí (filmy, literárne diela, učebné osnovy atď.), avšak už menej priamo cez jeho politické názory, spisy alebo vnútropolitické postoje. Situáciu tu trochu komplikuje aj relatívna krátkosť jeho praktického politického pôsobenia a menšia intenzita ideového politizovania v jeho životnom diele.

Milan Hodža (1878-1944)

Milan Hodža predstavuje určitý protipól Štefánikovej osobnosti. Jeho životný príbeh je možno zdanlivo menej romantický, ale o to viac politický. Hodžu možno považovať za skutočnú osobnosť typu *homo politicus*, a to v takej miere, ktorá bola v dovtedajšom slovenskom prostredí skutočne výnimočnou. Prvý československý premiér (1935-1938) slovenského pôvodu zároveň po sebe zanechal mnoho dobre zdokumentovaných koncepcií, bohaté publicistické dedičstvo a množstvo vyložene politických prejavov. Okrem toho išlo o politika, ktorý vždy stál na ústavno-liberálnom, neskôr demokratickom stanovisku. Z tohto hľadiska ide o jednu z kľúčových postáv budovania a pestovania slovenského ústavného vlastenectva, hoci prirodzene ani jeho životné dielo praktického politika nemožno vidieť len čierno-bielo.

Slovenská politologička Marcela Gbúrová okrem toho popri Kollárovi a Štúrovi vyzdvihla Hodžu, ako jedného z autorov troch hlavných národotvorných koncepcií, prípadne tradícií. *„Tretí typ vymedzenia národa pochádza od Milana Hodžu, ktorý namiesto „vodcovskej“ koncepcie národa (Svetozár Hurban Vajanský) ponúkol, pred rokom 1918, jeho „realistickú“ verziu. Podľa Hodžu národ je ľud so všetkými svojimi potrebami a túžbami, pričom musí byť čosi „konkrétne“, „spočítateľné“, nie sentimentálne kultová entita či abstraktný konštrukt v zmysle tradičných idealistických predstáv.“*[342]

[341] JANIN, Maurice: *Milan Rastislav Štefánik. Příspěvky k poznání jeho života a povahy*. Praha: Orbis, 1932. s. 31.
[342] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 7.

Hodža postupne počas svojej dlhej životnej dráhy zastával skoro všetky významné politické pozície. Pôsobil najprv ako novinár,[343] potom ako poslanec, neskôr ako minister a premiér. Mal skúsenosť s opozičnou politikou, dlhé roky bol exponentom vlády a mal taktiež emigrantskú skúsenosť. Zabudnúť netreba ani na jeho účasť na činnosti takzvaného belvederského kruhu následníka trónu Františka Ferdinanda z posledného obdobia existencie dualistickej monarchie.[344]

Hodžu rovnako zaujímala vnútorná aj zahraničná politika, tvorba dlhodobých koncepcií, ako aj každodenná politická rutina. Dôležité je taktiež to, že s jeho menom sa spája aj jeden z dôležitých demokratických prúdov stredoeurópskej politiky 20. storočia – slovenský demokratický agrarizmus alebo skôr agrárna demokracia. Podľa Gbúrovej bol totiž Hodža presvedčený, že *„... moderná tvorba národa sa musí realizovať modernizáciou „národnostnej demokracie", to značí politickými reformami mnohonárodnostnej konštitučnej habsburskej monarchie na demokratický právny štát a reformami hospodárskeho života národného spoločenstva."*[345]

Hodža sa rád a často odvolával na demokraciu a demokratické princípy, ktorým sa v zásade počas svojho života ani nespreneveril. Prirodzene občas sa ako ideológ a politik dopustil aj nepresností, niekedy spájal v záujme populárnosti nespojiteľné prvky, to však celkovo neznižuje jeho význam. Zo súčasného vedeckého pohľadu možno určite považovať za prehnané hľadanie koreňov českej demokracie v husitizme, hoci primárne v jeho sociálnej a národnej podobe. Ešte zvláštnejšie pôsobili jeho úvahy o vplyve roľníckej politiky kráľa Mateja Korvína na neskorší slovenský demokratický vývoj. Upevňovanie solidarity medzi poľskou a slovenskou šľachtou podľa neho viedlo aj k väčšej solidarite ich poddaných, a Jánošík bol symbolom boja za slobodu pre oba národy. Až príliš aktualizujúco a úplne nevedecky pôsobili nasledujúce Hodžove vety: *„V roku 1422 k zjednoteniu poľskej a českej roľníckej demokracie zabránili iba náboženské dôvody niektorých extrémistov. V tom čase ešte jestvoval český radikálny husitizmus. Vďaka jeho protikatolíckej pozícii nemal cisár Žigmund nijaký problém so zničením možnej poľsko-českej demokratickej jednoty ešte skôr, než vôbec mohla vzniknúť. V priebehu niekoľkých storočí sa z konzervatívneho demokratického Slovenska stalo takmer*

[343] URBAN, Zdeněk: K začátkům publicistické a politické činnosti Milana Hodži. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): *Milan Hodža: štátnik a politik.* Bratislava: Veda, 1994. 26-35. s. ISBN 80-244-0144-7.
[344] GALANDAUER, Jan: „Belvederská episoda" Milana Hodži. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): Milan Hodža: štátnik a politik. Bratislava: Veda, 1994. 51-54. s. ISBN 80-244-0144-7.
[345] GBÚROVÁ, Marcela: cit. op. s. 9.

potenciálne spojivo medzi katolíckym Poľskom a českou demokraciou s husitskou tradíciou.“[346]

V slovenskom kontexte bolo o niečo viac reality v hľadaní miestnych demokratických koreňov v poreformačných kultúrno-duchovných a infraštruktúrnych zvláštnostiach (katolícka univerzita, protestantské kolégiá, mestské školy a tlačiarne atď.) slovenských regiónov žijúcich v tieni tureckého polmesiaca. Vyzdvihnutie jakobínskeho hnutia a jeho miestneho zázemia bolo už taktiež o krôčik bližšie k realitám. „Poeurópštenie“ českého a slovenského národného hnutia s pomocou demokratického cítenia podľa Hodžu prebehlo v rokoch 1848/1849. Tu už neskorší československý premiér uznal silu a vplyv uhorského revolučného zákonodarstva meruôsmych rokov z hľadiska neskoršej demokratizácie. Vtedajšieho Štúra videl praktický politik a zároveň univerzitný pedagóg Hodža nasledovne: *„Štúr nebol radikálom. Rigorózny protestant a Heglov žiak obhajoval princípy, ktoré veľmi pripomínajú dnešnú konzervatívnu demokraciu. Prijal však množstvo základných bodov súčasného liberálneho programu a objektívne ho môžeme považovať za najzanietenejšieho bojovníka za pokrok v starom uhorskom sneme pred marcovou revolúciou.“*[347]

Z druhej strany ako praktický politik Hodža skutočne vždy hľadal spojencov, prípadne priechodné a schodné cesty. Aktívne sa podieľal na formovaní nielen československej agrárnej demokracie, ale aj jej medzinárodnej infraštruktúry (Medzinárodné agrárne byro v Prahe). Už v medzivojnovom období hľadal spojenectvo stredo- a východoeurópskych agrárnych demokracií. Ním vedenému Československu v tomto procese chcel zabezpečiť kľúčovú pozíciu. Z tohto dôvodu neprekvapilo to, že sa vo svojich spisoch a prejavoch často venoval českým a slovenským demokratickým tradíciám a potenciálnym medzinárodným koncepciám.

Hodža si totiž v 30. rokoch 20. storočia bol vedomý nebezpečenstva nastupujúcich autoritatívnych a diktátorských tendencií. Cítil, že sa vo vtedajšej spoločnosti rýchlo rozširoval názor o vyčerpanosti a neefektívnosti demokracie. Vedel však aj to, že každá veľká revolúcia vzniká predovšetkým z viny vlády neschopnej reforiem, než z viny samotného ľudu. Preto ako politik vždy uvažoval v dimenziách rozličných reforiem. Taktiež vedel, že región strednej a východnej Európy počas prvej svetovej vojny ešte nebol pripravený na demokraciu, ktorá potrebuje okrem iného aj vzdelané masy. Občas nielen masám chýba zmysel pre štátnosť, ale ten chýba aj skupinám, ktoré sa počas hospodárskeho rozmachu *derú* nahor. Demokracia mala

[346] HODŽA, Milan: Federácia v strednej Európe. Bratislava: Kalligram, 1997. s. 266-270. ISBN 80-7149-161-6.
[347] Tamže s. 271. a s. 274.

podľa neho šancu zvíťaziť len vtedy, ak bude schopná vytvoriť primerané ekonomické podmienky zodpovedajúce jej vlastným princípom.[348]

Hodža si uvedomoval potrebu konštruktívnej, s konkrétnymi návrhmi prichádzajúcej politiky, lebo inak sa nebude dať zachrániť stredoeurópska demokracia. Riešenie okrem iného videl v posilňovaní stredných vrstiev a ich politického povedomia. V tomto procese mala zohrať dôležitú úlohu práve agrárna demokracia vychádzajúca z domácich koreňov. Preto podporoval prerastanie roľníkov do strednej vrstvy. V ekonomickom liberalizme naopak videl práve ohrozenie týchto cieľov. Ten vyhovoval skôr industriálnym záujmom. *„A tak pod vplyvom vidieckej demokracie a trochu aj politiky továrenských robotníkov je dočasná, čiastočná či dokonca definitívna strata niektorých liberálnych princípov a metód laissez-faire nevyhnutná. Zatiaľ ich ešte treba trpieť, ak majú zabezpečiť slobodu a demokraciu proti anarchii. Musíme vyvolať pozitívny program a pozitívnu prácu a nebojím sa povedať i pozitívny dynamizmus, aby odporoval deštruktívnemu.“*[349]

Hodža pôsobiaci v podmienkach medzivojnového československého straníckeho systému si uvedomoval jeho význam pre demokraciu.[350] Veľkou výhodou miestnej spoločnosti bola jej organizovanosť až občasná preorganizovanosť. Robotníci, maloroľníci i remeselníci boli organizovaní v odboroch, rozličných družstvách a iných profesionálnych organizáciách. Všetci mali svoje organizácie, neustále ich rozširovali a zdokonaľovali a takto vlastne vytvárali dobrý základ pre československý demokratický stranícky systém. Ten síce pôsobil trochu roztrieštene, ale bolo ho možné racionalizovať a zjednodušiť. Hodža v každom prípade odmietal rušenie a elimináciu strán, lebo strany tvorili dôležité spojivo medzi jednotlivcom a štátom. Absencia strán v skutočnosti bude znamenať len existenciu jednej všemohúcej strany, čomu sa treba vyhnúť. Takýto monopol predznamenáva totalitné tendencie nezlučiteľné s demokraciou.[351]

Prirodzene ako realista a praktický politik si uvedomoval aj tienisté stránky vtedajšieho politického systému – prílišný vplyv politických strán, ich častú korupciu atď. Najväčší problém – vcelku oprávnene – videl v nasledovnom: *„Najzávažnejším nebezpečenstvom demokracie je narastanie do určitej miery cynického presvedčenia, že postoje dôležitých straníckych aparátov určovali viac ekonomické záujmy tých, ktorí strany financovali, ako*

[348] Tamže s. 240-242.
[349] Tamže s. 264-265.
[350] KVAČEK, Robert: Milan Hodža jako premiér. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): *Milan Hodža: štátnik a politik.* Bratislava: Veda, 1994. 114-121. s. ISBN 80-244-0144-7.
[351] HODŽA, Milan: cit. op. s. 276-279.

voliči... Demokracii by sa stalo osudným, keby obrovské masy ľudí pociťovali, že volebné právo nemá nijaký vplyv na vyriešenie problémov, s ktorými dennodenne zápasia...“[352]

Avšak výhody na dobre organizovaných politických stranách postavenej demokracie stále ešte podľa neho prevažovali nad nevýhodami: *„Jednou z nevýhod česko-slovenského politického systému bola roztrieštenosť a evidentná krehkosť. Výhodou bol, naopak, práve jeho ekonomický a spoločenský charakter umožňujúci stranám uzatvárať kompromisy a podnietiť spoluprácu medzi politickými subjektmi, ktoré by sa inak sotva dohodli.“*[353]

Hodža si prirodzene v tejto súvislosti uvedomoval aj význam parlamentu, ktorý vždy znamenal a ešte stále znamená príležitosť vyjednávať. Parlamenty by si však mali uvedomiť, že zákonodarstvo znamená predovšetkým pozitívnu činnosť. *„Samozrejme musí jej predchádzať kritika a diskusia, ale naozaj iba predchádzať, nesmie zdržovať či prekračovať rozumné hranice. Demokracia musí byť konštruktívna. Ak si má vybrať medzi voľnými a neobmedzenými prejavmi, ktoré bránia činom, a limitovanými príspevkami, ktoré skutky umožňujú či dokonca urýchľujú, určite si zvolí to druhé.“*[354]

Aj z tohto dôvodu Hodža presadzoval koncepciu kooperatívnej demokracie: *„Kooperatívna demokracia je jedinou alternatívou k tragédii zničených a anarchistických demokracií. Nikdy sa nevzdá rozdielnosti názorov, ich konflikt je však zdravým prameňom konštruktívnych myšlienok a čestných kompromisov. Ale vždy bude schopná rozlíšiť medzi podstatným a druhoradým. Ak sa aj delí na vládu a opozíciu, vždy bude presadzovať psychologické predpoklady obnovenej spolupráce v normálnych podmienkach spravodlivej ústavnej demokracie.“*[355]

Súčasťou takejto demokracie musí byť aj určitý pocit „usmerňovanej slobody“, ktorý možno elegantnejšie nazvať aj „zodpovednou demokraciou“, ako aj presadzovanie demokratických princípov v ekonomike. V tomto smere videl určité československé výsledky, ako napríklad pomerne skoré zavedenie podpory v nezamestnanosti, prvky sociálneho poistenia, boj proti inflácii a určité prvky ekonomického plánovania a regionálneho rozvoja.[356]

Demokracia vybudovaná na princípoch klasického individualistického ekonomického liberalizmu *laissez-faire* bez určitého vyrovnávania a plánovania nemala podľa Hodžu

[352] Tamže s. 293.
[353] Tamže s. 280.
[354] Tamže s. 281.
[355] Tamže s. 289.
[356] Tamže s. 285-288. a s. 290.

dlhodobo šancu na prežitie. Vždy si taktiež treba uvedomovať aktuálne výzvy a problémy, ktorým musí demokratická spoločnosť čeliť kreatívne a nie doktrinársky. Potreba obnovy a prispôsobovania sa historickému vývoju musí byť teda vlastná všetkým občianskym inštitúciám demokracie, lebo len vtedy zostane životaschopná.[357]

Každá demokracia zároveň potrebuje vhodných vodcov s dobrými väzbami na svojich voličov a s primeranými intelektuálnymi schopnosťami. Aj v tomto ohľade Hodža so skromnosťou jemu vlastnou videl medzivojnové Československo ako pozitívny príklad. Za výhodu považoval, že väčšina politických lídrov vzišla z dolných vrstiev. *„Vzišlo z nej mnoho pozoruhodných osobností roľníckeho a robotníckeho pôvodu, ktoré sa stali vplyvnými politikmi, často účinnejšími ako buržoázni. A jednako, pri budovaní demokracie duchovných hodnôt hodných česko-slovenskej histórie mohli rozhodujúcu úlohu zohrať iba intelektuáli... Súlad a vzájomné porozumenie medzi intelektuálnymi politikmi a masami bol v Česko-Slovensku historickou skutočnosťou. Mimoriadne vzdelaní roľníci ako Švehla a robotníci ako Hampl dokázali účinne a úspešne viesť najširšie masy. Dúfam, že sa nemýlim v predpoklade, že podobné morálne stotožnenie intelektuálov, roľníkov a robotníkov stmelilo jedine švajčiarsku a škandinávsku demokraciu... Politický líder, ktorý vzišiel z radového členstva a nikdy neprestal byť s ním spojený putami spriaznenosti, dôvery a bratstva, nemôže nikdy ustrnúť vo svojom vlastnom vývoji. A tak v zodpovednej demokracii má tým väčšiu moc, čím viac vyjadruje záujmy svojho milieu, bez ohľadu na to, či je roľník, robotník alebo intelektuál.“*[358]

Hodža však demokraciu nikdy nevidel len ako otázku správneho vodcovstva alebo lídrov. Podobne ako Masaryk aj on si uvedomoval význam drobného každodenného administrovania, riadenia na strednej úrovni. Preto sa tešil tomu, že československá, inak svojím duchom ešte trochu rakúska byrokracia, patrila v regionálnom meradle medzi najvýkonnejšie a najkorektnejšie administratívy. Zároveň chcel, aby si byrokracia uvedomila nové spoločenské poslanie štátnej správy. Pozitívom prvorepublikovej byrokracie bola podľa jeho názoru jej vzdelanosť, spravodlivosť a systematickosť. Problém videl skôr v prílišnom príklone k centralizmu a v občasnom komplikovaní riešenia problémov. Jedno z východísk videl v užšom kontakte byrokracie so spoločnosťou reprezentovanou družstvami, odbormi alebo dokonca aj so stranami počas výkonu svojich funkcií.[359]

[357] Tamže s. 292-293.
[358] Tamže s. 282-284.
[359] Tamže s. 284-285.

Záverom možno konštatovať, že Hodža patrí medzi tie vedúce osobnosti slovenskej histórie, ktoré je možné asi najúspešnejšie využiť v procese posilňovania slovenského ústavného patriotizmu. V jeho prípade išlo skutočne o politika bytostne spätého s demokratickou politikou, ktorý sa nikdy nespreneveril demokraticko-humanistickým princípom, nemusel kolaborovať s okupantami, nezúčastnil sa plánovania alebo realizácie masových represií, vedel písať články, prednášať prejavy a rovnako mal cit pre každodennú praktickú politiku ako aj veľké politické gestá, dlhodobé plánovanie a tvorbu veľkorysých koncepcií.

Všetky tieto aspekty Hodžu do určitej miery robia hrdinom myšlienky ústavnej demokracie v domácom i európskom prostredí, ale netreba zabudnúť ani na to, že počas svojho života musel občas aj osobne riskovať. Politickú dráhu začínal ako politik a publicista uhorskej národnosti nachádzajúcej sa v ťažkom postavení, bez nádeje na väčšiu politicko-správnu kariéru a počas prvej svetovej vojny vlastne aj pod dohľadom úradov. Z pohľadu vojnovej Budapešti a Viedne nebol totiž považovaný za spoľahlivého. Hoci z pohľadu súčasnosti sa všetky jeho kroky môžu zdať logickými a bezproblémovými, určitá osobná odvaha bola potrebná aj na jeseň 1918, keď sa na Slovensku začínal budovať československý štát. Ešte väčšia odvaha a životaschopnosť bola potrebná koncom roku 1938, keď ako bývalý premiér rozpadajúcej sa demokratickej Európy odišiel do francúzskej, potom britskej a nakoniec americkej emigrácie, kde urobil všetko, čo bolo v jeho silách pre udržanie myšlienky československého štátu, občianskej demokracie a v rámci týchto aktivít aj pre posilnenie postavenia Slovákov a Slovenska. Takže osobné ani symbolické hrdinstvo mu určite nemožno uprieť. Určitou nevýhodou v jeho prípade je to, že z práve prezentovanej skupiny významných a čelných slovenských politikov je širšej verejnosti asi najmenej známy, to je ale ešte možné zmeniť.[360]

János Esterházy (1901-1958)

Gróf János Esterházy pochádzal z jednej z najurodzenejších uhorských aristokratických rodín, ktorá mala viacero kniežacích a grófskych vetiev, ako aj široké kontakty po celej aristokratickej Európe. Jeho otec bol predstaviteľom galantskej grófskej vetvy tejto rodiny a pôvodne bol dôstojníkom. Jeho matka Alžbeta Tarnowska pochádzala zo starej poľskej grófskej rodiny s koreňmi v Krakove, kde bol jeho starý otec určitý čas rektorom tamojšej univerzity

[360] Tieto aspekty si uvedomoval aj veľmi skoro zosnulý významný slovenský politológ a odborník na zahraničnú politiku Pavol Lukáč. Nie náhodou vo svojej knihe - LUKÁČ, Pavol: *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe*. Bratislava: Kalligram, 2004. ISBN 80-7149-594-8 - venoval Hodžovi pomerne veľkú pozornosť. Okrem iného sa zaslúžil aj o prevoz jeho pozostatkov z USA na Slovensko. Tamže s. 29-35.

a predsedom Poľskej akadémie vied.[361] János preto na úrovni materinského jazyka ovládal okrem maďarčiny a nemčiny aj poľštinu. Zo svojho rodiska a od priateľov z detstva dobre vedel aj po slovensky, z cudzích jazykov hovoril po anglicky, a vďaka štúdiu na gymnáziu sa dokázal dorozumieť i po francúzsky a taliansky. Cudzia mu nebola ani latinčina. Po celý svoj život zároveň pestoval intenzívne a osobné poľské kontakty,[362] lebo Poľsko mu vždy bolo blízke.

Narodil sa v obci Veľké Zálužie, kde od domácich vychovávateľov získal základy svojho vzdelania. Veľmi skoro stratil otca, takže jeho výchova bola postavená hlavne na pleciach hlboko veriacej matky, ktorá sa rozhodla zotrvať vo svojej novej vlasti. Keď mal pätnásť rokov začal študovať na gymnáziu v Budapešti a po maturite v roku 1920 pokračoval v štúdiách ekonómie na tamojšej univerzite. Štúdium však pravdepodobne neukončil. Nakoniec sa vrátil domov na okolie Nitry a rozhodol sa zotrvať v Československu. S týmto štátom sa príliš nestotožňoval, avšak mal jeho štátne občianstvo, ktoré mu neskôr umožnilo aj jeho politickú kariéru. Tú mu vo veľkej miere uľahčilo aj jeho dobre znejúce priezvisko. Ich rodinné hospodárstvo sa v dôsledku československej pozemkovej reformy radikálne zmenšilo z 1600 hektárov na 400 hektárov pôdy.[363]

János Esterházy zaujíma zvláštne a v mnohých ohľadoch kontroverzné miesto v politickej histórii Slovenska v komplikovanom 20. storočí. Jeho vzťah k československej štátnosti nebol jednoznačný, podobná bola situácia aj v prípade samostatného Slovenského štátu, hoci svoj odstup verejne nedeklaroval. To vlastne ako poslanec ani nemohol. Zároveň si treba uvedomiť, že jeho postoj vôbec nebol ojedinelý v prostredí maďarskej menšiny, ktorá si len veľmi ťažko zvykala na štátoprávne dôsledky Trianonskej mierovej zmluvy. Československé úrady taktiež dlho neuľahčovali stotožnenie sa s novou situáciu, ktorú príslušníci spomínanej menšiny dokázali akceptovať len postupne a to hlavne vďaka demokratického zriadeniu prvej republiky, ako aj jej sociálnym štandardom.[364]

---

[361] Najpodrobnejšie sa doteraz Esterházymu doteraz venoval maďarský historik pôvodom zo Šiah Imre Molnár. Jeho monografia o tejto téme vyšla okrem maďarčiny aj po slovensky a poľsky. Slovenská verzia má názov *Život a martýrska smrť Jánosa Esterházyho*. Šamorín: Méry Ration, 2012. ISBN 978-80-8928-6508. Tu citovaný maďarský originál MOLNÁR, Imre: „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal…" Esterházy János élete és martírhalála. Komárno: Kecskés László Társaság, 2008. ISBN 978-963-06-5378-7, však vyšiel v Komárne už v roku 2008. Kniha potom opätovne vyšla v roku 2013. MOLNÁR, Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013. ISBN 978-963-9722-69-9

[362] ADAMCZYK, Arkadiusz: *„Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését…" Esterházy János gróf életpályája.* Budapest-Varsó: országház Könyvkiadó, 2023. s. 24. ISBN 978-615-5948 916.

[363] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 34.

[364] O tomto procese pozri podrobnejšie SIMON, Attila: Formujúca sa komunita – Maďari v prvej Československej republike. In KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol.: *Z monarchie do republiky*. Bratislava: VEDA – HU SAV, 2022. s. 265-278. ISBN 978-80-224-2001-3

V Esterházyho prípade situáciu komplikoval aj jeho už spomínaný aristokratický pôvod, ktorý v novom štáte nebol príliš populárny. Okrem toho – ako o tom už bola reč vyššie – jeho užšia rodina stratila približne pätinu až štvrtinu svojej pôvodnej pôdy a bola zaťažená špeciálnymi odvodmi, pre ktoré musela predať aj svoj majetok v Maďarsku. Rozhodnutie zostať vo svojom rodisku bolo z ich strany však vedomé gesto, ako aj rozhodnutie politizovať v menšinových stranách, ktoré bránili práva danej komunity.

Všetko toto určite nemohlo zlepšiť obraz Československa v očiach mladého grófa, ktorý sa v mesiacoch po prvej svetovej vojne na okolí Nitry chcel novej situácii vzoprieť ako dobrovoľník so zbraňou v ruke.[365] Po upokojení situácie a zotrvaní na Slovensku sa rozhodol pre hospodárenie na rodinnom statku a pre legálnu politiku v rámci konzervatívno-národných strán maďarskej menšiny.

Esterházy mal určite blízko k myšlienke obnovy multietnického svätoštefanského Uhorska, hoci aj nie v jej neskoršej, národnoštátnej podobe. Mal už totiž za sebou skúsenosť menšinového národnostného politika, ktorá zväčša robí dotknutých trochu tolerantnejšími. Nevyhol sa mu však antisemitizmus tej doby, hoci nie v jeho radikálnej podobe. Národne zmýšľajúceho Esterházyho napriek rozličným väzbám a duchu doby nemožno označiť za maďarského šovinistu alebo rasistu.

Inštitúty liberálnej demokracie ako československý praktický politik intenzívne využíval, hoci verejne ich zväčša v súlade s pravicovými tendenciami tej doby kritizoval. Sám seba považoval predovšetkým za národnostného politika, ktorý sa profiloval ako predstaviteľ maďarskej menšiny v medzivojnovom Československu a potom na samostatnom Slovensku. Hoci bol vždy kritický k situácii v prvej republike, usiloval sa o reálnu politiku a hľadal kompromisy. Netreba zabudnúť, že v roku 1935 spolu s väčšinou maďarských poslancov hlasoval vo voľbe prezidenta za Edvarda Beneša a nie za kandidáta agrárnej pravice a nemeckých radikálnych strán.[366]

I to svedčí o jeho otvorenosti aj smerom k štátotvorným gestám v rámci vtedajšieho štátu. Tento fakt zároveň neznamenal absenciu kontaktov v Budapešti. V tomto sa vôbec nelíšil od väčšiny vtedajších menšinových politikov. Jednak išlo o kontakty s maďarským vyslanectvom v Prahe, jednak aj o kontakty priamo v hlavnom meste Maďarska, kde niektorí z nich chodili

[365] MOLNÁR, Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013. s. 16-18. ISBN 978-963-9722-69-9
[366] Tamže s. 49.

občas konzultovať. Maďarské úrady v záujme zachovania inkognita na ich označenie občas používali aj kódy a čísla, čo však nemuselo znamenať postavenie agenta. Tieto kontakty boli československým diplomatickým úradom viac-menej známe a ani Benešovi nespôsobilo problém prijať politickú podporu spomínaných poslancov k svojmu zvoleniu za prezidenta.[367]

Esterházyho do určitej miery možno akceptovať ako čelného politika prvej Slovenskej republiky, hoci jeho praktický vplyv tam nebol príliš veľký. Práva svojej komunity dokázal ochrániť, ale celkové trendy nedokázal zvrátiť. S jeho menom je však spojené jedno z veľmi dôležitých politických gest tých rokov, keď v roku 1942 ako jediný poslanec slovenského Snemu otvorene vyjadril svoj nesúhlas s deportáciami slovenských židov do nacistických táborov smrti v okupovanom Poľsku. Na Slovensku, kde veľké symbolické gestá zväčša nemajú tradíciu a výraznejšiu spoločenskú váhu, ho práve tento krok nakoniec urobil hrdinom práva alebo ho aspoň k tejto pozícii priblížil.

Esterházy do veľkej politiky vstúpil v roku 1932, keď sa stal predsedom na maďarských katolíckych a menšinových voličov zameranej *Krajinskej kresťansko-sociálnej strany*. V roku 1935 sa stal aj poslancom dolnej komory československého parlamentu. Vtedy došlo aj k fúzii dvoch hlavných maďarských politických strán – t. j. jeho „domovskej" katolícko-konzervatívnejšej Kresťansko-sociálnej strany a na mestského voliča a protestantov viac orientovanej Maďarskej národnej strany.

V roku 1938 bol stále ešte relatívne mladý gróf prostredníctvom spoločnej kandidátky Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a jej spojencov zvolený do Snemu Slovenskej krajiny. Pôvodne krajinský Snem potom až do konca druhej svetovej vojny existoval ako parlament samostatnej Slovenskej republiky vyhlásenej v marci 1939.

Esterházy bol koncom 30. rokov 20. storočia kritický voči liberálnemu zriadeniu prvej Československej republiky, ktorú podobne ako mnohí iní príslušníci menšín úprimne nikdy úplne neprijal. Pokúšal sa síce spolupracovať so *Sudetonemeckou stranou* Konrada Henleina, táto spolupráca sa však pre Esterházyho hodnotový a sociálny konzervativizmus, určitý pacifizmus a vcelku opatrný politický štýl nevyvíjala podľa nemeckých predstáv.[368] Dlhodobo tento vzťah zostal skôr chladný. Pre Esterházyho ako človeka a politika bolo smerodajné vždy

[367] Tamže s. 45.
[368] Tamže s. 74-78.

predovšetkým sociálne učenie katolíckej cirkvi, národný konzervativizmus a otvorene odmietal národnosocialistické idey.[369]

Nezávisle od toho faktu maďarský menšinový politik s intenzívnymi kontaktami v Budapešti privítal rozpad demokratického Československa a vznik najprv autonómneho, neskôr samostatného Slovenska. V pozícii parlamentného poslanca za mesto Košice 11. novembra 1938 v tomto znovu maďarskom meste osobne vítal admirála Miklósa Horthyho. Nakoniec sa však rozhodol zotrvať na Slovensku, kde mal väčšinu svojich majetkov, voličov a nakoniec získal aj slovenské občianstvo. Na zmenšenom Slovensku totiž stále ešte existovala maďarská menšina, ktorá mala 67 503 členov. Jej záujmy v novom politickom systéme zastupovala Maďarská strana na Slovensku práve pod Esterházyho vedením.[370]

Maďarská menšina spolu s vedením sa však v maďarsko-slovenských vzťahoch fakticky ocitli v roli rukojemníkov. Spôsobila to hlavne klauzula novej slovenskej ústavy z leta 1939, ktorá v národnostných otázkach deklarovala princíp reciprocity. V jej zmysle mali mať menšiny na Slovensku len také práva, aké mali slovenskí krajania vo svojom domove. Celá klauzula bola zameraná na Maďarsko, kde na rozdiel od Nemecka skutočne žili Slováci. Z tohto dôvodu bol Esterházy ako vodca svojej komunity orientovaný na zmierňovanie medzištátneho napätia a národnostnej politiky susedného Maďarska. V týchto záležitostiach aj často intervenoval v Budapešti. O tom občas referoval aj v bratislavskom parlamente.[371]

Taktiež sa usiloval robiť rozličné gestá smerom k samostatnej slovenskej štátnosti. V praktickej rovine to znamenalo deklarovanie pozitívneho postoja k samostatnej Slovenskej republike, ktorý bol v ostrom kontraste k jeho čoraz kritickejšiemu postoju k už zaniknutému Československu a jeho liberálno-demokratickému zriadeniu.[372] Prirodzene mohlo ísť aj taktiku parlamentného politika, ale taktiež za týmto postojom mohla byť aj určitá ideologická blízkosť katolíckych ľudoveckých/ľudáckych politikov.

Vo svojej poslaneckej činnosti sa Esterházy zameral predovšetkým na obranu záujmov maďarskej menšiny, v parlamente zväčša vystupoval po maďarsky, čo mu vtedajší rokovací poriadok umožňoval a občas vyjadroval svoj pozitívny vzťah k Vojtechovi Tukovi, za čím však

[369] Tamže s. 84-85. a s. 241-244.
[370] PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017. s. 228-232. ISBN 978-80-89335-79-4.
[371] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. S. 173.
[372] PODOLEC, Ondrej: cit. op. s. 238.

znovu mohla byť aj taktika, veď išlo o premiéra štátu. Iným menšinám sa osobitne nevenoval, odmietal však princíp reciprocity vo sfére ochrany práv národnostných menšín.

Primerane duchu vtedajšej doby a pravdepodobne aj svojmu presvedčeniu sa často verejne deklaroval ako antisemita a podporoval rozličné protižidovské diskriminačné opatrenia. To však neznamenalo požadovanie fyzickej likvidácie židov, skôr mu boli blízke hospodárske obmedzenia.[373] Diskusií o protižidovských právnych normách (t. j. o tzv. židovskom kódexe) a vlastne ani diskusie o zákone dodatočne legalizujúcom deportácie sa nezúčastňoval.[374] Tu však treba pripomenúť, že v poslednom prípade predseda snemu Martin Sokol priveľmi rýchlo uzavrel diskusiu.[375]

Súčasný slovenský historik a odborník na vtedajší parlamentarizmus Ondrej Podolec tieto jeho postoje zhrnul nasledovným spôsobom: *„Väčšinu opatrení smerujúcich k stupňujúcej sa perzekúcii židov Esterházy v sneme podporil verbálne i hlasovaním. Hlasoval napríklad za ústavný zákon, ktorý splnomocňoval v tejto otázke vládu k vlastnej legislatívnej činnosti na úkor parlamentu... Ako kontroverzný možno označiť jeho postoj v otázke hlasovania o ústavnom zákone o vysťahovaní Židov, o ktorom Snem SR hlasoval 15. mája 1942. Zatiaľ čo viacerí poslanci sa hlasovaniu vyhli opustením rokovacej sály, Esterházy ako jediný mal odvahu prejaviť verejne svoj nesúhlas. Kontroverznosť tohto kroku však spočíva najmä v pohnútkach, ktorými svoje konanie neskoršie vysvetľoval. Dôvody svojho hlasovania totiž vysvetlil v liste predsedovi Snemu SR Martinovi Sokolovi, ktorý poslal na vedomie aj maďarskej vláde.“*[376]

Tu Esterházy znovu zdôraznil svoj antisemitizmus, ale proklamoval hlavne to, že ako predstaviteľ menšiny nemôže podporiť zákon, ktorý umožní väčšine vysťahovať menšinu, lebo to by v budúcnosti ohrozilo aj komunitu, ktorú práve zastupuje. Toto bolo logické zdôvodnenie zo strany menšinového politika.[377]

Tvrdenie o kontroverznosti tohto kroku zo strany niektorých neskorších slovenských kritikov však zároveň relativizuje fakt, že celú predloženú právnu normu Esterházy označil „za strašnú a neľudskú“.[378] Pritom aj spomínaný predseda snemu, v civile verejný notár Martin Sokol, mal veľké pochybnosti, a dokonca na rozdiel od Esterházyho aj podstatne väčšiu moc a vplyv, napriek tomu neurobil viac v záujme odvrátenie prijatia tejto normy. Pravda, ani Sokol

[373] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 214.
[374] MOLNÁR, Imre: cit. op. 2013. s. 249-252.
[375] PODOLEC, Ondrej: cit. op. s. 215.
[376] Tamže s. 240-241.
[377] MOLNÁR, Imre: cit. op. 2013. s. 252.
[378] Tamže s. 241.

nehlasoval, ale vôbec nedeklaroval otvorene svoj odmietavý postoj. Napriek tomu bol po vojne bývalý predseda parlamentu napriek svojej vyššej pozícii postihnutý podstatne menej, než Esterházy.

V súčasnosti sa Esterházyho gesto občas zľahčuje tým, že sa o ominóznom zákone vlastne v parlamente riadne ani nehlasovalo. To je síce do určitej miery pravda, ale práve o Esterházyho odmietavom postoji sa veľa písalo vo vtedajšej tlači, napríklad v *Gardistovi.* O jeho postoji vedelo aj maďarské vyslanectvo, ktoré o tom sám informoval. Dokonca o svojich pohnútkach informoval priamo aj maďarského premiéra.[379] Vedela o ňom aj vtedajšia maďarská verejnosť na Slovensku.[380]

Okrem toho treba zobrať do úvahy, že Esterházy sa v rámci svojej katolícko-konzervatívnej strany usiloval eliminovať narastajúce krajnepravicové tendencie, nespolupracoval so *Stranou šípových krížov,* a to ani po jej nástupe k moci v Maďarsku. Naopak, osobne pomáhal viacerým prenasledovaným osobám, medziiným aj rodine bývalého slovenského vyslanca vo Varšave Ladislava Szatmáryho[381] a do zahraničia pomáhal s útekom ešte na začiatku vojny aj generálovi Rudolfovi Viestovi.[382] Čoraz viac pomáhal finančne, dokumentami a ukrývaním aj prenasledovaným židom.[383] Negatívny vzťah nemal ani k Slovenskému národnému povstaniu a noviny, ktoré boli pod jeho vplyvom, vtedy neprinášali o tejto udalosti odsudzujúce články.[384]

Skutočná kalvária sa v Esterházyho živote začala na jar 1945. Rozhodol sa totiž neopustiť svoj domov a vlasť, hoci na konci vojny sa musel aj on skrývať v Bratislave. Po jej oslobodení bol 6. apríla 1945 – pravdepodobne úplne náhodne – zadržaný sovietskou hliadkou, ktorá ho však po 12 dňoch väzby pustila domov. Esterházy, ktorý sa necítil vinným v otázkach kolaborácie, nacizmu a iných vojnových zločinov, naďalej zostal doma a dokonca uvažoval o nejakej forme spisu, ktorý by mali reprezentanti maďarskej menšiny podať Slovenskej národnej rade. Nakoniec sa sám prihlásil u slovenského povereníka vnútra Gustáva Husáka, ktorému sa dal k dispozícii. Husák ho okamžite nechal zatknúť, avšak československé úrady ho čoskoro (už v júni 1945) odovzdali sovietskym orgánom, ktoré ho potom odvliekli zo Slovenska.[385]

[379] Tamže s. 252.
[380] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 214-217. Pozri taktiež PEÉRY, Rezső: *Malomkövek között*. Stuttgart: EMPSZ, 1977. s. 41.
[381] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 217.
[382] MOLNÁR, Imre: cit. op. 2013. s. 257.
[383] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 217.
[384] Tamže s. 235.
[385]Tamže s. 248.

V ZSSR sa Esterházy stal súčasťou procesu vedenom v roku 1946 voči vedúcim činiteľom Maďarskej strany na Slovensku, v ktorom spolu s ostatnými dostal trest odňatia slobody na 10 rokov (v gulagu). Ešte v Moskve jedno obdobie sedel v cele spolu s neskorším svetoznámym sovietskym disidentom Alexandrom Solženicynom.[386]

Svoj trest si odpykával na viacerých miestach a to v otrasných podmienkach, ktoré vážne narušili jeho zdravie. Zatiaľ ho v roku 1947 československý súd v neprítomnosti odsúdil bez možnosti obhajoby na trest smrti.[387] Išlo o mimoriadne drastický trest vzhľadom na jeho politickú minulosť a ťažko sa možno ubrániť myšlienkam o veľkej zaujatosti súdu v jeho prípade. Svojím spôsobom mal šťastie, že bol v ZSSR, lebo doma by ho asi vo vtedajšej atmosfére boli popravili.

Nakoniec si ho však československé úrady predsa len vyžiadali a v roku 1949 bol Esterházy repatriovaný do svojej vlasti. Tu však pokračovala jeho kalvária, lebo na začiatku Stalinových represií a vykonštruovaných procesov mu vážne hrozila poprava. Jeho rodine sa po mnohých intervenciách s pomocou starého Vavra Šrobára, ktorý bol aj vtedy členom pražskej vlády, podarilo zmeniť rozsudok z trestu smrti na doživotie.[388]

To však vôbec neznamenalo koniec Esterházyho útrap. Vtedy mal už veľmi podlomené zdravie, o čom existovalo niekoľko lekárskych posudkov. Na slobodu ho úrady napriek tomu neboli ochotné pustiť. Väčšinu času trávil vo väzniciach v Leopoldove, v Plzni a na Mírove, kde aj skonal. Ohľadne jeho československého rozsudku je pritom potrebné pripomenúť, že aj v roku 2001 aj vtedajší minister spravodlivosti SR Ján Čarnogurský v odpovedi na interpeláciu poslanca HZDS Romana Hoffbauera uznal, že išlo o právne veľmi pochybný rozsudok, ktorý nezohľadnil mnohé objektívne fakty a pripustil, že o ňom ako o nesprávnom a nespravodlivom rozsudku je možné eticky pochybovať a hľadať nápravu, vtedy, ak Slovensko chce zaujať svoje miesto v Európe.[389]

Esterházyho gesto, nezávisle od jeho iných (viac-menej legislatívnych) postojov v židovskej otázke, v medzinárodných vzťahoch, ako aj v otázke posudzovania demokratickej československej štátnosti určite patrí medzi výnimky v slovenskom, ale i českom politickom prostredí, ktoré je celkovo pomerne chudobné na podobné symbolické kroky.[390] Najviac sa mu

[386] SZOLZSENYICIN, Alekszandr*: A pokol tornáca*. Budapest: 1990. s. 224. Citoval Tamže s. 254.
[387] MOLNÁR, Imre: cit. op. 2008. s. 235.
[388] Tamže s. 246.
[389] Citát z ministrovej odpovede obsahuje kniha MOLNÁR, Imre: cit. op. 2013. s. 8.
[390] Takýmto gestom bolo určite aj hlasovanie v československom Národnom zhromaždení 18. októbra 1968, keď sa schvaľovala československo-sovietska zmluva o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v krajine. Pre zmluvu

dnes v demokratických kruhoch vytýka postoj v štátoprávnych otázkach, tu si ale treba uvedomiť, že počas jeho aktívnej dráhy išlo o veľmi hektické a rozkolísané obdobie, a to skoro rovnako pre všetky národy a národnosti strednej Európy.

Silu jeho gesta umocňuje aj fakt, že Esterházy sa v najkritickejšom období usiloval pomáhať prenasledovaným židom, a taktiež aj jeho veľmi nešťastný povojnový osud. Za svoje politické činy bol totiž v mnohých ohľadoch potrestaný podstatne ťažšie, než viacerí previnilci pochádzajúci z väčšinového, t. j. českého a slovenského prostredia a v československom väzení na následky rozličných útrap nakoniec aj zomrel. Posledné sviatosti dostal od svojho spoluväzňa, gréckokatolíckeho biskupa Vasiľa Hopka.[391]

Alexander Dubček (1921-1992)

Alexander Dubček predstavuje osobnosť, ktorá síce vo vrcholovej politike pôsobila relatívne krátko (60. roky 20. storočia a posledné tri roky existencie československej federácie), ale zároveň ide o postavu, ktorá patrí na Slovensku medzi najpopulárnejšie a najmenej rozdeľujúce. Okrem toho ide o svetovo asi najznámejšieho Slováka, ktorý sa stal nielen domácim symbolom, ale na určitý čas aj globálnym symbolom demokratického socializmu. Osobitne populárny bol pred rokom 1989 v prostredí francúzskej a talianskej ľavice. Tento fakt jeho „svetovosti" je dôležitý v slovenskom kultúrnom kontexte, ktorý bol dlhé roky veľmi citlivý na zviditeľnenie Slovenska v zahraničí.

Hore už citovaný Kšiňan si zároveň všimol ešte jeden dôležitý moment: *„Navyše Štefánik (vznikom Československa v roku 1918), podobne ako Štúr (kodifikáciou spisovnej slovenčiny) a Dubček (politickou liberalizáciou koncom šesťdesiatych rokov) symbolizuje projekt, s ktorým sa dlhodobo a takmer bez výhrad stotožňuje celá slovenská spoločnosť."*[392] Dubček je zároveň osobnosťou, ktorá dodnes spája Čechov a Slovákov, aspoň pokiaľ žije generácia, ktorá si pamätá reformný rok 1968, ktorého bol hlavným protagonistom a tvárou. Slovák Dubček bol totiž v tom čase prvým tajomníkom Komunistickej strany Československa (KSČ), predtým zase v rokoch 1963 až 1968 lídrom Komunistickej strany Slovenska (KSS).

hlasovalo 228 poslancov, desať sa zdržalo a len štyria hlasovali otvorene proti, čo si v podmienkach priamej okupácie vyžadovalo odvahu. DOSKOČIL, Zdeněk: Alexander Dubček na počátku normalizace, jeho politický pád v dubnu 1969 a následný odchod z vrcholné politiky. In: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018, s. 281. ISBN 978-80-224-1651-1.

[391] ADAMCZYK, Arkadiusz: cit. op. s. 287-288.

[392] KŠIŇAN, Michal: cit. op. s. 323.

Určitým problémom Dubčeka ako symbolu môže byť jeho dlhoročné (ale inak úprimne myslené a v mnohom aj pochopiteľné) komunistické presvedčenie, ďalej kariéra straníckeho funkcionára vo veľmi problematických 50. rokoch 20. storočia, ako aj podpis moskovských protokolov legitimizujúcich sovietsku okupáciu po roku 1968. Spomínaný dokument síce podpísal pod jednoznačným nátlakom, ale svojou prítomnosťou vo vedení štátu do roku 1969 predsa len objektívne pomohol pri nástupe normalizačného režimu (1969-1989).

Ohľadne jeho komunistického presvedčenia si treba uvedomiť, že *„Dubček bol dieťaťom komunistického hnutia prvej polovice 20. storočia. Nepoznal lepšiu alternatívu ako socializmus a jeho výchova v duchu tohto ideálu bola totálna. Rodina, komunita a štát, v ktorých prežil svoje detstvo, vytvárali okolo neho nepriepustný svetonázorový trojobal, do ktorého ťažko mohli preniknúť kontroverzné myšlienky, a ak aj prenikli, neudržali by sa. Základnú hodnotovú a ideovú orientáciu vštepila malému Alexandrovi jeho najbližšia rodina. Otec i matka sa počas svojho putovania za živobytím v čase mladosti nadchli emancipačnými ideálmi socializmu.... Tretí, najpevnejší ideologický obal vytvoril okolo vnímavého dieťaťa prvý komunistický štát – Sovietsky zväz, v ktorom žil až do svojich sedemnástich rokov. Do Československa sa vrátil na prahu dospelosti s kompletnou svetonázorovou výbavou, ktorú nasledujúce roky ešte viac upevnili. Nad Európou sa vznášal prízrak nacizmu a Československo stálo za zenitom svojho demokratického vývoja. Apokalyptický scenár, ktorým mladý Dubček nasiakol v ZSSR, sa v jeho očiach len potvrdil: svetový imperializmus vstúpil do svojho posledného, najskazenejšieho, fašistického štádia.... Alexander bojoval v SNP, jeho brat padol, on sám bol zranený. Vojnová skúsenosť a porážka nacizmu Červenou armádou posilnila jeho presvedčenie, že svet sa musí radikálne zmeniť, aby opäť neupadol do barbarstva, ktoré zažívala generácia jeho rodičov. Február 1948 znamenal z jeho pohľadu krok vpred. Predstavoval zásadný medzník v naplnení emancipačnej vízie, v ktorej bol vychovaný. Alexander Dubček nebol intelektuál so širokým rozhľadom či hlbokým vzdelaním. Nádeje, ktoré vkladal do komunizmu, boli jednoduché a pragmatické. Jeho predstavy neprekračovali víziu poctivého, pracovitého a slušného života v mieri a bez ekonomickej neistoty. Rozhodne tiež netrpel nedocenením svojich zásluh pre stranu.“*[393]

Občas sa v súčasnosti spochybňujú jeho politické schopnosti, avšak v prípade Dubčeka si treba uvedomiť, že išlo o dlhoročného špičkového politika, v prípade ktorých sa počas ich života

[393] BENKO, Juraj – HUDEK, Adam: Namiesto záveru: Miesto Alexandra Dubčeka v našich dejinách. In: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018, s. 462-463. ISBN 978-80-224-1651-1.

veľmi často rovnako objavujú pozitívne aj negatívne prvky. Rozhodujúci je preto vzájomný pomer týchto prvkov, ako aj symbolická hodnota ich života. Okrem toho netreba podceňovať ani jeho politický výkon, veď na výslní bol skoro jedno desaťročie, čo v politike nie je málo. Z dlhého a veľkého súboja s predchádzajúcim prvým tajomníkom komunistickej strany Antonínom Novotným vyšiel napríklad víťazne. Toto jeho víťazstvo potom umožnilo naplno spustiť reformný proces. Pritom v tomto súboji využíval predovšetkým svoje stranícko-administratívne, byrokratické a hlavne zákulisné schopnosti, ktoré sa občas odsudzujú, ale v praktickej politike sú veľmi dôležité.[394]

Postoje a výsledky Alexandra Dubčeka sa pokúsil zhodnotiť český historik a slovakista Michal Stehlík v rozhovore pre HN Magazín: *„Myslím si, že tak ako on vyplynul zo situácie v januári 68, tak jeho úloha v nasledujúcich mesiacoch vyplynula z reality spoločnosti a strany medzi februárom a augustom. A jeho pád vyplynul zo situácie medzi augustom a aprílom 69 (úsmev). Nemyslím si, že bol aktívny hráč. Napokon, celá komunistická strana ide v tomto období trošku na vlne cunami vtedajšej spoločnosti a uvoľňuje veci, keď už ľudia chcú oveľa viac... Dubček má potom skôr rolu usmerňovania prúdu, nestratiť výraznú rolu komunistickej strany na jednej strane, ale zároveň ľuďom dať povedzme nádej reformovaného socializmu... Nemám rád slovo symbol, ale on je symbolom aj počas tej doby, keď má byť aktívnym politikom.“*[395]

Stehlík nezdôraznil občas spomínanú Dubčekovu politickú naivitu, skôr ju spojil s celkovou náladou vo vtedajšej československej spoločnosti: *„Ja by som to nepersonifikoval iba na Dubčeka, istá nepredstaviteľnosť toho, čo nastane, bola u všetkých. On potom počas osudnej noci opakuje to známe: ako to mohli urobiť práve mne, mužovi, ktorý vyrástol v Sovietskom zväze, s celoživotnou komunistickou ideou... Asi by som nepoužil slovo naivita, možno skôr nepredstaviteľnosť, a zase sa ukázalo, že oni nežili v reálnej politike. Možno si neuvedomili, že sú súčasťou komunistického bloku a z neho sa neodchádza inak ako bez okupácie alebo vojny.“*[396]

V prípade Dubčeka historické pozitíva predsa len prevažujú nad negatívami. Možno nebol najšikovnejším a najpragmatickejším slovenským politikom, ale v politickom kontexte 20. storočia nespôsobil veľké obete na ľudských životoch a polrok pod jeho vedením zároveň pre mnohých vtedajších súčasníkov znamenal hviezdne obdobie ich života. Dubček dal občanom

[394] Tamže s. 463-464.
[395] PŇAČEKOVÁ, Alžbeta: Historik Michal Stehlík: Dubček bol symbol už v čase, keď mal byť politik. *HN Magazín* 10. ročník, 35. číslo (30. augusta 2024), s. 8.
[396] Tamže s. 10.

socialistického Československa a nepriamo aj iných európskych krajín obrovskú nádej, že kombinácia socialistických (prípadne komunistických) sociálnych ideálov s princípmi demokracie je predsa len možná. Nie náhodou sa neskôr (po svojom odstavení) stal symbolom hlavne pre demokratických eurokomunistov a iných demokratických ľavičiarov.

Myšlienka kombinácie demokracie a socializmu pritom môže byť dôležitá aj v budúcnosti, a pre mnohých môže znamenať alternatívnu cestu z ich sklamania zo sociálnych dôsledkov nespútaného oligarchického kapitalizmu, ktorý sa vo veľkej časti strednej a východnej Európy sformoval v posledných desaťročiach a v dnešných dňoch začína politicky hnednúť.

Bývalý prvý tajomník KSČ a neskôr predseda československého Federálneho zhromaždenia (1990-1992) Dubček síce urobil viacero politických chýb, ale aj po nútenom odchode z politiky si zachoval vlastnú tvár. Po páde komunistického režimu v roku 1989 bol zasa v záujme pokojného prechodu schopný prekonať svoje osobné ambície stať sa prezidentom republiky a prijal pozíciu, v ktorej sa aktívne spolupodieľal na demokratizácii svojej vlasti a obnove československého demokratického parlamentarizmu.

Dubček patril medzi najskúsenejších poslancov, veď do komunistických parlamentných lavíc zasadol už v roku 1951. Zároveň mal vždy určitú pokoru pred týmto orgánom, ako aj administratívnu rutinu. Hoci pôvodne bol delegátom Verejnosti proti násiliu (VPN), časom sa stal nezaradeným poslancom s veľkou osobnou prestížou a konsenzuálnou povahou, čo z hľadiska budovania autority ním vedeného orgánu nebolo na škodu veci. V zásadných otázkach sa napriek jeho často zdôrazňovanej váhavosti pritom vyjadroval jednoznačne, hlavne pokiaľ išlo o zachovanie federácie a problematiku divokých lustrácií bez garancií. Zároveň sa však časom dostal aj do určitej pasce, lebo *„... aby mohol dále k oné konsenzuální kvalitě československého parlamentarismu vůbec nějak přispávat, musel popřít vlastní institucionální přesvedčení a lpět na setrvání ve funkci předsedy, pro něž už neměl žádnou stranickou podporu a nárok na něž byl v tu chvíli široce zpochybňován. Nebyl to zrovna šťastný konec jeho pozoruhodné politické dráhy, kterou půl roku před rozpuštěním federálního parlamentu předčasně ukončila autonehoda na dálniční trase Bratislava- Praha.“*[397]

Dubček do konca života zostal verný myšlienke česko-slovenskej federácie a v tejto otázke neotočil ani pod útokmi radikálnych slovenských nacionalistov a dokonca ani vtedy, keď sa zdalo, že mu obrat v tejto otázke prinesie kariérne výhody. Dôležitým aspektom symbolického

[397] GJURIČOVÁ, Adéla: Trest bez zločinu? Alexander Dubček jako předseda parlamentu. In: LONDÁK, Miroslav – a MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018, s. 430-437. a s. 443. ISBN 978-80-224-1651-1.

odkazu Alexandra Dubčeka je okrem jeho slovenskosti aj národnostná tolerancia. Pravdepodobne z nej pramení akceptácia jeho osobnosti aj v neslovenskej časti obyvateľstva Slovenskej republiky. Celkovo jeho osobnosť mala a dodnes má integrujúci potenciál, čo v rozháranej slovenskej súčasnosti vôbec nie je zanedbateľné.

Mnohí súčasní politici v záujme zachovania osobnej moci skôr rozdeľujú, než spájajú, sú konfliktní a menej konsenzuálni. Takto však ženú svoje krajiny do potenciálnej tragédie. Dubček bol priamym opakom tohto postoja. Skoro vždy chcel byť konsenzuálnym politikom a v jeho osobnosti neboli ani náznaky rebelantstva. *„V prípade A. Dubčeka nebolo vyhýbanie sa konfliktom vykalkulovanou snahou, ale prirodzenou črtou jeho povahy. Nikdy sa z neho nestal dogmatický „sekerník“. V čase, keď sa viacerí budúci obhajcovia socializmu s ľudskou tvárou opájali radikálnymi predstavami násilnej prevýchovy alebo fyzickej likvidácie triednych nepriateľov, budoval si Dubček povesť „normálneho človeka“, ktorý radšej diskutoval, ako diktoval. Tak, ako každý úspešný funkcionár sa však aj on musel naučiť prežiť v neľútostnom svete vnútrostraníckych intríg, morálnych kompromisov a súbojov funkcionárskych frakcií.“*[398]

Zároveň však Dubček nemal ani sklon k „veľkým činom a gestám,“ ktoré sú občas predsa len dôležité v prípade štátnikov. Takéto gestá sú z hľadiska morálnej integrity daného spoločenstva veľmi potrebné. Historici preto dodnes hľadajú odpovede na otázky, prečo sa v roku 1968 otvorene nevzoprel sovietskemu diktátu a zákulisným postupom Gustáva Husáka, prípadne prečo sa vtedy demonštratívne nerozišiel s komunistickou stranou a celým hnutím. Dubček však nikdy a v nijakej pozícii nebol revolucionárom, ale skôr reformátorom. Veľký vplyv na neho mala reformná politika sovietskeho vodcu Nikitu Chruščova po roku 1956. Spoločnosť vždy potrebuje aj takýchto vodcov a v súčasnosti možno čoraz viac.[399] Koniec-koncov aj Dubčekov príklon k európskej sociálnej demokracii na sklonku jeho života (za úplne zmenených okolností) taktiež dokladá tento jeho postoj.

Gustáv Husák (1912-1992)

Keď je reč o Dubčekovi, treba spomenúť aj jeho hlavný náprotivok, alebo skôr protivníka – Gustáva (pôvodne Augustína) Husáka. Spolu predstavujú veľmi zaujímavú a svojím spôsobom symbolickú dvojicu v novodobej slovenskej politike. Ich viac-menej paralelné osudy sú dokonca aj dramaticky dobre využiteľné na ilustráciu zložitosti politiky a večnej dilemy politických ideálov a reálnych kompromisov. Okrem toho sa ich postavy dajú dobre spojiť

[398] BENKO, Juraj – HUDEK, Adam: cit. op. s. 464.
[399] Tamže s. 462-465.

s problematikou zásadovosti a kolaborácie, prípadne reálnej politickej a historickej symbolickej úspešnosti. Nakoľko išlo o súčasníkov, pritom ani netreba skákať v čase.

Do určitej miery môžu zohrať podobnú úlohu, akú hrajú v maďarskom politickom myslení dvaja politickí velikáni 19. storočia – radikálny, občas populistický Lajos Kossuth a večne umiernený reformný liberál István Széchényi. Prirodzene Dubčekove a Husákove životné výzvy, politické kroky aj historické výsledky boli úplne iné, podobne ako aj ich symbolické pozadie, ale možnosť porovnávať a konfrontovať tu vždy je.

Nielen historický odkaz Dubčeka a Husáka je iný, ale svojim spôsobom takým bol aj ich politický a komunikačný výtlak. Dubček bol a dodnes zostal vo svete asi najznámejším Slovákom, ktorý sa stal dokonca jedným zo symbolov globálneho javu – reformného komunizmu alebo inak povedané pokusu vybudovať *„socializmus s ľudskou tvárou“*. To všetko nezávisle od toho, akú mal konkrétnu úlohu pri formovaní jeho hlavných ideových postulátov. V jeho prípade predsa len nešlo primárne o ideológa, ale o praktického politika, hoci v tomto smere nebol úplne úspešným, avšak stal sa jedným z najpríťažlivejších symbolov moderného Slovenska, ktorého doba ešte môže prísť.

Husák zase predstavuje po Hodžovi druhého dlhodobého matadora v slovenskej politike, skutočného *homo politicus* alebo inak povedané politického *„bežca na dlhé trate“*. V politike strávil skoro päťdesiat rokov, zažil vzostupy aj pády, realizoval svoje plány, zastával vysoké a rozhodujúce funkcie, vzdoroval aj kolaboroval, nakoniec sa však ako odstavený dôchodca musel prizerať na búranie svojho životného diela. Jeho meno sa síce stalo skôr symbolom kolaborácie a normalizácie, teda negatívnych javov, predsa však išlo o reálneho politika s mnohými konkrétnymi výsledkami.

Dokonca možno povedať, že v prípade Husáka išlo o jedného z hlavných budovateľov infraštruktúry modernej slovenskej štátnosti. Od druhej svetovej vojny sa totiž zasadzoval za rovnoprávnejšie postavenie Slovenska v rámci Československa, presadzoval zásadu „rovný s rovným“, dlhodobo teda federalizáciu republiky, ktorú sa mu nakoniec v roku 1968 aj podarilo dosiahnuť.[400]

Celý proces začal síce za Dubčeka, ten však považoval za prioritné hlavne ekonomické pozdvihnutie Slovenska a uspokojil by sa aj s ďalšou existenciou zreformovaného asymetrického modelu, ktorý by však poskytoval Slovensku väčšiu autonómiu. Možno sa

[400] MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. s. 379-389. ISBN 978-80-7429-388-7.

v tejto otázke prejavil aj vplyv Husákovho právnického vzdelania a myslenia, ktoré vždy kladie väčší dôraz na písané garancie a jasné pravidlá. Humanistovi Dubčekovi takéto myslenie chýbalo.

Federácia potom umožnila Slovákom nielen dobudovať si skoro celú štátnu a úradnú infraštruktúru, ale aj pripraviť dostatočne fundované kádre pre jej fungovanie, a to nezávisle od miery demokracie a demokratickosti. Počas jeho éry dokonca došlo aj k vytvoreniu samostatnej slovenskej cirkevnej provincie, čím sa takpovediac dokončilo štátoprávne a územné vymedzenie Slovenska v podobe, ako ho dnes poznáme. Tento jeho výsledok akceptovali aj antikomunistickí disidenti zo slovenských katolíckych kruhov. Nie náhodou sa ich predstavitelia Ján Čarnogurský a František Mikloško už v nových štátnych pozíciách zúčastnili na poslednom pietnom rozlúčení s prezidentom. Mikloško ako predseda SNR zároveň navrhol, aby si parlament uznal jeho pamiatku minútou ticha.[401]

Potom však prišla už spomínaná kolaborácia a normalizácia, ktorá prekryla mnohé Husákové výsledky a urobila ho napriek jeho pomerne veľkej právnickej erudícii skoro nepoužiteľným pre potreby moderného ústavného patriotizmu. V ponovembrovom historickom povedomí sa teda Husák priradil medzi hlavné negatívne postavy, a to spolu s protagonistami vojnového Slovenského štátu a povojnového stalinizmu.

Napriek tomu treba uznať, že Husákové celkové hodnotenie a historické výsledky sú predsa len pozitívnejšie, ako tie v prípade Jozefa Tisa, ktorý nebol len symbolom kolaborácie, ale počtom obetí aj jedného z najväčších zločinov v slovenských dejinách – vojnového holokaustu. Hlavným problémom Slovenska totiž v tomto smere je to, že k deportáciám došlo ešte vtedy, keď v krajine neboli ešte vojensky prítomní nemeckí okupanti. Z tohto pohľadu išlo napriek všetkým prezidentským výnimkám o ojedinelý jav. Dodatočne totiž mnoho nasvedčuje tomu, že vedúci politici satelitov nacistického Nemecka v tomto smere aspoň v začiatkoch mali väčšie pole pôsobnosti a manévrovania, než sa pôvodne zdalo.

Presvedčený komunista Husák bol napriek už spomínaným negatívam, ako aj účasti na budovaní československého stalinistického režimu, ktorý ho potom nakoniec samotného zavrel, a taktiež na participácii na povojnových represiách proti maďarskej menšine, predsa len viac kompatibilný s celkovým povojnovým antifašistickým a postupne sa demokratizujúcim

[401] MACHÁČEK, Michal: cit. op. s. 519.

vývojom, ktorý pre Európu priniesol dlhodobý mier. Hrdinu práva je však z neho ťažké urobiť a to napriek tomu, že vo svojej dobe určite išlo o nadpriemerne schopného právnika.

Postavenia práve prezentovaných kľúčových postáv novodobej slovenskej histórie v pomyselnom panteóne domáceho ústavného vlastenectva je veľmi odlišné. Bez Štúra by pravdepodobne neexistovala slovenská identita a štátnosť v jej súčasnej podobe. Z pohľadu ústavného vlastenectva založeného na princípoch moderného konštitucionalizmu je však jeho odkaz obmedzený.

Slovenský vedec a svetobežník Štefánik síce dokázal prepojiť svetoobčianstvo s humanistickým (česko-)slovenským vlastenectvom a určite sa veľkou mierou zaslúžil o vznik demokratického štátu, ktorý Slovákom veľmi pomohol štátoprávne sa emancipovať. Jeho odkaz je silný hlavne v individuálnych gestách, menej už v spisoch.

Husák napriek mnohým svojim chybám a občas aj politickým zločinom urobil veľa pre vybudovanie infraštruktúry slovenskej štátnosti, pre prípravu jej kádrov a netreba zabudnúť, ani na to, že on sám prežil pomerne ťažký život. Určite ide o jedného z významných slovenských právnikov 20. storočia, otázne je, či bol aj hrdinom práva, ale skôr nie.

Slovenské dejiny majú málo ľudsky príťažlivejších a zároveň vo svete v takej miere akceptovaných až známych osobností, než akou bol a dodnes je Alexander Dubček. Prežil tiež komplikovaný život a často je predmetom sporov v domácom prostredí. Občas je preto jeho ohlas väčší v zahraničí, ako doma. Pre cudzincov aj domácich stelesňuje ideu demokratického socializmu a umiernenú, skôr stredovú politiku.

János Esterházy napriek svojej kontroverznosti z pohľadu československej a slovenskej štátnosti zasa urobil smerom k prenasledovaným židom vo veľmi ťažkej dobe (počas druhej svetovej vojny) také individuálne gesto, akých je na Slovensku len málo. Tento fakt pritom vôbec nebol zohľadnený počas jeho povojnového prenasledovania.

Z hľadiska prepojenia demokracie, štátnosti a ústavnosti, ako aj z pohľadu svojho teoretického a vedecky zdokumentovaného prístupu je v slovenskom prípade pravdepodobne najviac použiteľný Milan Hodža, ktorý však je pre mnohých občanov súčasného Slovenska asi najmenej známy, to sa ale dá pomerne ľahko zmeniť. Hodža bol politikom v rozličných štátnych útvaroch, ktorý sa vždy snažil zastupovať slovenské záujmy vedome spojené s modernou myšlienkou (agrárnej) demokracie. Uvažovať dokázal aj v širších, t. j. stredoeurópskych

a európskych súvislostiach. Zároveň bol intelektuálne zdatný a mal dobré pero. Prirodzene aj tento výber je časovo, dobovo a ideovo podmienený, teda relatívny.

Záver

Prirodzene v tejto knihe prezentovaný výber osobností a udalostí nie je vôbec vyčerpávajúci a určite by sa dali nájsť aj iné poučné a zaujímavé osudy, prípadne hnutia a akcie. Primárnym cieľom tejto knihy však nie je budovať kult vybraných hrdinov a ani postaviť komplexný panteón slovenského ústavného vlastenectva. Mnohé tu spomínané osobnosti mali občas rozporuplnú minulosť, nie vždy boli vo svojich postojoch konzekventné, ale v určitej chvíli sa dokázali vzoprieť a postaviť za správnu vec, hoci aj za cenu osobne negatívnych následkov. Preto si ich postoje zaslúžia pozornosť súčasníkov.

Často sa hovorí, že bez demokratov niet demokracie. Toto isté pravidlo platí aj pre udržanie demokratického ústavného poriadku založeného na rešpektovaní ľudských práv, suverenity ľudu a deľby moci. Bez ústavného vlastenectva občanov je aj tento – hocijako pozitívny – systém neudržateľný. Základ a spoločenskú bázu ústavného patriotizmu pritom rovnako môžu tvoriť aktívni jedinci, ako aj ich kolektívy, prípadne inštitúcie.

Nemusí ísť vždy len o verejne činné a vodcovské politické osobnosti, ale aj o bežných občanov, ako o tom svedčí prípad turčianskych zemanov a mešťanov z 19. storočia, potom chartistov, ekologických a katolíckych disidentov z 20. storočia, účastníkov sviečkovej manifestácie z konca obdobia vlády komunistickej štátostrany a nakoniec aj 5000 jednoduchých občanov malého ospalého mestečka Štúrova, ktorí v roku 1998 osobne hodne riskujúc vyjadrili svoj názor na smerovanie vtedajšieho Slovenska.

Osobitne toto všetko platí v krízových a zlomových obdobiach, akými sa zdá byť aj naša súčasnosť. Súčasnú Európu, jej národy a občanov ohrozuje v posledných rokoch mnoho nebezpečenstiev – pandémie, vojny, energetická, klimatická a migračná kríza, ako aj negatívne procesy v rámci politiky. Ide o také javy, ako nezdravá polarizácia spoločnosti, bezbrehý populizmus, rastúca tendencia uchyľovať sa k násilným prostriedkom a podobne. Nebezpečným je aj postupné oslabovanie demokracie a narastajúca sila autoritatívnych tendencií. Voči týmto javom sa je možné brániť len s rozvahou a navzájom spolupracujúc s ostatnými členmi občianskeho spoločenstva.

V tomto procese dôležitú úlohu hrajú predovšetkým ústavy a lojalita k ich hlavným princípom. Každá moderná spoločnosť je pluralitná a do určitej miery nielen rozmanitá, ale aj politicky rozdrobená. Nikdy však tomu nebolo inak. Preto je dôležité naučiť sa spolunažívať a rešpektovať určité spoločné hodnoty, ako aj navzájom svojich hrdinov. Z tohto dôvodu sa aj táto publikácia pokúsila vybrať také osobnosti, ktoré reprezentujú rozličné segmenty

spoločnosti na Slovensku. Prirodzene dali by sa nájsť aj iné životné a inštitucionálne príbehy, ale vyhovieť úplne každému asi nie je možné. Daný prehľad preto v budúcnosti určite bude možné doplniť, prípadne prepracovať. Teraz ide vlastne o určitú prvú lastovičku, ktorá síce ešte nesignalizuje „ústavno-vlastenecké leto," ale chcela by aspoň iniciovať diskusiu o týchto otázkach.

Zoznam použitej literatúry

ADAMCZYK, Arkadiusz: *„Tiszteljük egymás nemzeti meggyőződését…" Esterházy János gróf életpályája.* Budapest-Varsó: országház Könyvkiadó, 2023. ISBN 978-615-5948 916.

BALUN, Peter: *Akcia „Kniha" Charta 77 na* Slovensku. Pamäť národa, 2007, č. 1. Bratislava: UPN

BARTL, Július – KAČÍREK, Ľuboš – OTČENÁŠ, Michal: *Dejepis. Národné dejiny pre 2. ročník gymnázií*. Druhé vydanie. Bratislava: Mladé letá – SPN, 2006. ISBN 80-10-00963-6.

BENDA, Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom iratai I*. Budapest: Akadémiai Kiadó – MTT. 1957.

BENKO, Juraj – HUDEK, Adam: Namiesto záveru: Miesto Alexandra Dubčeka v našich dejinách. In: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018, s. 462-463. ISBN 978-80-224-1651-1.

BOKES, František (Ed.): *Memorandum v slovenskej literatúre*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961.

ČEPAN, Oskár: Próza Viliama Paulíny-Tótha. In: PAULÍNY-TÓTH, Viliam: Škola a život. Výber z próz. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1965. s. 257-258. ISBN 61-476-65

CSIZMADIA, Andor: *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958.

CSIZMADIA, Andor: Zápas Adama Františka Kollára s uhorskou šľachtou. In: *Historický časopis*, roč. XII, 1964, č. 2., s. 215 - 236.

CSÓKA, J. Lajos: Kollár Ádám Kollár és az 1777-i Ratio Educationis. *Magyar pedagógia*, 1977. číslo 3-4., s. 388-408. ISSN 0025-0260.
CSÓKA, J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. In: *A cselekvés iskolája*. Pannonhalma, 1936.

DAXNER, Štefan Marko: V službe národa. Zlatý fond SME, 2011. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/1

DEÁK, Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás" 1849-1860.* Budapest: Osiris, 2000. s. ISBN 963-379-739-X

DEMMEL, József: *Ľudovít Štúr*. Bratislava: Kalligram, 2015. ISBN 978-80-8101-879-4.

DEMMEL, József: *„Ľudožrút" v Hornom Uhorsku, Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava: Veda – HÚ SAV, 2020. ISBN 978-80-224-1860-7.

DOSKOČIL, Zdeněk: Alexander Dubček na počátku normalizace, jeho politický pád v dubnu 1969 a následný odchod z vrcholné politiky. In: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018. ISBN 978-80-224-1651-1.

Eltemették Ján Oravecet, Párkány volt polgármesterét. *Új Szó*, 15.11.2019. https://ujszo.com/regio/eltemettek-jan-oravecet-parkany-volt-polgarmesteret

FÉNYES, Elek: *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai ég geographiai tekintetben.* 1-2. Pest, 1843.

FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis*. Zlatý fond SME, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1

FRIED, István: Szlovákok Pest-Budán a 19. században. *REGIO*, I. ročník, 1990, 3. číslo, ISSN 2415-9603.

GÁBRIŠ, Tomáš: Zrod moderného uhorského konštitucionalizmu. In BOBOKOVÁ, Jarmila – RAKYTOVÁ, Jana (Eds.): *Na ceste k modernej ústave*. Bratislava: FF UK, 2025. ISBN 9788022344135.

GAJDOŠOVÁ, Martina: *Združenia a sloboda združovania*. Bratislava: C. H. Beck, 2019, ISBN 978-80-89603-77-0

GAJDOŠOVÁ, Martina – KERECMAN, Peter: *Prvé ženy v slovenskej advokácii*. Bratislava: Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1430-2.

GALANDAUER, Jan: „Belvederská episoda" Milana Hodži. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): Milan Hodža: štátnik a politik. Bratislava: Veda, 1994. 51-54. s. ISBN 80-244-0144-7.

GBÚROVÁ, Marcela: *Politické myslenie slovenských národovcov v 19. storočí (Vybrané osobnosti).* Košice: UPJŠ, FF, 2018. ISBN 978-80-8152-654-1

GJURIČOVÁ, Adéla: Trest bez zločinu? Alexander Dubček jako předseda parlamentu. In: LONDÁK, Miroslav – a MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Dubček*. Bratislava: Veda HÚ SAV, 2018, s. 430-437., s. 443.ISBN 978-80-224-1651-1

GRAVER, Hans Petter: *Právne hrdinstvá. 12 príbehov odvážnych ľudí v tálaroch*. Bratislava: Centrum enviromentálnej a etickej výchovy Živica, 2021. ISBN 978-80-973870-4-4.

GYÖNYÖR, József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava: Madách, 1989.

GYÖNYÖR, József: KÖZEL A JOG ASZTALÁHOZ. Pozsony/Bratislava: Madách, 1992.

GYÖNYÖR, József: *Terhes örökség*. Pozsony/Bratislava: Madách, 1994.

HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava: Veda - SAP, 1995. ISBN 978-80-887460-5-8.

HLEBA, Edmund: *Štefan Marko Daxner: Život a dielo v dokumentoch*. Martin: Osveta, 1971. ISBN 70-029-76.

HORVÁTH, Attila: Alkotmányjogi javaslatok és reformok 1790-1949. In: Alkotmányozás Magyarországon II. *MTA PTI Working Papers in Political Science,* 2011, No. 6, Budapest: TK, 2011. s. 93. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/archived/4082_0_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_II_1.pdf

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Umelci a bohémi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1963. 72/VIII-5.

HRUŠOVSKÝ, Pavol: *Tvár krajiny*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003. ISBN 80-7165-386-1.

HYKISCH, Anton*: Milujte kráľovnú*... Bratislava. Tatran, 1984.

HUČKO, Ján: *Bratislava a počiatky slovenského národného obrodenia*. Bratislava: Obzor, 1992. ISBN 9788021501515

CHMELÁR, Eduard: *Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity*. Bratislava: vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. 2021. ISBN 978-80-8202-149-6.

CHMEL, Rudolf: *Slovenský komplex*. Bratislava: Kalligram, 2010, ISBN 978-80-8101-340-9.

CHOVANEC, Jaroslav – MOZOLÍK, Peter: *Historické a štátoprávne korene samostatnej Slovenskej republiky.* Bratislava: Procom, 1994. ISBN 80-85717-02-6

JANICS, Kálmán: *Hontalanság évei*. Pozsony: Madách, 1991. ISBN 80-7089-137-8

JANIN, Maurice: *Milan Rastislav Štefánik. Příspěvky k poznání jeho života a povahy*. Praha: Orbis, 1932

JAŠEK, Peter – NEUPAUER, František – PODOLEC, Ondrej - JAKUBČIN, Pavol (Zost.): *Sviečková manifestácia I. Štúdie, spomienky, svedectvá*. Bratislava: ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA BRATISLAVA, 2015. ISBN 978-80-89335-75-6.

KARVAŠ, Imrich: *Moje pamäti (v pazúroch gestapa).* Bratislava: NVK International, 2017. ISBN 978-808-951-44-89.

KLÁTIK, Miloš: ŠTEFAN MARKO DAXNER (1822 – 1892) Ideológ a predstaviteľ slovenského národného hnutia, nositeľ reformačných zásad evanjelického prostredia Gemeru a Malohontu, iniciátor založenia prvého slovenského evanjelického gymnázia v Revúcej. *TESTIMONIA THEOLOGICA*, Ročník V. 2011, číslo 2. ISSN 1337-6411.

KODAJOVÁ, Daniela: Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov. In: IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela (Eds.): *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava: SDK SVE – HÚ SAV, 2010. ISBN 978-80-970376-1-1

KOSATÍK, Pavel*: Slovenské století*. Praha: Torst, 2021, ISBN 978-80-7215-686-3.

KOVÁČ, Michal: *Pamäti. Môj príbeh občana a prezidenta*. Bratislava: Milenium, 2010. ISBN 978-80-89178-39-1.

KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol: *Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho.* Bratislava: Veda, 2008, ISBN 978-80-224-1034-2.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky*. Bratislava: Kalligram, 2007. ISBN 978-80-7149-960-2.

KRÁLIK, Juraj: *Letokruhy diplomacie*. Bratislava: Iura Edition, 2003.ISBN 978-8089-047-513.

KŠIŇAN, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami.* Bratislava: Slovart, 2021. ISBN 978-80-556-3904-8.

KUKLÍK, Jan: Československí právnici v londýnskem exilu za druhé světové války. In: SKŘEJPEK, Michal a kol.: *Právnický stav a právnické profese v minulosti.* Praha: Havlíček Brain Team, 2007.ISBN 978-80-903609-9-0.

KUNEC, Patrik: V službách Márie Terézie : Adam František Kollár - učenec z Terchovej. In: *Historická revue*, roč. XXVIII, 2017, č. 5, s. 60 - 63.

KUSÝ, Miroslav – LESNÁ, Ľuba: *Byť slušný nestačí: rozhovor Ľuby Lesnej s Miroslavom Kusým*. Bratislava: N Press, 2020. ISBN 978-809-9925-190.

KVAČEK, Robert: Milan Hodža jako premiér. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): *Milan Hodža: štátnik a politik.* Bratislava: Veda, 1994. s. 114-121. ISBN 80-244-0144-7.

LAJČÁKOVÁ, Jarmila: Miroslav Kusý ako obhajca menšín. In: *Miroslav Kusý: politika a menšiny*. I. Eds. KUSÁ, Dagmar – BÁTORA, Jozef. Bratislava: Kalligram, 2016. ISBN 978-80-810195-1-7

LIPTÁK, Ľubomír: *Nepre(tr)žité dejiny*. Bratislava: Q111, 2008. ISBN 978-80-89092-42-0

LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 1999. ISBN 9788071492627

LUKÁČ, Pavol: *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe.* Bratislava: Kalligram, 2004. ISBN 80-7149-594-8

MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti.* Bratislava: HU SAV, 2011. ISBN 978-80-89396-13-9.

MICHÁLEK, Slavomír: Štefan Osuský. Signatár Trianonu a zmluvy o československej armáde vo Francúzsku. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Muži diplomacie*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2018. s. 108–147. ISBN 978-80-972016-5-4

MICHALIČ, Sergej: Referendum: od petičnej akcie cez zmarenie k rozhodnutiu prokurátora. In: *Slovenské referendum 97: zrod, priebeh,* dôsledky. Eds. MESEŽNIKOV, Grigorij – BÚTORA, Martin. Bratislava: IVO, 1997, s. 43-82. ISBN 80-967739-2-5.

MOLNÁR, Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013. ISBN 978-963-9722-69-9

MOLNÁR, Imre: *Život a martýrska smrť Jánosa Esterházyho*. Šamorín: Méry Ration, 2012. ISBN 978-80-8928-6508

OLACH, Ľubo: Osuský. *Zabudnutý diplomat*. Bratislava: Marenčin PT. 2020. ISBN 978-80-56906-49-1

OSUSKÝ, Štefan: Why Czechoslovakia? *Foreign Affairs*, 1st April 1937.

PEÉRY, Rezső: *Malomkövek között*. Stuttgart: EMPSZ, 1977.

PICHLER, Tibor: *Národovci a občania*. Bratislava: Veda, 1998. ISBN 80-244-0533-7.

PŇAČEKOVÁ, Alžbeta: Historik Michal Stehlík: Dubček bol symbol už v čase, keď mal byť politik. *HN Magazín* 10. ročník, 35. číslo (30. august 2024)

PODOLEC, Ondrej: *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017. ISBN 978-80-89335-79-4.

POÓR, János (Ed.): *Hajnóczy József.* Budapest: Új Mandátum, 1998.

POPÉLY, Árpád: Kisebbségi magyar törekvések a prágai tavasz idején. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet.* Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 33-53. ISBN 978-615-6284-25-9

RAPANT, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842*. I. zv. Liptovský Mikuláš: Spolok Tranoscius, 1943.

PAULÍNY-TÓTH, Viliam: *Škola a život. Výber z próz*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1965. s. 168, 61-476-65

RUŽIČKA, Ondrej: Miroslav Kusý. In: *Dejiny Právnickej fakulty Univerzity Komenského III*. Eds.: GREGOR, Martin – LYSÝ, Miroslav – MARTINCOVÁ, Lenka. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského. 2023. s. 317. ISBN 978-80-7160-648-2.

SIMON, Attila: Formujúca sa komunita – Maďari v prvej Československej republike. In KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol.: *Z monarchie do republiky*. Bratislava: VEDA – HU SAV, 2022. s. 265-278. ISBN 978-80-224-2001-3

Slovenské učené tovarišstvo: organizácia a členstvo. Ed. Radváni, Hadrián. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1992.

SOÓS, István*: Kollár Ádám Ferenc levelezése*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2000. s. 11-12. ISBN 963 9104 50 7.

SZARKA, László: Feledésbe merült évek. Kisebbségi magyar pokoljárás a Husák-korszakban. In: GYURCSÍK, Iván (Ed.): *Gyönyör József-emlékkötet*. Budapest: Pro Minoritate Alapítvány - Méry Kiadó, 2022. s. 62. ISBN 978-615-6284-25-9

SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái.* I. Budapest: Hornyánszky, 1891.

SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái II.* Budapest: Hornyánszky, 1893. s. 661-662.

SZOLZSENYICIN, Alekszandr*: A pokol tornáca*. Budapest: 1990.

ŠIMONČIČ, Jozef: *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982. s. 118-119.

ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: SIMŠ, 1993.

ŠTÚR, Ľudovít*:* Spolčovanie sa. In: *Ľudovít Štúr - Dielo II.* Bratislava : Tatran, 1986.

Štúrovo sa odvolalo proti rozhodnutiu súdu, ktorý sa snažil prekaziť aprílové referendum. *Denník SME, 30. apríl 1998.*

TIBENSKÝ, Ján: *Slovenský Sokrates. Bratislava: Tatran, 1983. s. 13-15. ISBN 118179.*

TOMOVÁ, Zuzana: Imrich Karvaš. In: *Dejiny Právnickej fakulty Univerzity Komenského III*. Eds.: GREGOR, Martin – LYSÝ, Miroslav – MARTINCOVÁ, Lenka. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského. 2023. s. 276. ISBN 978-80-7160-648-2.

URBAN, Zdeněk: K začátkům publicistické a politické činnosti Milana Hodži. In: PEKNÍK, Miroslav (Ed.): *Milan Hodža: štátnik a politik.* Bratislava: Veda, 1994. 26-35. s. ISBN 80-244-0144-7.

VOZÁR, Jozef: *Významní slovenskí právnici z Liptova*. Bratislava: VEDA, 2016. ISBN 978-80-224-1471-5.

Zahraničné médiá označili referendum v Štúrove za facku do tváre premiéra Mečiara. *Denník SME*, 21. apríla 1997.

ZIMKOVÁ, Emília: Univerzitný profesor Imrich Karvaš*. Biatec* (NBS) ročník 21., 2013, 3. číslo, s. 30-31.

Resumé

Every society and state needs its heroes, who serve as positive role models for its citizens and thus help to shape their identity. These are usually figures who have rendered outstanding service to their own country, defended its freedom, or helped to develop its economic, cultural, social and scientific life. Streets are often named after these figures, children learn about them at school, and their names occasionally appear in the media. Naturally, the Slovak Republic is no exception.

There are various ways to become a hero or a prominent figure. In extreme cases, this may even involve the loss of one's life, health or freedom. Fortunately, the situation does not always have to be quite so dramatic. In any case, however, achieving the status of a prominent figure or hero within a given community requires a certain amount of 'extra effort', which is often associated with personal risk. Social life and politics are no exceptions.

This book is inspired by the book *Legal Heroes* by the Norwegian professor of law Hans Petter Graver, which was published in Slovak in 2021, that is, one year after the publication of the original Norwegian edition.[402] Graver's work is based on the idea that the rule of law is realised not only through the existence of institutions, but also through the attitudes of its citizens and public officials, who are prepared, if necessary, to defend these institutions whilst making personal sacrifices.

The aim of this publication is to introduce readers to the stories of such figures in Slovakia's socio-political life who, at a certain stage in their lives, defied the status quo, prevailing public opinion, a view imposed from above, or some form of injustice, and who, through their own efforts, attempted to reverse dangerous trends in society and the state. They did not necessarily lose their lives or their freedom, but they certainly risked their comfort and, often, their social standing. At the same time, they were not necessarily always entirely blameless individuals. Human and social life is, after all, complex and often evolves dynamically.

The author of the publication just presented has also endeavoured, through his selection of specific figures, to cover the entire modern history of Slovakia evenly, that is, at least the period

[402] Graver, Hans Petter: Právne hrdinstvá. 12 príbehov odvážnych ľudí v talároch. Bratislava: Centrum enviromentálnej a etickej výchovy Živica, 2021. ISBN 978-80-973870-4-4. Nórsky originál: Graver, Hans Petter: Jussens helter. Oslo: Universitetforlager, 2020. ISBN 978-82-150357-6-5

from the end of the 18th century to the present day. At the same time, he has always focused solely on figures whose life stories are now fully concluded – that is, who have passed away.

In selecting these *heroes of the law*, he has not limited himself to lawyers and civil servants, but has also included politicians and various social activists, even those with professional backgrounds entirely unrelated to the legal profession. He also endeavoured to include figures from minority communities and women in the selection process. Furthermore, as far as possible, he sought to ensure religious and regional balance within Slovakia.

However, *heroes of law and justice* need not always be individual figures; history also recognises collective heroes. These may include, for example, various social and professional groups, movements or even local authorities, provided that, at a certain stage in their development, they stood up against the arbitrariness or injustices of high politics. This category may also include signatories of protest petitions and declarations, provided that, in doing so, they sought to uphold the truth on the basis of existing legal avenues, whilst at the same time risking various forms of punishment for their actions. The same applies to participants in demonstrations for human rights and freedoms, and against injustice, oppression and tyranny.

From the perspective of this book, what is important above all are specific actions in specific situations, but only insofar as they had individual interests that went beyond positive social content and beneficial effects. These need not always have been extreme situations, but the aforementioned element of risk-taking and some form of subsequent negative repercussions should have been present. It is particularly important that, having performed a positive act, they did not subsequently betray their positive image, which may not always have been easy.

In keeping with the concept of *heroes of the law*, this will therefore mainly concern individuals who carried out their actions within the framework of the existing legal system or in the face of serious violations of that system by state authorities and undemocratic forces. It may also include figures who, with the help of the law, sought to bring about progress, whilst taking risks and potentially facing reprisals. In most cases, they stood up for certain principles of modern constitutionalism and the rule of law. This is therefore not primarily about freedom fighters battling for their country's freedom against occupiers or for their own statehood or sovereignty. Rather, it concerns loyalty to principles such as the separation of powers, democracy, the rule of law, civil and national equality, or the sovereignty of the people.

The existence of modern constitutionalism and its principles also explains why the book is limited in time to the period from the 18th century to the end of the 20th century. The selection of figures is tailored to this timeframe, beginning with the court of Maria Theresa and ending with the first president of the democratic Slovak Republic. Specifically, these are the following figures, who may also be characterised as individual heroes of the law in Slovakia and earlier states (Kingdom of Hungary, Czechoslovakia): *Adam František Kollár, Jozef Hajnóczy, Štefan Marko Daxner, Ján Palárik, Viliam Pauliny-Tóth, Emil Stodola, Štefan Osuský, Hana Gregorová, Imrich Karvaš, Miroslav Kusý, József Gyönyör and Michal Kováč.*

These figures represent various segments of Slovak society – Protestants, Catholics and non-believers, men and women, those on the left and those on the right, members of the national majority and ethnic minorities, active politicians and politicised intellectuals. Their professional and social backgrounds were also diverse. Naturally, this is a somewhat subjective selection, but that is difficult to avoid. The main thing, therefore, is that the selected figures should have left some positive legacy for Slovak society that can be integrated into the constitutional context. This could take the form of intellectual heritage as well as civic attitudes and symbolic political gestures. From the perspective of constitutional patriotism, all these aspects are, in fact, important.

However, the publication also uses the term *collective heroes of the law*, by which it means various social entities and institutions that have played an exemplary role in modern Slovak political history. These include the *Turiec region* in the struggle for the rights of Slovaks in Hungary in the 19th century, the anti-communist opposition initiative *Charter 77 and the associated Slovak democratic dissidents*, as well as the Slovak *Catholic dissident* movement and its struggle for the rights of the faithful (including the so-called *candlelight demonstration* on 25 March 1988). This section concludes with a presentation of the creative role played by the *local council of Štúrovo* in the struggle to uphold the democratic character of the Slovak Republic during the government of Prime Minister Vladimír Mečiar in 1997–1998.

In the case of both *individual and collective heroes of the law*, however, these are figures and other entities that extend beyond the boundaries of an independent Slovakia, which first came into being in a non-democratic form in 1939 and was definitively established in 1993 (by then as a democratic state). Slovaks and other inhabitants of present-day Slovakia, however, also lived in other state formations which are likewise part of their history. Accordingly, these states also shaped their civic identity and political mindset. These were, first and foremost, the

Kingdom of Hungary prior to 1918 and then the Czechoslovak Republic in the 20th century. It was within this framework that Slovakia was ultimately shaped institutionally.

Naturally, the selection of figures and events presented in this book is by no means exhaustive, and one could certainly find other instructive and interesting life stories, or movements and events. However, the primary aim of this book is neither to create a cult of selected heroes nor to establish a comprehensive pantheon of Slovak constitutional patriotism. Many of the figures mentioned here had at times a contradictory past; they were not always consistent in their views, but at a certain moment they were able to stand up and take a stand for the right cause, even at the cost of personal repercussions. Their stances therefore deserve the attention of their contemporaries.

It is often said that there can be no democracy without democrats. The same principle applies to the preservation of a democratic constitutional order based on respect for human rights, the sovereignty of the people and the separation of powers. Without constitutional patriotism on the part of citizens, even this system – however positive it may be – is unsustainable. The foundation and social basis of constitutional patriotism can be formed equally by active individuals, their collectives, or institutions.

These need not always be public figures or political leaders, but can also be ordinary citizens, as evidenced by the case of the 19th-century landowners and townspeople of *Turiec County* and *Turčiansky Sv. Martin city*, then the *Charta 77 signatories*, *ecologist and Catholic dissidents* of the 20th century, *participants in the demonstrations* at the end of the Communist regime, and finally the *5,000 ordinary citizens of the small, sleepy town of Štúrovo,* who in 1998 personally expressed their views on the direction Slovakia was taking at the time.

This is particularly true in times of crisis and upheaval, such as those we seem to be experiencing today. In recent years, contemporary Europe, its nations and its citizens have been threatened by many dangers – global pandemics, international and domestic wars, the energy, climate and migration crises, as well as negative (authoritarian) political developments. These include phenomena such as the unhealthy polarisation of society, unbridled populism, a growing tendency to resort to violent means, and the like. The gradual erosion of democracy and the growing strength of authoritarian tendencies are also dangerous. We can only defend ourselves against these phenomena by acting with prudence and by cooperating with other members of civil society.

Hrdinovia práva na Slovensku
Odborná knižná publikácia

Autor:	prof. Ivan Halász, Ph.D., DSc.
Vydavateľ:	Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach vo Vydavateľstvo ŠafárikPress
Rok vydania:	2026
Náklad:	150 ks
Počet strán:	166
Rozsah:	11,48 AH
Vydanie:	prvé
Tlač:	EQUILIBRIA, s.r.o.

DOI: https://doi.org/10.33542/HPN-0558-0

ISBN 978-80-574-0559-7 (tlačená verzia)
ISBN 978-80-574-0558-0 (e-publikácia)